

HÁSKÓLI ÍSLANDS

Hugvísindasvið

Ástin á tímum tæringarinnar

*Greinargerð um undirbúning og gerð útvarpsþáttaraðar um
Sigríði Pálsdóttur (1913-1941)*

Lokaverkefni til MA-prófs í hagnýtri menningarmiðlun

Sigríður Ásta Árnadóttir

Janúar 2014

Háskóli Íslands

Sagnfræði- og heimspekideild

Hagnýt menningarmiðlun

Ástin á tímum tæringarinnar

*Greinargerð um undirbúning og gerð útvarpsþáttaraðar um
Sigríði Pálsdóttur (1913-1941)*

Lokaverkefni til MA-prófs í hagnýtri menningarmiðlun

Sigríður Ásta Árnadóttir
Kt.: 060774-4479

Leiðbeinendur: Eggert Þór Bernharðsson
og Kristín Einarsdóttir

Janúar 2014

Ágrip

Greinargerð þessi, viðaukarnir sem henni fylgja og fjórir 30 mínútna langir útvarpsþættir, eru lokaverkefni mitt til M.A.-prófs í hagnýtri menningarmiðlun við Háskóla Íslands. Í greinargerðinni lýsi ég undirbúningi og gerð útvarpsþáttaraðar um Sigríði Pálsdóttur (1913-1941), sem var afasystir míni. Sigríður lifði stutta en örlagaríka ævi þar sem við sögu komu berklar, heimsstyrjöld og merkileg ástarsaga. Öll hefur þessi saga varðveist í stóru bréfsafni í föðurfjölskyldu minni og liggur bréfasafn þetta til grundvallar verkefninu. Ég mun leitast við að varpa með útvarpsmiðlun ljósi á líf íslenskra fjölskyldna á millistríðsárunum þegar hver fjölskylda missti eða gat búist við að missa fólkis sitt úr berklasjúkdómnum.

Efnisyfirlit

1 Inngangur	9
1.1 Val verkefnis og aðdragandi	9
1.2 Við upphaf leiðangurs	10
1.3 Markmið verkefnisins	10
1.4 Rannsóknarsprungunar greinargerðar	11
1.5 Heimildir	11
1.5.1 Um bréfasafnið	11
1.5.2 Afdrif bréfasafnsins	13
1.5.3 Rithönd bréfanna	13
1.5.4 Aðrar heimildir	14
1.6 Val á miðli	15
1.7 Markhópur	15
1.8 Önnur miðlunarleið	16
1.8.1 Bréfasafn á bók	16
1.8.2 Söguleg skáldsaga	17
1.9 Persónuleg tengsl við verkefnið	17
2 Ævi Sigríðar Pálsdóttur	19
2.1 Uppvöxtur	19
2.2 Dvöl í Dresden	21
2.3 Skrifstofustúlka í Reykjavík	23
2.4 Upphaf veikindanna	26
2.5 Á Vífilsstöðum	27
2.6 Á Vejlefjord Sanatorium	28
2.7 Haltenegg	30
2.8 Brúðkaup í Danmörku	31
2.9 Berlín	32
2.10 Að Sigríði láttinni	33
3 Bakgrunnur sögunnar	34

3.1 Ítarefni	34
3.2 Reykjavík 1930	34
3.2.1 Bær í örum vexti	34
3.2.2 Sveitaþorp með stórborgarbrag	35
3.2.3 Menningarlíf	35
3.2.4 Unga kynslóðin	36
3.3 Dresden	37
3.4 Berklar og berklameðferð	38
3.4.1 Saga berkla	38
3.4.2 Einkenni berkla	39
3.4.3 Meðferð	39
3.4.4 Faraldur í rénun	40
3.5 Vejlefjord Sanatorium	41
3.6 Upphaf heimsstyrjaldarinnar síðari	43
3.6.1 Aðdragandinn	43
3.6.2 Stríðið skellur á	44
3.6.3 Bréfasendingar Sigríðar í stríðinu	45
3.7 Lífið í Berlín 1939-1941	46
3.7.1 Upphaf	46
3.7.2 Myrkvun	47
3.7.3 Jólin 1940	48
3.7.4 Harður vetur	48
3.7.5 Hermennirnir heim	48
3.7.6 Fyrstu loftárásirnar	49
3.7.7 Innrásin í Rússland	49
3.8 Tvær skáldsögur	50
4 Sagnfræðileg nálgun	51
4.1 Hin sagnfræðilega ævisaga	51
4.2 Val á aðferð	52

4.3 Um einsöguna	53
4.4 Styrkleikar og veikleikar einsögunnar sem aðferðar	55
4.5 Einsögurannsóknir og einkabréf	56
4.6 Einkabréf sem heimild	57
4.7 Ímynd í bréfum Sigríðar	58
4.8 Togstreita einstaklings og samfélags í bréfum Sigríðar	58
4.9 Notkun og opinber birting einkabréfa	59
4.10 Miðlun einsögurannsókna í útvarpi	60
5 Miðlun í útvarpi	62
5.1 Saga útvarps og eiginleikar	62
5.1.1 Útvarp í síðari heimsstyrjöldinni	63
5.1.2 Útvarp til góðs eða illს?	63
5.1.3 Nýr sess með tilkomu sjónvarps	64
5.1.4 Hlaðvarp og framtíðin	64
5.2 Styrkleikar útvarps	65
5.3 Veikleikar útvarps	66
6 Gerð útvarpsþáttanna	68
6.1 Handritsskrif fyrir útvarp	68
6.1.1 Grunnreglur fyrir skrif heimildahandrita	69
6.2 Handrit að útvarpsþáttum um Sigríði Pálsdóttur	70
6.2.1 Val á bréfum	71
6.2.2 Sjónarhorn	71
6.2.3 Uppbygging	72
6.2.4 Tilfinning	74
6.3 Viðtol	75
6.3.1 Val á viðmælendum	76
6.3.2 Framkvæmd viðtala	76
6.4 Tónlist, leikhljóð og senur	78
6.5 Val á röddum	79

6.6 Klipping og stúdíóvinna	80
7 Niðurstaða	81
7.1 Miðlun: Niðurstaða	81
7.2 Markmið og innihald: Niðurstaða	82
Heimildaskrá	84
Viðaukar	91
Viðauki 1: Handrit að útvarpsþáttaröðinni Sagan af Sigríði Pálsdóttur	91
Viðauki 2: Sýnishorn úr bréfasafninu	112
Viðauki 3: Dagbók lokaverkefnis	117
Viðauki 4: Hlustun á Rás eitt eftir aldri og menntun	121

1 Inngangur

Greinargerð þessi er hluti lokaverkefnis míns í hagnýtri menningarmiðlun við Háskóla Íslands. Hér verður greint frá vinnsluferlinu, hugmyndafræði og kenningum varðandi verkefnið.

1.1 Val verkefnis og aðdragandi

Afi minn, Einar Baldwin Pálsson verkfræðiprófessor (1912-2011), lést í hárri elli fyrir 2 árum síðan. Ég var alla tíð í ágætu sambandi við þau afa minn og ömmu og tíður gestur á heimili þeirra. Það kom mér því nokkuð á óvart að afi fór, nokkrum árum fyrir andlát sitt, að tala um systur sem hann hefði átt en sem ég hafði aldrei heyrt um áður. Ég vissi um Þórunni, sem hafði dáið ung, því legsteinninn hennar er í fjölskyldugrafreitnum í Hólavallagarði. En um Sigríði Pálsdóttur hafði ég aldrei heyrt. Á þessum tíma var afi byrjaður að ruglast, þótt atburðir úr æsku og frá ungdómsárunum í Þýskalandi stæðu honum enn ljósifandi fyrir hugskotssjónum. Ég fékk þó ekki skýra mynd af lífshlaupi þessarar dularfullu konu. Afi nefndi berklaveikindi og að hún hefði gifst besta vini hans í Þýskalandi og dáið þar. Ég fann greinilega að afa hafði þótt gríðarlega vænt um þessa systur sína og að enn, eftir allan þennan tíma, veittist það honum sárt að tala um hana. Eftir þetta leið ekki langur tími þar til þokan í höfði afa míns náði yfirhöndinni. Og satt að segja var ég á endanum ekki alveg viss um að þessi kona hefði verið til í raun og veru.

Eftir að afi fór á elliheimili árið 2010 og farið var að ganga frá búinu, hafði ég af því fregnir að upp úr kjallaranum hefði komið heilmikið af gömlum sendibréfum og þá helst afskaplega áhugaverð bréf sem Sigríður systir hans hefði skrifað frá Vífilsstöðum. Ég fékk þegar mikinn áhuga á að lesa bréfin, en þeim hafði verið lofað í lán annað, svo ekkert varð úr í það skiptið. Mér duttu bréfin síðan ekki í hug aftur fyrr en þremur árum síðar að ég sat námskeið í útværpsþáttagerð í meistaránámi mínu í hagnýtri menningarmiðlun og var að leita að efni í þátt.

Mögnuð blanda tilfinninga greip mig þegar ég hóf að lesa fyrstu bréfin. Ég varð upprifin yfir því að fá svo dýrmæta innsýn í fjölskyldusöguna og fortíðina, en jafnframt þótti mér þessi innsýn engan veginn nægjanleg. Forvitni og hreinasta upplýsingagræðgi gripu mig heljartökum, rétt eins og lesanda góðrar glæpasögu. Ég varð að fá að vita alla söguna. Fljótlega komst ég að því að bréfasafnið var mun stærra í sniðum en ég hafði haldið, enda leyndust bréf víðar en heima hjá afa og ömmu. Smátt og smátt fór að

komast mynd á þetta púsluspil fortíðarinnar. Og sitthvað tíndist enn til sögunnar þegar farið var að tala við ættingjana. Ævi og persóna Sigríðar Pálsdóttur tók á sig stöðugt skýrari mynd.

Umfang upplýsinga fyrir stakan útværpsþátt var auðvitað gjörsamlega farið úr böndunum. Ég gerði þó einn 30 mínútna þátt, byggðan á bréfum Sigríðar Pálsdóttur, en þótti sem ég væri rétt að krafsa í yfirborð sögunnar. Það er von míni að geta nokkuð bætt úr nú.

1.2 Við upphaf leiðangurs

Verkefni þetta var unnið á haustönn 2013. Þó var eitt sem ég taldi að bráðlægi á að gera strax vorið áður. Tveir af lykilviðmælendum mínum í útværpsþáttaröðinni eru háaldraðir og vildi ég ekki taka áhættuna á því að þeim entist ekki aldur fram á haustið til að ég gæti tekið við þá viðtal. Sérstaklega hefði það verið bagalegt að ná ekki að tala við Þórunni Pálsdóttur (1932-), en hún er yngri systir Sigríðar. Þórunn er komin yfir átrætt og sú eina eftirlifandi úr systkinahópnum.

Umfang útvarpsefnisins var lagt upp stax í upphafi þannig að þetta skyldu vera fjórir þættir, hver þeirra tæpar 30 mínútur að lengd. Helgaðist það af því að ákveðið hafði verið að meistaraverkefnispættir skyldu framvegis fluttir á útsendingartíma þáttaraðarinnar *Fólk og fræði*, en það hólf er 30 mínútur að lengd í útvardsagskránni.

1.3 Markmið verkefnisins

Markmið þessa verkefnis er öðrum þræði af persónulegum toga. Mér er í mun að segja merka sögu afasystur minnar og um leið hluta af sögu fjölskyldu minnar, sem legið hefur í þagnargildi áratugum saman. En saga Sigríðar er jafnframt vel til þess fallin að varpa ljósi á það hvaða áhrif berklasjúkdómurinn hafði á íslenskar fjölskyldur á 4. áratug síðustu aldar, þegar berklafaraldurinn á Íslandi var í hámarki.¹ Fáar fjölskyldur sluppu alveg við berklana og óttinn við að missa fólk af þeirra völdum var áþreifanlegur hluti af lífinu.² Bréf Sigríðar Pálsdóttur og fjölskyldu hennar veita mikla og góða innsýn í líf berklasjúklings og aðstandenda hans. Þannig að í stuttu máli er markmið verkefnisins það, að varpa ljósi á líf með berklum á 4. áratug 20. aldar á Íslandi með aðferðum einsögunnar og gera tilraun til að miðla einsögurannsóknum í útvarpi.

---

¹ Jón Ólafur Ísberg (2005). Bls. 196.

² Rannveig Löve (2000). Bls. 198-199.

1.4 Rannsóknarspurningar greinargerðar

Helstu spurningar sem liggja til grundvallar útvarpsþáttaröðinni og þessari greinargerð eru eftirfarandi:

Hvernig var að vera ung, íslensk yfirléttarstúlka og veikjast af berklum á 4. áratugnum?

Hvaða áhrif hafði berklasjúkdómurinn á fjölskyldur?

Hvernig heimildir eru einkabréf og hvernig er best að nýta þau í miðlun?

Hvernig má miðla sagnfræðirannsóknum í útvarpi?

Þessum spurningum mun ég leitast við að svara hér í greinargerðinni og vonast til að niðurstaðan endurspeglist í útvarpsþáttaröðinni.

1.5 Heimildir

1.5.1 Um bréfasafnið

Bréfasafn það, sem er rannsóknarefnið í þessu verkefni, spannar nokkuð óslitið níu ára tímabil frá 1930-1939. Mikilvægasti hluti þess fyrir þessa rannsókn eru 91 bréf Sigríðar Pálsdóttur til foreldra sinna Páls Einarssonar og Sigríðar Siemsen og bróður síns Einars, skrifuð frá Reykjavík, Þýskalandi, Vífilsstöðum og Danmörku. Sigríður skrifar foreldrum sínum reglulega þegar hún er í burtu, yfirleitt í hverjum mánuði, nema árið 1937 skrifar hún miklu oftar, nánast vikulega, frá Danmörku. Einari skrifar Sigríður meðan hann er í námi í Þýskalandi 1930-36, en hann var henni mjög náinn, enda aðeins ár á milli þeirra. Þá skrifuðu Páll og Sigríður Siemsen Einari syni sínum reglulega til Þýskalands þau 6 ár sem hann var þar við nám og má margt um sögu Sigríðar lesa úr bréfum þeirra. Þar fyrir utan eru nokkur stök bréf sem styðja við söguna. Þetta eru tvö bréf sem Páll skrifaði konu sinni meðan mæðgurnar dvöldu á berklahæli í Danmörku haustið 1936, bréf frá Heinrich Roth eiginmanni Sigríðar skrifað af Vesturvígstöðvunum haustið 1939, bréf frá herramanni sem kynnstist Sigríði í Dresden 1932 og bréf frá Línu systur Páls í Ringkøbing frá 1939. Með þessu bréfasafni hafa einnig varðveist fáeinir sjúkrahússreikningar, póstkort og bankanótur.

Tafla 1: Bréfasafn Sigríðar Pálsdóttur og fjölskyldu 1930-39

Sigríður Pálsdóttir	Til foreldra	Til Einars	Sigríður Siemsen til Einars	Páll Einarsson til Einars
1930	-	-	5	2 (nóv.-des.)
1931	8 (sept.-des.)	7	13	6
1932	18	9	12	11
1933	-	1 (jan.)	8	8
1934	2 (nóv.-des.)	4 (júl.-des.)	9	7
1935	-	7	5	13
1936	3 (júl., nóv.)	1 (jan.)	2 (jan.-feb.)	1 (jan.)
1937	38	-		-
1938	12 (jan.-maí.)	-		-
1939	9 (ág.-des.)	-		-
Samtals	90	29	54	48

Safnið er mjög samhangandi yfir tímabilið í heild, nema frá maí 1938 fram til ágúst 1939 er rúmlega eins árs eyða í því.

Samtals er því um að ræða 226 bréf frá þessu tíu ára tímabili, sem gefa glöggja og nokkuð samfellda mynd af fjölskyldunni og þeim tíma sem þau eru skrifuð á. Þar sem koma eyður í skrif Sigríðar til foreldra sinna vegna þess að hún er heima hjá þeim á Vesturgötunni, skrifar Sigríður Einari til Þýskalands á meðan. Í rauninni er aðeins ein, stór eyða í tímabilinu, sem er frá sumrinu 1938 til sumarsins 1939, en frá þeim tíma hefur ekki fundist eitt einasta bréf. En þá var Einar einmitt fluttur heim frá Þýskalandi, Sigríður komin úr berklameðferð erlendis og öll fjölskyldan á sama stað.

Þau bréf sem fyllt gætu í eyðuna löngu frá 1938-1939, myndu vera bréfin sem Sigríður hefur áreiðanlega skrifað unnusta sínum í Þýskaland og hann henni, en þau eru því miður ekki til svo vitað sé. Ekki eitt einasta bréf sem elskendunum fór á milli hefur varðveist í fjölskyldunni, sem annars hefur greinilega haldið öllum bréfum Sigríðar vandlega til haga. Því er afar líklegt að þau bréf hafi endað í Þýskalandi hjá Heinrich Roth.

1.5.2 Afdrif bréfasafnsins

Bréfasafn Sigríðar Pálsdóttur hafði dreifst nokkuð um fjölskylduna eftir lát foreldra hennar. Einar afí minn hafði alla tíð haft hjá sér bréfin sem systir hans skrifaði honum. Yngri bræðurnir, Ólafur og Franz, fengu hvor sinn hluta af safni foreldranna, væntanlega við lát þeirra. En á öllum þessum heimilum virðist enginn annar en bræðurnir þrír hafa vitað af bréfunum, og börnum þeirra og mökum kom nokkuð á óvart þegar bréfasafnð kom í ljós. Safnið kom raunar ekki í ljós í heild sinni fyrr en bræðurnir léttust með nokkura ára millibili.³ Einar Baldvin Pálsson yngri hefur skannað inn allan þann fjölda bréfa sem fannst heima hjá afa og ömmu og er safnið aðgengilegt ættingjum í möppu á alnetinu. Þeim bréfum sem fundust hjá afabréðrum mínum Franz og Ólafi við lát þeirra, hafði Þórarinn Eldjárn, tengdasonur Ólafs, safnað saman og flokkað. Fékk ég safnið að láni hjá honum vorið 2013 til þess að vinna fyrsta útvarpsþáttinn og hef það enn undir höndum. Það er áhugi fyrir því innan fjölskyldunnar að bréfasafnið verði varðveitt á safni í framtíðinni.

1.5.3 Rithönd bréfanna

Rithönd Sigríðar Pálsdóttur er yfirleitt ágætlega læsileg, þótt auðvitað taki alltaf lengri tíma að lesa handskrift en prent, og til að flækja málið svolítið eru sum bréfin á þýsku. (Stúdentspróf þeirrar sem hér ritar í þýskri tungu hefur þó yfirleitt reynst duga vel til.) Sama má segja um skrift foreldra Sigríðar, hún er ljómandi læsileg. Páll skrifar auk þess stundum á ritvél en tekur reyndar fram að konu hans þyki það síst við hæfi í einkabréfi til sonarins. Ekki hefur því verið brýn þörf á að skrifa bréfasafnið sérstaklega upp, þótt bitastæðustu hlutarnir úr bréfum Sigríðar hafi verið slegnir inn á tölvu til hagræðis. Á þessu er reyndar ein undantekning. Þar er um að ræða bréfið frá Heinrich Roth, eiginmanni Sigríðar. Það bréf reyndist sérstakur vandræðagemsi, en tókst þó eftir nokkra yfirlegu að lesa nægjanlega vel úr skriftinni til þess að greina innihald bréfsins. Handskrift Heinrichs er sérlega erfið aflestrarar þar sem hver stafurinn líkist öðrum mjög og því voru nokkur orð sem voru ólesanleg með öllu.

---

³ Viðtal. Anna Sigríður Björnsdóttir (2013), Baldwin Einarsson (2013a), Jóninna Margrét Pálsdóttir (2013) og Leifur Franzson (2013).

Málfar í bréfum Sigríðar olli engum vandræðum, þar sem þessi áratuga gamli texti reyndist ekki eins langt frá nútímamáli og ég hafði gert ráð fyrir. Málfar í bréfum Páls er nokkuð fornlegra, enda var hann fæddur árið 1868, en þó einnig aðgengilegra en hefði mátt ætla. Sýnishorn úr bréfasafninu má finna í viðauka 2.

1.5.4 Aðrar heimildir

Frá sumrinu 1933 eru engin bréf til. Það stafar af því að Einar og Heinrich tóku sér ferð á hendur til Íslands einmitt það sumar til að hitta Sigríði og fjölskylduna. Og svo vel vill til að Heinrich átti góða myndavél og þetta sumar er því vel varðveitt í myndaalbúmi sem fannst í dánarbúi Einars, afa míns.

Í fórum Sigríðar Ólafsdóttur, bróðurdóttur Sigríðar, reyndist vera til gamall og lúinn konfektkassi, sem hún fékk í arf frá ömmu sinni, Sigríði Siemsen. Sigríður segir að kassinn hafi skipt ömmu sína miklu máli og hún verið beðin að varðveita hann. Hún hefur jafnframt ákveðið að Sigríður dótturdóttir hennar eigi að fá kassann eftir sinn dag.⁴ Í kassanum er blævængur úr fórum Sigríðar Pálsdóttur og smáföndur sem Þórunn litla systir hennar bjó til þegar hún lá banaleguna 12 ára gömul. Kassi þessi hefur strangt til tekið ekki sagnfræðilegt heimildagildi, en er engu að síður mögnuð heimild um sorg og söknuð langömmu minnar eftir dætrunum tveimur sem hún missti. Þessir munir gefa rannsakanda auk þess dýrmætt tækifæri til að komast í beinni og áþreifanlegri snertingu við Sigríði Pálsdóttur og sögu hennar.

Sagnfræðingurinn Jill Lepore, sem rannsakaði ævi bandarískra málfræðingsins Noah Webster (1758-1843), lýsir því hvernig hún kom sjálfri sér á óvart með því að verða tilfinningasöm og finna fyrir meiri nánd við Webster við það að fá í hendur lokk úr hári hans. Fann hún fyrir mun meiri nánd þannig heldur en við lestur persónulegra bréfa hans.⁵ Þá heldur fornleifafræðingurinn Kristján Mímisson því fram að ævi manneskjunnar ljúki ekki við andlát, heldur lifi hún áfram á virkan hátt í hlutum.⁶ Sjálf upplifði ég sterka tengingu við Sigríði þegar ég fékk í hendur þennan upplitaða, bleika strútsfjaðrablævæng, því ég tengdi hann strax bréfum hennar frá Dreseden veturninn 1931-2. Þann veturn sótti Sigríður fjölda leiksýninga og ópera og var iðin við að skrifa heim til að segja frá upplifunum sínum af þýsku menningarlífí.

⁴ Viðtal. Sigríður Ólafsdóttir (2013).

⁵ Lepore, Jill (2001). Bls. 129.

⁶ Kristján Mímisson (2011). Bls 44.

1.6 Val á miðli

Bréf Sigríðar eru heillandi aflestrar. Þau eru skrifuð af svo mikilli greind, þroska, kímni og tilfinningu, að mér þótti augljóst að bréfin sjálf yrðu að vera í algjörum forgrunni hvaða miðlunarleið sem yrði fyrir valinu. Eftir nokkra umhugsun ákvað ég að halda mig við útværpsmiðilinn. Sú ákvörðun byggir ekki síst á persónu Sigríðar sjálfrar. Gegnum bréf hennar skín svo áhugaverð og hrífandi persóna að það styrkir miðlunina mikið að ljá bréfum hennar lifandi rödd.

Annað spilaði einnig inn í þessa ákvörðun: Sigríður var afar músíkólsk stúlka. Hún lagði stund á píánóleik og skrifar mikið um tónlist í bréfum sínum. Útvarp gefur tækifæri til að nota sömu tónlist til að styðja frásögnina og lífga hana við.

Síðast en ekki síst hef ég mikinn áhuga á útværpsþáttagerð og tel mér að einhverju leyti hafa heppnast að segja sögu Sigríðar í útvarpni með fyrri þætti mínum. Ég frétti úr nokkrum áttum að sagan hefði haldið heimilisfólki hugföngnu við tækið og að í einu húsi hefðu kótelettur meira að segja brunnið við vegna þess að sagan hefði fangað kokkinn svo sterkelega! Einhverjum fannst Sigríður sjálf hafa birst ljóslifandi í útvarpinu og sumir upplifðu meira að segja að þeir hefðu hlustað á hana tala í eigin persónu. Af þessum viðbrögðum, þótt ekki séu frá stórum hópi, ályktaði ég sem svo að miðlunarleiðin væri vel valin. Sagan virtist geta náð til fólks gegnum útvarp.

1.7 Markhópur

Markhópur útværpsþáttaraðarinnar eru hlustendur Ríkisútvarpsins, Rásar eitt. Miðlun á sögulegu efni fellur ágætlega að hlutverki stöðvarinnar, sem samkvæmt lögum hefur það að markmiði að „... leggja rækt við íslenska tungu, menningu, sögu þjóðarinnar og mennigararfleifð.“⁷ Rás eitt er eina menningarútvarsstöðin á Íslandi og sú eina þar sem gert er ráð fyrir vinnslu og flutningi þátta af þessu tagi. Aðrar útvarsstöðvar hérlandis henta síður fyrir slíka miðlun enda eru þær tal- eða tónlistarstöðvar sem fást mestmagnis við dægurmál, tónlist eða trúarlegt efni. Rás eitt er því augljóst val fyrir miðlun af þessu tagi.

---

⁷ Vefur. Alþingi (2013).

Hlustendahópur Rásar eitt er að stærstum hluta fólk komið yfir miðjan aldur, flest langskólagengið⁸ og með áhuga á menningarmálum. Sagan sem ætlunin er að miðla mun að mínu mati væntanlega höfða mest til allra elsta hlustendahópsins, fólks sem komið er undir sjötugt, vegna þess hún er nálægt minni þess sjálfss í tíma og jafnvel ekki ósennilegt að þessir hlustendur þekki til sögupersónanna. Þar fyrir utan er sennilegt að í hlustendahópi Rásar eitt leynist söguáhugamenn á ýmsum aldri, en hafi hlustendur áhuga á vönduðum þáttum sagnfræðilegs eðlis hafa þeir fátt annað að leita á íslenskum markaði.

1.8 Önnur miðlunarleið

Sigríður Pálsdóttir virðist hafa verið ákaflega lifandi og tilfinningarík manneskja og því rökrétt að velja henni lifandi og tilfinningaríkan miðil eins og útvarpið er.⁹ Á hinn bóginn velti ég því lengi fyrir mér, og geri enn, hvort hér sé ekki á höndum efni, sem koma þyrfti út á bók. Bréfasafnið er mikið vöxtum og margt áhugavert í því sem ekki var rúm fyrir í útvarpsþáttaröðinni og sem fengi meira rúm með útgáfu bókar. Útvarp hefur takmarkað rými og leyfir ekki að efnið sé skoðað af dýpt.¹⁰ Eins er til talsvert af ljósmyndum, sem styðja frásögnina vel og njóta sín vart í útvarpi (þótt reyndar sé gerð tilraun til að nýta þær í útvarpsþáttunum eins og komið verður að í kafla 6.3.2). Þá væri ekki síst hægt að fara dýpra ofan í ytra umhverfi sögunnar, berklameðferðina, stríðið, Reykjavík millistríðsáranna og líf óbreyttra borgara í Berlín eftir að stríðið skall á. Síðast en ekki síst getur bókin verið varanlegri miðill en lifandi miðlar, ekki eins háður tæknibreytingum og aðgengilegur í lengri tíma¹¹ þótt vissulega sé vafasamt að fullyrða nokkuð í þá veruna eftir tilkomu hlaðvarps, aukna útbreiðslu rafbóka og svo framvegis.¹²

1.8.1 Bréfasafn á bók

Ein leið til að gefa bréfasafnið út væri bók af svipuðum toga og bók Sigrúnar Sigurðardóttur *Elskulega móðir mín, systir, bróðir, faðir og sonur* þar sem tekin eru saman og birt fjölskyldubréf frá 19. öld. Í bók Sigrúnar eru bréfin sjálf í algjöru

⁸ Sjá viðauka 4.

⁹ McLeish, Robert (2005). Bls. 1 og 3.

¹⁰ McLeish, Robert (2005). Bls 5-6.

¹¹ McLeish, Robert (2005). Bls. 4.

¹² Þetta verður rætt frekar í köflum 5.1.4, 5.2 og 5.3.

aðalhlutverki, en lífshlaup þeirra sem skrifa rakið þeim til stuðnings ásamt fáeinum myndum. Slíkt rit hefur þann höfuðkost að lesandanum er sjálfum algjörlega látið eftir að túlka bréfin. Sigrún minnir í inngangskafla bókar sinnar á að skýran greinamun þurfi ætíð að gera á upplýsingum og túlkun við samsetningu rits af þessu tagi. Lesandinn þurfi að hafa á hreinu hvar túlkun fræðimannsins taki við af heimildunum.¹³ Bréf Sigríðar Pálsdóttur gætu hæglega borið uppi bók af þessu tagi og vegna þess að saga hennar er nær í tíma en bréfin í bók Sigrúnar, væru tök á að styðja frásögnina á persónulegri hátt gegnum vitnisburð núlifandi fólks sem og með fjölda ljósmynda.

1.8.2 Söguleg skáldsaga

Önnur leið í bókaútgáfu sem vert væri að velta fyrir sér væri sú að búa sögu Sigríðar skáldsagnalegri umgjörð. Ég tel sögu Sigríðar geta hentað ágætlega sem uppistöðu í sögulega skáldsögu. Freistandi við þessa hugmynd væri til dæmis að geta haldið sögunni áfram inn í síðustu 18 mánuðina sem Sigríður lifði, dramatískan og sögufrægan tíma sem engin bréf eru til frá. Slíkt efni mætti byggja á fjölda lýsinga þeirra sem upplifðu fyrstu mánuði og ár stríðsins í Berlín. Bréf Sigríðar frá haustinu 1939 eru einmitt mjög samhljóðandi við þær.¹⁴ Söguleg skáldsaga myndi líklega ná til fleira fólks en vel umbúið og útgefið bréfasafn, þar sem léttari og reyfarakenndari bókmenntir af því tagi hugnast fleirum og þá sérstaklega yngri lesendum en gamalt bréfasafn gerir.

1.9 Persónuleg tengsl við verkefnið

Ég hef verið svo lánssöm að njóta stuðnings allrar stórfjölskyldunnar við rannsóknir mínar og úrvinnslu á bréfum Sigríðar Pálsdóttur. Hafði ég af því svolitlar áhyggjur í upphafi að einhver kynni að verða ósáttur við þessa opinberun á viðkvæmum einkagögnum, en reyndin hefur verið sú að fólkið mitt er bæði áhugasamt og þakklátt fyrir að þessi saga er rifjuð upp og henni haldið á lofti. Það einfaldar vissulega málið að allir þeir sem nátengdastir voru Sigríði, foreldrar hennar og systkini hennar á svipuðum aldri, eru látnir. Fjarlægð hefur skapast á söguna og sársaukinn er ekki lengur til staðar.

---

¹³ Sigrún Sigurðardóttir (1999b). Bls. 20.

¹⁴ Hér vísa ég í heild sinni til bókarinnar *Berlin at War* eftir breska sagnfræðinginn Roger Moorhouse, sem er umfangsmikil samantekt á einkabréfum, dagbókum, opinberum skjölum og viðtölum við þá sem upplifuð stríðsárin í Berlín.

Erla Hulda Halldórsdóttir sagnfræðingur segir nýju ævisöguna fela í sér vitund um og viðurkenningu á sambandi skrásetjara og söguhetjunnar.¹⁵ Það hefur bæði kosti og galla að vera persónulega tengdur umfjöllunarefni rannsóknar sem þessarar. Stærsti kosturinn við að vera innanbúðarmanneskja er gott aðgengi að þeim sem þekkja til sögunnar og traust sem ríkir milli rannsakanda og viðmælenda. Þetta skilar sér í afslöppuðum viðmælendum, sem tilbúnir eru að opna sig um fortíðina (sjá kafla 5.3.2 um framkvæmd viðtalanna). Auk þess gefur nánin við efnið mér tækifæri til að miðla sögunni í útvarpi úr frá persónulegu sjónarhorni, sem er dýrmætt þar sem einn helsti styrkur útvarpsmiðilsins er einmitt nánin, þetta tal einstaklings við annan.

Vissir örðugleikar fylgja því þó að vera svo flæktur í viðfangsefnið. Hætta er á þegar efni er svo nálægt rannsakanda, að sjónarhornið verði of þróngt og persónulegt, að fagmennskan líði fyrir tengslin. Hætta er á að sá sem skrásetur verði of hugfanginn af viðfangsefni sínu.¹⁶ Það getur gleymst að geta um mikilvægar staðreyndir sem utanaðkomandi þekkja ekki og hætt er við að verkefnið allt litist af því að vera einkasamtal innan ákveðins hóps. Tengslin valda einnig ákveðnum vandamálum þegar viðtöl eru tekin.¹⁷

Ég hef reynt af megni að hafa fagmennsku í fyrirrúmi við gerð þessa verkefnis en jafnframt leitast við að nýta tengsl mín við fjölskylduna sem styrk þar sem það á við.

---

¹⁵ Erla Hulda Halldórsdóttir (2011). Bls. 29.

¹⁶ Lepore, Jill (2001). Bls. 129-144.

¹⁷ Sjá kafla 5.3.2.

2 Ævi Sigríðar Pálsdóttur

Hér á eftir fer samantekt á lífshlaupi Sigríðar Pálsdóttur. Er hún að langmestu byggð á bréfasafninu, en studd munnlegum heimildum, bóklegum heimildum og myndum sem til eru í fjölskyldunni.

2.1 Uppvöxtur

Sigríður Pálsdóttir fæddist þann 21. maí 1913 í Reykjavík og lést í Berlín þann 8. júlí 1941. Hún var annað barn hjónanna Páls Einarssonar borgarstjóra og hæstaréttardómara (1868-1954) og Sigríðar Siemsen (1889-1970). Eldri en Sigríður var Einar Baldwin (f. 1912) og yngri voru í þessari röð: Þórunn eldri (f. 1916), Franz (f. 1917), Ólafur (f. 1921) og Þórunn yngri (f. 1932). Fyrir átti Páll tvö börn, Árna (f. 1897) og Kristínu (f. 1898). Fyrri kona hans var Sigríður Árnadóttir Thorsteinsson (1872-1905). Hún var móðursystir seinni konunnar, Sigríðar Siemsen.¹⁸

Sigríður Pálsdóttir fæddist í Reykjavík, en fyrstu ár ævi hennar var Páll faðir hennar sýslumaður í Eyjafirði og bæjarfógeti á Akureyri og bjó fjölskyldan þar. Páll var settur hæstaréttardómari árið 1919 og flutti fjölskyldan þá suður á ný og bjó í Höfða næstu 3 árin. Frá nú síðan hefur Sigríður svo upp á Vesturgötu 38.

Þórunn Pálsdóttir eldri fékk annað hvort bráðaberkla eða heimahimnubólgu og lést eftir stutt en mjög erfið veikindi árið 1927. Áfall þetta hafði mikil áhrif á fjölskylduna á Vesturgötunni.¹⁹ Sigríður rifjar atburðinn upp í bréfum sínum frá berklahælunum og tengt fæðingu Þórunnar yngri. Þórunn eldri lá bersýnilega mjög kvalin heima síðustu dagana sem hún lifði og gat móðir hennar síðan að sögn aldrei minnst á hana án þess að fá tárin í augun.²⁰

---

¹⁸ Annað. Baldwin Einarsson (2008). Bls. 1. og Einar Baldwin Pálsson yngri (2011). Bls. 1 og 7.

¹⁹ Viðtal. Sigríður Ólafsdóttir (2013) og Þórunn Pálsdóttir (2013).

²⁰ Viðtal. Sigríður Ólafsdóttir (2013), Þórunn Pálsdóttir (2013) og Anna Sigríður Björnsdóttir (2013).

Sigríður Siemsen og 5 elstu börnin. Aftast stendur Einar með Ólaf og Franz fyrir framan, þá Þórunn eldri og loks Sigríður lengst til hægri.

Sigríður Pálsdóttir hlaut ástríkt en hefðbundið uppeldi yfirstéttarstúlkuna, sótti píanótíma, gekk í Kvennaskólann og var undir vöku auga föður síns.²¹ Sigríður var prýðisvel gefin og sagði Einar bróðir hennar seinna svo frá að sér hefði þótt það hreinasta sóun að láta svona skarpgreinda stúlkuna ganga í Kvennaskólann, hún hefði miklu fremur átt heima í Menntaskólanum.²² Af bréfum Sigríðar má víða sjá að hún hneigðist fremur til annars en hefðbundinna kvennaverka, og þá sérstaklega í þeim bréfum sem hún skrifar Einari bróður sínum: „Við höfðum mjög stórt og fallegt jólatrje, 3 mtr. og jeg fjekk mjög mikið í jólagjöf, þar á meðal kokkabók og „Cæsar”, sem ég les samt heldur.”²³

Stúlkur höfðu ekki fengið aðgang að Menntaskólanum fyrr en 1904.²⁴ Af bekkjarmyndum frá árunum 1928-31, þegar Sigríður var 15-18 ára gömul, má sjá að stúlkur í bekkjum Menntaskólans voru ekki margar, stundum engin og allt upp í að vera mest fimm í bekk.²⁵ Þótt Páll Einarsson þætti mjög framsýnn maður á sínum tíma, var hann íhaldssamur þegar kom að menntun dóttur sinnar.²⁶

²¹ *Viðtal*. Anna Sigríður Björnðsóttir (2013).

²² *Viðtal*. Einar Baldvin Pálsson eldri (2009).

²³ Bréf frá Darmstadt 30. desember 1934.

²⁴ Heimir Þorleifsson (1981). Bls. 16.

²⁵ Heimir Þorleifsson (1981). Bls. 103-158.

²⁶ *Viðtal*. Einar Baldvin Pálsson eldri (2009).

Sigríður og Páll faðir hennar 1933

2.2 Dvöl í Dresden

Einar bróðir Sigríðar lauk Menntaskólanum árið 1930 rétt 18 ára gamall og fór sama ár til framhaldsnáms í verkfræði í Darmstadt í Þýskalandi.²⁷ Það kemur fram í bréfum frá Páli til Einars í Þýskalandi að Sigríður hafði mikla útþrá og fékk það í gegn að fá einnig að fara til Þýskalands til að læra þýsku og ganga í ritaraskóla. Fjölskyldan hafði sterkt tengsl við Þýskaland, enda var Sigríður Siemsen, móðir Sigríðar, af þýskum ættum.²⁸

Sigríður Pálsdóttir dvaldi í Dresden í Þýskalandi veturninn 1931-32, fyrst við tungumála- og píanónám, en síðan við ritaranám. Sjálfsagt hefur það ráðið miklu um val á stað, að Dresden var mikil menningarborg. Páli og Sigríði var augljóslega í mun að börnin þeirra gæfu sér tíma til að sækja menningarviðburði og þá fyrst og fremst að kynnast þýsku tónlistarlífi. Systkinin skrifa mikið og reglulega heim og lýsa tónleikum og

²⁷ Annað. Baldwin Einarsson (2013b).

²⁸ Annað. Einar Baldwin Pálsson yngri (2011). Bls. 17.

óperum sem þau hafa farið á og er Sigríður ákaflega upprifin yfir þessu öllu saman og hefur sannarlega kunnað að njóta þess.

Ekki þótti óhætt að hafa Sigríði alveg eina í Þýskalandi, heldur bjó hún með vinstúlkum sinni, Systu (Mathilde Marie) Ellingsen²⁹, annarri reykvískri yfirstéttarstúlku. Bjuggu þær saman allt til jóla, þegar Systa fór aftur heim. Stúlkurnar skrifa mjög reglulega heim til að láta vita að allt sé í góðu lagi og má glögglega sjá af bréfum Sigríðar að foreldrar hennar og þá sérstaklega faðir hafa haft af henni stöðugar áhyggjur. Bréfin frá þessum vetri eru samblund af tilfinningarárum upplifunarlýsingum 18 ára Reykjavíkurstúlku, sem í fyrsta sinn ferðast út í heim, á fólk, viðburðum og umhverfi, og löngum pistum um skikkanlega hegðun, hollan félagsskap og þar frameftir götunum. Sigríður var afskaplega heppin með húsnæði, því þær stöllur fengu leigt hjá barnlausum, rosknum gyðingahjónum, Herr und frau Silbermann, sem ganga þeim í foreldrastað.

Strax um haustið kynnist Sigríður framtíðareiginmanni sínum, hinum hávaxna, prúða, sjarmerandi og mísíkalska Heinrich Roth. Heinrich var vinur Einars frá Darmstadt og sonur Karls Roth, prófessors við háskólann þar. Hann var nú fluttur til Dresden til að ljúka námi í efnafræði. Þau Sigríður og Heinrich virðast hafa fallið hvort fyrir öðru nánast við fyrstu kynni:

Jeg þekki mann hjer, sem er að taka doktorspróf í chemi hjer við háskólann, og er hann sonur eins professors sem kennir Einari í Darmstadt. ... Er hann mjög musikalskur og spilar sjálfur mjög vel, og hef jeg farið með honum og Systu á konserthaer, og veit hann altarf hvenær eru góðir konsertar ... og er voða gaman að fara með honum, því hann hefur svo mikið vit á musik. Svo hefur hann farið með mjer á málverkasöfn hjer, og er hann alveg ómissandi því hann veit alt, og honum þykir svo gaman af að leiðbeina manni og kenna manni.

Svo skrifar Sigríður foreldrum sínum strax í september 1931 frá Dresden. Hún lætur þó ekkert uppi um að þau séu par. Við Einar er hún öllu hreinskilnari:

Hjer hef jeg kynnst mörgu skemmtilegu fólk, en sá allra besti er stud. Chem. Heinrich Roth. Jeg er svo hrifin af honum, að það fer nú held jeg bráðum að verða hættulegt.³⁰

---

²⁹ Þórarinn Eldjárn létt mér í té hið rétta nafn Systu í samtali í mars 2013.

³⁰ Bréf frá Dresden, 26. september 1931.

Á miðjum vetri ber það til tíðinda að Sigríður eignast óforvarendis litla systur og veldur það henni nokkrum sárindum að foreldrar hennar skyldu ekki hafa sagt henni fréttirnar fyrr. Móðirin var ríflega fertug og faðirinn kominn yfir sextugt þegar þetta var, svo þeim þótti þetta hið vandræðalegasta mál og þögðu þess vegna yfir því.³¹ Sigríður fyllist þó brátt mikilli gleði yfir þessum tíðindum og óþreyju eftir að komast heim til að kynnast systur sinni.

Þórunn Pálsdóttir yngri 1933

2.3 Skrifstofustúlka í Reykjavík

Í sumarbyrjun 1932 siglir Sigríður heim til Íslands og hefur störf á skrifstofu Raftækjaverslunar Íslands. Þetta var föður hennar á móti skapi, hann hafði hugsað sér að Sigríður yrði heima að hjálpa til og læra á húsmóðurstörfin. En Sigríður hafði orðið sér út um skrifstofustarfíð sjálf bréfleiðis um vorið. Skrifstofustörf voru eftirsóttust meðal kvenna á þessum tíma og voru það helst stúlkur úr efri stéttum sem þau fengu.³² Sigríði tókst um síðir að sannfæra föður sinn. Hún skrifar honum æ ofan í æ vorið 1932, segir að þetta sé það sem hún vilji helst og að henni sé í mun að afla tekna til heimilisins og launa föður sínum öll útgjöldin vegna Þýskalandsdvalarinnar. Það verður úr að Sigríður vinnur á skrifstofunni næsta eina og hálfá árið. Hún skrifar Einari reglulega og eru þar skemmtilegar lýsingar á heimilislífinu, þar sem allt hefur snúist á haus með tilkomu smábarns á rótgrónu heimili. Í bland nöldrar hún yfir smæð og menningarleysi

³¹ Viðtal. Þórunn Pálsdóttir yngri (2013).

³² Guðjón Friðriksson (1994). Bls. 256.

Reykjavíkur og segist vera tekin upp á því út úr leiðindum að prjóna „upp á kraft”. Hún er að vanda mjög hreinskilin og opin með tilfinningar sínar við bróður sinn.

Reykjavík 1933. Höfuðstaðurinn hafði ekki margt að bjóða í samanburði við evrópska menningarborg.

Í bréfum Sigríðar til Einars frá þessum tíma kemur fram að Heinrich Roth og hún skrifast stöðugt á, en ekkert af þeim bréfum hefur varðveist í fjölskyldunni. Sigríður virðist ekki hafa sagt foreldrum sínum frá kærastanum í Þýskalandi að fyrra bragði en þeim varð ástandið hins vegar fljótlega ljóst eftir að hún sneri heim vegna þess fjölda bréfa sem hún fékk frá unnustanum. Heinrich skrifaði nefnilega minnst eitt bréf með hverju skipi. Af bréfum Páls til Einars sonar síns má sjá að Páll hefur áhyggjur af þessum þýska kærasta dóttur sinnar og fær Einar til að votta karakter hans. Heinrich og Páll taka síðan upp bréfaskriftir í kjölfarið og eftir það virðist Páll sáttur við þessa tilhögun. Á þessum tíma berast Páli einnig bréf frá Silbermannhjónunum sem og vini þeirra Georg Irrgang, eldri herramanni sem kynnst hafði Sigríði, en allt vildi þetta fólk þakka kynni sín af Sigríði og Páli fyrir að hafa leyft henni að dvelja í Þýskalandi.

Heinrich og Einar sigla til Íslands sumarið 1933 og ferðast með Sigríði um landið. Það sumar er því ekkert skrifað en þó er ekki skortur á heimildum. Til er afskaplega áhugavert myndaalbúm úr þessari ferð, sem sýnir heimborgaralega klædd og glöð ungmanni í lautarferðum úti í náttúrunni og að drekka kaffi í hrörlegum, íslenskum torfbæjum með heimafólki.

Prúðbúið fólk í lautarferð á Íslandi árið 1933. Einar lengst til vinstri og þá Sigríður og ónafngreindur ferðafélagi í innilegum samræðum.

Sigríður Pálsdóttir og Heinrich Roth 1933

2.4 Upphaf veikindanna

Haustið 1933 hefjast langvarandi veikindi Sigríðar með eilífum kvefpestum og fær faðir hennar þar staðfestan ótta sem hann hafði margsinnis tjáð Einari bréfleiðis um að Sigríður myndi ofgera sér í starfi. Eftir þrálátar kvefpestir fram eftir vetri og slæma ígerð í eyra, fær hún skarlatssótt snemma árs 1934 og dvelur vikum saman í Farsóttarhúsinu í Reykjavík.³³ Þessa sjúkrasögu má alla lesa í bréfum foreldranna til Einars. Var ekkert hægt að heimsækja þá sem lágu í Farsóttarhúsinu en þó gátu aðstandendur séð sjúklingana gegnum glugga. Sigríður er fram á vorið að ná sér eftir þetta en siglir þó í

---

³³ Farsóttarhúsið eða Farsótt var rekið í Reykjavík frá 1920 í hinu gamla húsi Sjúkrahúss Reykjavíkur að Þingholtsstræti 25. Var það sett á laggirnar til að hefti mætti útbreiðslu taugaveiki, skarlatssóttar og barnaveiki, sem urðu mörgum og sérstaklega börnum að aldurtila á millistríðsárunum. Sjá: Freyja Jónsdóttir (2002) og Jón Ólafur Ísberg (2005) Bls. 70.

sumarbyrjun aftur út til Þýskalands til að dvelja hjá kærasta sínum og fjölskyldu hans í Darmstadt.

Í október 1934 er Sigríður á heimleið með viðkomu hjá Einari, sem þá er fluttur til Dresden til að ljúka námi sínu. Þar slær henni skyndilega niður og greinist hún með brjósthimnubólgu, sem getur verið fyrsta stig berkla.³⁴ Hún fær góða aðhlynningu á sjúkrahúsi og hjá bróður sínum, sem varla víkur frá hlið hennar. Um jólin er hún nógur hress til að færa sig til Darmstadt og dvelur þar til vors í góðum höndum tengdafólksins. Það er ljóst af bréfum þeim sem Sigríður sendir foreldrum sínum og Einari frá þessum tíma, að fjölskylda Heinrichs tilheyrir yfirstétt, er afar vel stæð, vel menntuð og menningarlega sinnuð. Heinrich og bræður hans virðast til dæmis allir flinkir hljóðfæraleikarar og var mikið spilað fyrir sjúklinginn þessi jól, en eins fær Sigríður býsnin öll af fínum jólagjöfum. Af bréfunum að dæma er hún hrifin af tengdajölfjölskyldu sinni og finnst hún eiga vel heima í þeirra félagsskap.

Sigríður dvelur í Darmstadt fram á sumarið 1935, eða þar til heilsa hennar er orðin nógur góð til að sigla til Íslands. Ljóst er af bréfum að faðir hennar hafði ekki gefið upp alla von um að gera góða húsmóður úr dóttur sinni, það er talað um matreiðsluskóla, en Sigríður fullyrðir að heilsa hennar leyfi ekki slíkt, auk þess sem hún hafi lært margt gagnlegt í þeim efnunum af tengdamóður sinni. Það má ímynda sér að Sigríður hafi hreinlega líka viljað eyða tíma sínum og takmörkuðum kröftum í áhugaverðari iðju.

2.5 Á Vífilsstöðum

Þegar heim er komið, tekur Sigríður upp hálfst starf á skrifstofu Einkasölu ríkisins á raftækjum, við að „skrifa þýskan korrespondans“. Fyrst um sinn vinnur hún aðeins hálfan daginn, en fullan 10 tíma dag þegar kemur fram á haustið. Þetta hefur reynst henni ofviða, því í október skrifar Sigríður Einari og hefur þá verið lögð inn á Vífilsstaði með berklablett á öðru lunga. Á Vífilsstöðum liggur hún hátt í eitt ár og má af bréfum hennar til Einars fá góða innsýn í meðferðina og nokkuð einhæft lífið á spítalanum, sem stóð langt fyrir utan byggð. Vífilsstaðir voru á þessum tíma yfirfullir³⁵ og oft mikið og erfitt nábýli sem bættist ofan á veikindin. Sigríði þykir sambýlið stundum erfitt og auka á erfiðleikana að búa svo þróngt með konum af öðru sauðahúsi:

³⁴ *Vefur*. Erla Sveinsdóttir (án dagsetn.).

³⁵ *Viðtal*. Rannveig Löve (2013). Jón Ólafur Ísberg (2005). Bls. 195.

Jeg ligg hjer á stofu með 7 stúlkum, also, jeg er sú áttunda, og getur þú hugsað þjer að það er blandað selskap, og er aðeins hægt að taka því á einn hátt. Tvær stúlkurnar hafa alltaf verið vinnustúlkur, ein hefur alltaf búið til kjötfars og pylsur fyrir verzlanir, ein er gift háseta á togara, ein er ljósmóðir og ein hefur verið veik alla sína æfi. Það gengur nú svona nokkurnveginn, en bezt er stemningin þó hjá þeim öllum þegar útvarpið er stilt á Rússland og kommunistasöngurinn er spilaður, þá gætu þær tárfeillt af hrifningu ...³⁶

Annars verður ljóst þegar bréf Sigríðar eru lesin, að þarna hefur ekki aðeins verið á ferðinni greind, ung kona, heldur einnig kona með óvenjulega gott lunderni, skopskyn og yfirleitt bæði bjartsýn, jákvæð og æðrulaus. Hún virðist ekki hafa verið trúuð, en þó haft óbilandi trú á að allt færi á besta veg og sjaldan kemur fyrir að hún missi móðinn í erfiðum veikindum. Á einum stað í miðjum veikindum segist hún meira að segja vera fædd undir heillastjörnu. Þegar hún er sem veikust og ein langt frá fjölskyldunni, skrifar hún foreldrum sínum í hverri viku, svo nóg er af heimildum um andlega líðan hennar á þeim tíma. Ættingjar sem teknir voru tali staðfestu þetta, allir höfðu þeir heyrt um það frá fólk sem þekkti Sigríði sjálft hve lífsglöð og æðrulaus hún hefði verið.³⁷

2.6 Á Vejlefjord Sanatorium

Árið á Vífilsstöðum leið við gönguferðir, útilegur, hollan mat og hvíld, og sumarið 1936 er Sigríður útskrifuð. Engar heimildir eru síðan til fyrr en í nóvember, enda Einar þá nýútskrifaður og kominn heim til Íslands. Í nóvember skrifar Páll Sigríði konu sinni til Danmerkur og er í öngum sínum af áhyggjum af þeim mæðgum. Þá verður ljóst að Sigríður hefur fengið mikið bakslag, berklarnir hafa tekið sig upp, og að ákveðið hefur verið að senda hana til Danmerkur í skurðaðgerð. Dr. Gravesen á berklasjúkrahúsini við Vejlefjord státaði af góðum árangri í slíkum aðgerðum, þar sem rif voru fjarlægð til að fella mætti lungað saman og drepa með því berklasýklana.³⁸ Ljóst er að það hefur aðeins verið á færi yfirstéttarinnar að senda fólk ið sitt úr landi í meðferð, slíkur var kostnaðurinn.³⁹ Rannveig Löve, sem talað var við fyrir útvarpsþættina⁴⁰, fór til

³⁶ Bréf frá Vífilsstöðum 10. október 1935

³⁷ Viðtal. Anna Sigríður Björnsdóttir (2013), Sigríður Ólafsdóttir (2013) og Þórunn Pálsdóttir yngri (2013).

³⁸ Sjá nánar um berklameðferðir í kafla 3.4.3.

³⁹ Viðtal. Rannveig Löve (2013) og sjúkrahússreikningur frá Vejlefjord Sanatorium dagsettur 1. júní 1937. Á sama reikningi er sérríflaska keypti í tilefni af afmæli Sigríðar

Akureyrar í sams konar aðgerð og sagði svo frá að þar hefðu læknarnir verið flinkastir á Íslandi í slíkum aðgerðum.⁴¹

Sigríður fer í aðgerðina öðru hvoru megin við jól þetta ár. Úr henni hafði þurft að fjarlægja heil túr rif öðru megin, svo aðgerðin var stór. Sigríður fer að skrifa af veikum mætti aftur til Íslands í febrúar 1937. Þá var móðir hennar nýfarin. Í vikulegum bréfum fram eftir árinu má glöggt fylgjast með hægum, en öruggum bata Sigríðar, sem nú hafði aðeins annað lungað starfhæft. Hvert smáatriði daglegs lífs á Vejlefjord Sanatorium verður ljóslifandi í frásögn Sigríðar, sem hægt og bítandi nær heilsu og skrifar eftir því sem fram líða stundir bæði skáldleg og skemmtileg bréf. Á þessum tíma fær lesandinn að kynnast henni best, þar sem hún er oft afskaplega opin með hugsanir sínar og tilfinningar og skrifar mjög ört, bæði um sorgir og gleði á berklahælinu. Nú kemur líka unnustinn Heinrich aftur til sögunnar, en um hann er mjög lítið fjallað í bréfum frá því Sigríður veikist af berklum og er send á Vífilsstaði. Sigíður segir um heimsókn Heinrichs á Veljefjord Sanatorium:

Heinrich kom hingað á föstudaginn langa og var hjer þangað til á þriðjudagsmorgun. Hafði jeg ánægju af að hitta hann aftur, og held jeg líka að honum hafi þótt það sama. Hann leit ágætlega út, betur en nokkru sinni áður, og varð jeg skotin í honum aftur þó jeg hefði eiginlega ætlað mjer annað, en það er víst nokkuð sem maður ekki ræður við. Hann hefur heldur aldrei verið eins góður við mig og nú, og sagðist aldrei hafa elскаð mig meir en núna. ... Hann var svo hissa á því að hitta mig svo hressa eins og jeg er orðin nú, því hann hafði búist við að jeg væri bæði skökk og aumingjaleg, en það er öðru nær nú orðið, því mjer fer daglega fram í útliti, og eins styrkist jeg hröðum skrefum.⁴²

Hugsanlega hafa alvarleg veikindi Sigríðar orðið til þess að samband hennar og Heinrichs slitnaði tímabundið. Kannski hefur Sigríður viljað slíta sambandinu eftir að hún bæklaðist af aðgerðinni, ekki fundist hún nógu góð lengur. Um það eru ekki til heimildir aðrar en þessi. En fremur ólíklegt verður þó að teljast að Heinrich hafi viljað slíta sambandi þeirra, svo vel hafði hann reynst Sigríði í fyrri veikindum hennar og slík

---

og má út frá verði hennar slá lauslega á að herbergið á Vejlefjord hafi kostað að lágmarki 100.000 nútímakrónur á mánuði. Og það er fyrir utan fatnað, ferðir og annað sem til féll.

⁴⁰ Sjá 6.3.1 um val á viðmælendum.

⁴¹ Viðtal. Rannveig Löve (2013).

⁴² Bréf frá Vejlefjord Sanatorium 31. mars. 1937.

var tryggðin sem hann sýndi henni árin eftir þetta. (Heinrich virðist hafa verið óvenju trygglyndur maður og náði tryggð hans meira að segja langt út yfir gröf og dauða, eins og kemur fram síðar.) Sigríður nefnir í bréfi til móður sinnar í nóvember 1936, stuttu fyrir aðgerðina, fjölda ástarbréfa sem hún hafi fengið og verður að teljast nær öruggt að þau hafi einmitt verið frá Heinrich.

2.7 Haltenegg

Sigríður dvelur á Vejlefjord Sanatorium allt árið 1937. Undir lokin fer hún til dvalar í Ringkøbing hjá Línu föðursystur sinni og fjólskyldu hennar en loftslagið þar fer illa í hana og læknirinn hennar mælir eindregið með að Sigríður eyði seinni hluta vetrarins í heppilegra loftslagi til að ná fullkomnum bata. Gegnum Heinrich og fjólskyldu hans, er fundið pláss á Haltenegg heilsuhælinu í Sviss, þar sem loftslag er þurr, kalt en sólríkt, upplagt fyrir berklaveika. Þangað fer Sigríður í ársbyrjun 1938, hluta leiðarinnar með flugvél, sem þá var nýtt, en treysti sér síðan ekki til að fljúga alla leið lungnanna vegna.

Dvölin á Haltenegg er tíðindalítil og að því er virðist heldur leiðinleg í samanburði við líflegra andrúmsloftið á Vejlefjord Sanatorium, þótt ekki kvarti Sigríður. Til þess finnur hún of vel hversu gott loftið og sólböðin í fjöllum Sviss gerir henni. Hún hittir um vorið Dr. Von Niederhausen, sem útskrifar hana eftir vandlega skoðun og meðfylgjandi fyrirlestur um lífsreglur fyrrverandi berklasjúklinga. Fólki í hennar sporum var við útskrift ráðlagt að ofreyna sig ekki og konum gjarna ráðlagt að láta barneignir eiga sig.⁴³ Sigríður tekur þessu öllu af meðfæddum húmor:

Þegar hann þuldi upp alt það sem mjer er bannað, þar á meðal að dansa, hlaupa eða stökkva, ganga hart upp stiga, iðka íþróttir o.s. frv. hló jeg bara, því ekkert af þessu get jeg, og freistast því ekki til þess. Og þegar jeg þá spurði hann hvort ég mætti vera ástfangin, því það væri víst áreinsla fyrir hjartað, hló hann mikið, og sagði: „Ja, und Humor dürfen Sie auch haben, denn das wird Ihnen das Leben noch verlängern, und ich sehe, das haben Sie.“ („Já og húmor megið þér einnig hafa, því hann lengir lífið. Ég sé að hann skortir yður ekki.“ Þýð. höfundar.)⁴⁴

Heinrich sækir Sigríði og fylgir henni alla leið í skip til Íslands. Sigríður þráir heitar en nokkuð annað að sjá fólkið sitt á Íslandi eftir eins og hálfss árs aðskilnað. Á leiðinni heim kvefast hún illa og fer því af skipinu í Kaupmannahöfn og innritast í tvær vikur á

⁴³ Viðtal. Rannveig Löve (2013).

⁴⁴ Bréf frá Haltenegg 14. febrúar 1938.

Vejlefjord Sanatorium til öryggis, en allt reynist í lagi. Og tekur nú við alveg bréfalaust ár, þar sem öll fjölskyldan var í fyrsta sinn í mörg ár sameinuð á ný á Vesturgötunni.

2.8 Brúðkaup í Danmörku

Bréfaskriftir Sigríðar og foreldranna hefjast að nýju í ágústlok 1939. Þá er Sigríður komin aftur til Ringkøbing til Línu frænku sinnar, sem boðist hefur til að halda brúðkaup þeirra Heinrichs. Heinrich átti illa heimangengt vegna yfirvofandi styrjaldar, hann hafði verið kallaður í herinn og var í þjálfun sem liðsforingjaefni. Innrás í Pólland var í undirbúningi og hver maður mikilvægur. Því ákváðu þau hjónaleysin að treysta á að Heinrich tækist að fá nokkurra daga frí, hittast í Danmörku og gifta sig þar. Sigríður er mjög uggandi um framtíðina en jafnframt í skýjunum yfir að geta loksins gifst ástinni sinni.

Jeg er svo spent fyrir því hvernig þetta alt endar, en Heinrich er afar rólegur og heldur að úr engu verði. Jeg veit yfirleitt ekki hvort jeg á að intressera mig meir fyrir viskustykkjum og serviettum eða fyrir heimspólítikinni. Jeg reyni að gera það hvorttveggja.⁴⁵

Þeim þótti vitanlega leiðinlegt að geta ekki haft fjölskyldur sínar hjá sér, en þó tókst bróður Heinrichs að komast úr landi og vera viðstaddir. Fjölskylda Sigríðar hafði lagt dag við nótt að undirbúa ferðina og meðal annars hafði hver sem vettlingi gat valdið, að litlu bræðrum Sigríðar meðtoldum, verið settur í að sauma brúðarlínið. Fjölskylda Sigríðar sá mjög eftir henni þegar hún fór, þótt þau vissu að betri eiginmann gæti hún ekki fengið. Franz litli bróðir hennar fékk að fara með hafnsögubátnum út í Gullfoss og sagði að Sigríður hefði verið mjög döpur og sagst aldrei eiga eftir að sjá föður sinn aftur, sem þá var orðinn gamall maður.⁴⁶

Skemmst er frá því að segja að Sigríður og Heinrich voru loks gefin saman þann 30. ágúst 1939, eftir mikil pappírvandræði, sem náðu hápunktí sínum þegar Sigríður varð að sanna arískan uppruna sinn fyrir nasistunum. Föður hennar þótti þetta fáránleg bón og létt til að sýna vanþóknun sína útbúa ættartölu, þar sem ættir hennar voru raktar allt aftur til Haraldar hárfagra, þótt fáeinarr kynslóðir hefðu meir en dugað.⁴⁷

⁴⁵ Bréf frá Ringkøbing 26. ágúst 1939.

⁴⁶ Viðtal. Jóninna Margrét Pálsdóttir (2013).

⁴⁷ Viðtal. Kjartan Ólafsson (2013) og Unnur Ólafsdóttir (2013).

2.9 Berlín

Strax að lokinni brúðkaupsveislu, rétt þegar þau hjón eru að leggja af stað í brúðkaupsferðina, berst Heinrich skeyti frá þýska hernum. Er honum gert að mæta undireins til skráningar í Berlín. Í staðinn fyrir brúðkaupsferð, tekur því við kappakstur í 14 tíma án hvíldar beint til Berlínar, en þar ætluðu þau að setjast að. Heinrich er við komuna þangað sendur beint á vígstöðvarnar í Póllandi en Sigríður verður eftir hjá ættingjum Heinrichs, sem búa í stóru húsi í Dahlem-hverfi rétt utan við borgina.

Allt þetta tíundar Sigríður í bréfum til foreldra sinna og er nú heldur dauft yfir henni þótt hún beri sig að vanda vel. Íbúðin þeirra Heinrichs stendur auð í miðborginni og hún hefur stöðugar áhyggjur af manni sínum og veit á köflum ekkert hvar hann er staddur. Matur er skammtaður en Sigríður segist hraust og fá nóg. Borgin er myrkvuð á kvöldin og erfitt um vik að sækja tónleika og leikhús þótt Heinrich hvetji hana mjög til þess í bréfum sem hún fær frá vígstöðvunum. Fljótlega fer Sigríður að skrifa fólkinu sínu á þýsku, því þá er líklegra að bréfin skili sér gegnum ritskoðun. Þó talar hún um að bréf virðist hverfa. Ættingjar í Danmörku og á Íslandi senda Sigríði ost, smjör og kjöt til Berlínar. Eina bréfið sem til er frá Heinrich er frá þessu hausti, skrifað á Vesturvígstöðvunum, og er til tengdaforeldranna. Honum er umhugað um að þau viti að hann hafi það gott og að Sigríður sé í öruggum höndum.

Og þar enda heimildirnar. Síðasta bréfið frá Sigríði er jólabréf til fjölskyldunnar heima á Íslandi árið 1939. Eftir þetta virðast engin bréf hafa borist frá henni. Á mynd sem til er af legsteini hennar sést að hún lést ekki fyrr en í júlí 1941. Að minnsta kosti eitt og hálft ár virðist hafa liðið án frétta og hefur það áreiðanlega gengið mjög nærrí fólkinu hennar. Enginn munulegra heimildamanna vissi nokkuð um síðustu mánuðina sem Sigríður lifði og meira að segja sjálf dánarorsökin er nokkuð á reiki. Nefndi fólk á víxl berklana, barnsfarir og utanlegsfóstur. Í öllu falli bar heimildamönnum almennt saman um að það hefði verið rakið til stríðsins að Sigríður Pálsdóttir lést, því læknisþjónusta hefði verið af mjög skornum skammti fyrir almenning í stríðinu. Læknarnir hefðu verið að sinna særðum hermönum á vígstöðvunum.⁴⁸ Sumir af heimildamönnum töldu að fréttirnar af andláti Sigríðar hefðu ekki borist fólkinu hennar fyrr en í stríðslok 1945.⁴⁹

⁴⁸ Viðtal. Baldwin Einarsson (2013a), Leifur Fransson (2013) og Sigríður Ólafsdóttir (2013).

⁴⁹ Viðtal. Baldwin Einarsson (2013a) og Sigríður Ólafsdóttir (2013).

2.10 Að Sigríði láttinni

En sagan af Sigríði Pálsdóttur endar ekki við svo búið. Í flestöllum viðtölum við ættingja kom nefnilega fram að ást Heinrichs á Sigríði hefði enst alla hans ævi. Hann giftist þó aftur, Herthu nokkurri, sem var af mjög ríkum ættum. Heinrich og Hertha eignuðust 3 börn, synina Michael og Florian og dóttur sem þau létu heita Sigrid til að heiðra minningu fyrri konunnar. Þau hjónin komu að minnsta kosti einu sinni til Íslands að heimsækja fólkisinn hennar Sigríðar og Heinrich kom oftari, meðal annars jólin 1969 til að vera í áttræðisafmæli fyrrum tengdamóður sinnar. Systkini Sigríðar og afkomendur þeirra voru fastagestir heima hjá Heinrich og Herthu í Þýskalandi og var ávallt tekið afar vel á móti þeim. Árið sem Sigríður og Heinrich hefðu átt silfurbrúðkaupsafmæli, sendi Heinrich hverju systkini hennar áletraðan silfurbikar að gjöf.⁵⁰

Það hlýtur að teljast óvenjulegt að látin fyrri eiginkona geti haft svo sterka nærveru í hjónabandi, en svona ber öllum heimildamönnum saman um að það hafi verið. Það hefur líklega hjálpað að Hertha virðist sjálf hafa kynnst Sigríði áður en hún lést og þeim orðið vel til vina.⁵¹ Hertha hefur orðið að taka því að minning Sigríðar yrði að fá að lifa með Heinrich og vera hluti af hjónabandinu. Það má ímynda sér að þurft hafi sterka og þroskaða manneskju til að sætta sig við að vera alla tíð í öðru sæti í hjarta eiginmannsins. En ekki ber á öðru en þetta hafi gengið upp og að hjónaband Heinrichs og Herthu hafi verið farsælt og gott.

---

⁵⁰ *Viðtal.* Baldwin Einarsson (2013a), Sigríður Ólafsdóttir (2013), Leifur Franzson (2013), Jóninna Margrét Pálsdóttir (2013), Þórunn Pálsdóttir yngri (2013) og Anna Sigríður Björnsdóttir (2013).

⁵¹ *Viðtal.* Leifur Franzson (2013).

3 Bakgrunnur sögunnar

3.1 Ítarefni

Til þess að fá sem besta mynd af baksögunni, las ég mér til um ýmislegt sem tengist sögu Sigríðar, eins og staðhætti og læknismeðferðir. Hef ég í þessum kafla tekið saman þær upplýsingar.

Ég eyddi einna mestum tíma í að lesa mér til um umhverfi síðasta hluta sögunnar um Sigríði, eða tímann í Berlín í upphafi stríðs. Sigríður er mjög einangruð á þessum tíma, eiginmaðurinn nýbakaði hrifinn burt í stríðið og fjölskyldan langt í burtu. Bréfin eru því nokkuð einhæft efni þótt þau séu dýrmæt heimild um örvaentingu og ótta ungrar konu í erfiðum aðstæðum. Það var mikið að gerast í veraldarsögunni einmitt þessa mánuði, sem verður að setja bréfin í samhengi við. Þá vakti einnig fyrir mér að geta gert mér í hugarlund síðustu 18 mánuðina sem Sigríður Pálsdóttir lifði sem og að geta mér til um afdrif Heinrichs í herþjónustu. Upphaflega hafði ég hugsað mér að láta útværpsþáttaröðina ef til vill teygja sig inn í bréfalausa tímabilið 1940-1941 og nota þá aðrar heimildir til að segja frá framhaldinu. Af nógu er að taka og mikið til af heimildum um stríðið sem og frásögnum almennra borgara í Berlín frá þessum tíma. Ég hvarf þó frá þeirri hugmynd, ekki vegna þess að mér hafi ekki þótt hún ganga upp heldur vegna plássleysis í útværpsþáttaröðinni.

3.2 Reykjavík 1930

Þegar ég las mér til um Reykjavík á tímum Sigríðar, var ég fyrst og fremst á höttunum eftir því frá hvaða Reykjavík hún hefði komið, þessi unga kona sem skrifar bréfin haustið 1931 og lýsir öllum þeim undrum sem hún upplifir í Dresden. Eins vildi ég vita hvað Reykjavík 1931 hefði haft að bjóða heimsborgaranum Sigríði eftir heimkomuna. Ég studdist við rit Guðjóns Friðrikssonar, *Sögu Reykjavíkur*, en þar eru ekki aðeins raktar staðreyndir, heldur leggur Guðjón sig fram um að draga upp myndir af andrúmsloftinu í bænum á hverjum tíma.

3.2.1 Bær í örum vexti

Reykjavík hafði vaxið gríðarlega allt frá aldamótunum 1900 og á árunum 1920-30 hafði að meðaltali fjölgæð um 900 manns á ári í bænum. Árið 1930 var svo komið að 28

þúsund manns bjuggu í höfuðstaðnum, eða fjórðungur þjóðarinnar.⁵² Byggðin var þó að mestu leyti öll enn innan Hringbrautar.⁵³ Allur þessi straumur utanbæjarfólks til staðarins olli bæði húsnæðisskorti og slæmu atvinnuástandi. Stéttáatök höfðu verið áberandi í bænum allt frá fyrri heimsstyrjöld.⁵⁴ Sigríður naut forrétindar sem yfirstéttastúlka og bjó hvorki við lakt húsnæði né kröpp kjör, en hið pólitísku umrót í samféluginu skilar sér gjarna inn í bréf Páls föður hennar til Einars sonar síns. Páll starfaði bæði sem borgarstjóri og hæstaréttardómari, svo samfélagsmál komu til hans kasta. Sigríður tjáir sig ekkert að ráði um íslensk stjórnsmál. Í einu bréfi hennar má þó finna dæmi um yfirstéttalegt viðhorf til verkamannastéttarinnar⁵⁵.

3.2.2 Sveitaþorp með stórborgarbrag

Húsakostur í Reykjavík fór ört batnandi á millistríðsárunum og reis fjöldi vandaðra steinsteypuhúsa á árunum 1915-30, meðal annars í nánasta nágrenni Sigríðar á Öldugötu, Bárugötu og Ránargötu. Þetta voru reisuleg hús, sum hreinustu villur með skrúðgörðum í kring. Mörg glæsilegustu húsin byggðu skipstjórar, sem voru nýrík stétt í Reykjavík. 1930 reis svo Kristskirkja á Landakotstúni efst í hverfinu í nýgotneskum stíl, teiknuð af Guðjóni Samúelssyni.⁵⁶ Hótel Borg reis einnig á þessum árum, sem og ellheimilið Grund við Hringbraut, Kleppsspítalinn við sundin⁵⁷ og hafist var handa við að reisa Þjóðleikhús.⁵⁸ 1930 áttu Reykvíkingar heilar 818 bifreiðar, eina á hverja 35 íbúa⁵⁹ og strætisvagnar fóru að ganga árið 1931.⁶⁰ Reykjavík var því að fá á sig svolítinn stórborgarbrag á árunum áður en Sigríður sigldi utan, þótt hinn sigldi Halldór Kiljan Laxness hefði reyndar kallað hana ofvaxið sveitaþorp.⁶¹

3.2.3 Menningarlíf

Menningarlíf var sömuleiðis í örum vexti í höfuðstaðnum á þessum árum. Bærinn skartaði tveimur, íburðarmiklum og vinsælum kvíkmyndahúsum sem færðu íbúunum

⁵² Guðjón Friðriksson (1994). Bls. 107.

⁵³ Guðjón Friðriksson (1994). Bls. 129.

⁵⁴ Guðjón Friðriksson (1994). Bls. 17.

⁵⁵ Sjá kafla 2.5.

⁵⁶ Guðjón Friðriksson (1994). Bls. 113-115.

⁵⁷ Guðjón Friðriksson (1994). Bls 227.

⁵⁸ Guðjón Friðriksson (1994). Bls 223.

⁵⁹ Guðjón Friðriksson (1994). Bls. 178.

⁶⁰ Guðjón Friðriksson (1994). Bls. 179.

⁶¹ Guðjón Friðriksson (1994). Bls. 203.

brot af menningu annarra landa.⁶² Það voru hljómsveitir á öllum helstu skemmtistöðum,⁶³ Jón Leifs hafði af stórhug flutt Hamborgarfílharmóníuna til landsins árið 1926, árið 1927 voru tónlistarviðburðir í Reykjavík að meðaltali þriðja hvern dag,⁶⁴ og Alþingishátíðarárið 1930 voru bæði Tónlistarskólinn í Reykjavík og Ríkisútvarpið stofnuð.⁶⁵ Árin 1927-30 voru sannkölluð gullár fyrir Reykjavík en síðan náði heimskreppan þangað og varði fram að hernámi Bretta 1940.⁶⁶

3.2.4 Unga kynslóðin

Unga kynslóðin á Vesturlöndum braust undan þyngslum gamalla, borgaralegra gilda í kjölfar fyrri heimsstyrjaldarinnar og við tók tímabil uppreisnar í klæðaburði, hegðun og útliti. Ungar konur klipptu hárið stutt, köstuðu lífstykjur, gengu í stuttum kjólum og karlmannsklæðnaði, óku bílum og ástunduðu aðra karlmannlega hegðun eins og að reykja. Þessi tínska náði til Reykjavíkur og olli eldra og íhaldssamara fólk áhyggjum.⁶⁷

Það sést á bréfum Sigríðar frá vetrinum 1931-1932 að faðir hennar hefur haft áhyggjur af galgopaskap hennar og til er mynd af Sigríði frá 1933 klæddri frakka í karlmannastíl. Sigríður myndi þó seint teljast mjög uppreisnargjörn, ung kona.⁶⁸ Hún virðist til dæmis hvorki hafa reykt né klippt hárið knallstutt. Sigríður átti roskinn og nokkuð íhaldssaman föður sem hún bar mikla virðingu fyrir og síðan má vera að staða hennar sem yfirstéttastúlku hafi síður leyft róttæka hegðun en til dæmis staða stúlkna af lægri stigum. Hún hefur þó, líkt og jafnaldrar hennar, ekki farið varhluta af þessum nýja anda samfélagsins og þrátt fyrir allt er það sjálfsagt til marks um samfélagsbreytingar þessar að hún fékk yfir höfuð að fara á eigin vegum til útlanda.

---

⁶² Guðjón Friðriksson (1994). Bls 199.

⁶³ Guðjón Friðriksson (1994). Bls. 211.

⁶⁴ Guðjón Friðriksson (1994). Bls. 219.

⁶⁵ Guðjón Friðriksson (1994). Bls. 376.

⁶⁶ Guðjón Friðriksson (1994). Bls. 227.

⁶⁷ Guðjón Friðriksson (1994). Bls. 197-199.

⁶⁸ Þetta verður rætt nánar í kafla 4.8.

Sigríður á frakka í karlmannastíl fyrir utan Vesturgötu 38 árið 1933.

3.3 Dresden

Dresden er höfuðstaður þýska héraðsins Saxlands, þriðja stærsta borg í austanverðu Þýskalandi og var setur konunga og kjörfursta allt frá miðöldum til 19. aldarinnar. Mikil uppbygging átti sér stað í borginni á barokk- og rókókótíma og enn og aftur á 19. öldinni með tilkomu járnbrautarlestар er tengdi Dresden við Leipzig og Berlín. Fyrir heimsstyrjöldina síðari var Dresden, sem stendur í fögrum dal Elbe-fljótsins, nefnd Flórens við Elbe eða Flórens norðursins. Þótti borgin enda gersemi fyrir sakir fjölda fagurrar bygginga og listaverka.⁶⁹ Ekki er ljóst hvers vegna Dresden varð einmitt fyrir valinu þegar Sigríður var send til Þýskalands, en líklegt er að borgin hafi alla vega að

---

⁶⁹ Vefur. Encyclopædia Britannica (2013a).

hluta verið valin sem vagga þýskrar hámenningar. Sigríður virðist ekki hafa haft fyrirfram nokkur tengsl við borgina eða íbúa hennar (tengsl móður hennar voru við Hamborg og nágrenni) og Einar bróðir hennar var nokkuð langt frá, í Darmstadt í mið/suður Þýskalandi. Þá er auðvitað hugsanlegt að Systa, herbergisfélagi Sigríðar, hafi haft einhver tengsl við Dresden.

Dresden var jöfnuð við jörðu með loftarásum Bandamanna í lok stríðs, nánar tiltekið í febrúar 1945, að beiðni Rússa sem vildu fá stuðning úr lofti fyrir landher sinn. Hefur þessi áras verið kölluð villimannlegasta loftárás stríðsins næst á eftir kjarnorkuárásunum á Japan. Óbætanleg menningarverðmæti fóru þar í glatkistuna, fyrir utan gríðarlegt mannfall. Tölur um mannfall hafa verið á reiki vegna þess að í borginni var fjöldi flóttamanna þegar árásin var gerð.⁷⁰ Á vef Encyclopaedia Britannica kemur fram að að tölur um mannfall hafi hlaupið allt frá 35 þúsundum upp í 135 þúsund, en að nýlegri, opinberar tölur frá Þýskalandi segi að allt að 25 þúsund manns hafi farist í árásinni á Dresden.⁷¹ Lýsingar Sigríðar á endalausu framboði listsýninga, tónleika, leiksýninga, fögrum arkitektúr og mannlífinu í Dresden veturinn 1931-1932 eru margar og lifandi og þungt til þess að vita við lestur bréfanna hver urðu örlög borgarinnar og íbúa hennar. Það er þess vegna áhugavert að sjá endurbygging hefur farið fram síðustu árin á helstu merkisbyggingum í Dresden og ber þar hæst endurbyggingu hinnar frægu Frúarkirkju.⁷²

3.4 Berklar og berklameðferð

3.4.1 Saga berkla

Berklasjúkdómurinn hefur fylgt mannfólkini langa tíð og er talinn hafa borist í menn úr húsdýrum. Sjúkdómurinn varð að faraldri í Vestur-Evrópu með iðnbyltingunni, þegar þéttbýlismyndun hófst. Frá Evrópu barst faraldurinn til Ameríku, Afríku og Asíu. Hann kom til Íslands í lok 19. aldar.⁷³ Á árunum 1911-1925 voru berklar algengasta dánarorsök Reykvíkinga og fimmtungur allra dauðsfalla á landinu.⁷⁴ Faraldurinn náði

⁷⁰ Heiferman, Ronald (1978). Bls 235.

⁷¹ Vefur. Encyclopaedia Britannica (2013a).

⁷² Vefur. The Independent (2013).

⁷³ Haraldur Briem (1995). Bls. 11.

⁷⁴ Þórdís [Lilja Gunnarsdóttir] (2010).

hámarki rétt um 1930⁷⁵ og greindust það ár 462 ný tilfelli en 232 léтуst úr veikinni þetta sama ár.⁷⁶

3.4.2 Einkenni berkla

Berklar eru sjúkdómur fátæktar. Fólk sem borðar vel, býr við hreinlæti og er hraust verður sjaldnast veikt þó það beri í sér berkasýkilinn. Talið er að þriðjungur mannkyns beri sýkilinn, en til þess að smita aðra þarf einstaklingur yfirleitt að vera orðinn veikur sjálfur. Berklar smitast í loftinu, með hósta og getur sýkillinn verið til staðar í heilar þrjár klukkustundir í loftinu eftir að hóstað er.⁷⁷ Aðstæður á Íslandi um aldamótin 1900 voru kjörlendi fyrir berklasmit. Húsakostur var almennt lélegur, illa lofræstur og margir deildu rúmi.⁷⁸

Mjög misjafnt var hversu veikt fólk varð af berklunum. Sumir voru einkennalausir þótt þeir smituðu⁷⁹ meðan aðrir urðu mikið veikir. Berklasýkillinn getur tekið sér bólfestu víða um líkamann, bæði í beinum og hinum ýmsu líffærum og berst með blóðinu frá lungunum. Hann getur meðal annars valdið hættulegri heilahimnubólgu, eins og virðist hafa gerst í tilfelli Þórunnar Pálsdóttur eldri. Lungaberklar voru mest áberandi um hámark faraldursins⁸⁰ og var algengara að karlar fengju þá vegna þess þeir unnu oft við erfiðari aðstæður og sváfu margir saman, t.d. í verbúðum eða á sjó.⁸¹

3.4.3 Meðferð

Vífilsstaðaspítali tók til starfa 1910 og var að mestu byggður fyrir innlent samskotafé. Þar var helsti berklaspítali landsins og miðstöð lækninga og rannsókna á berklaveiki.⁸² Byggingin reis á aðeins 18 mánuðum, mikið til í sjálfboðavinnu.⁸³ Berklameðferð þess tíma fólst í að fella lungað saman, annað hvort tímabundið eða varanlega, til þess að sýkillinn fengi minna súrefnni. Vægasta aðferðin var blásning, en þá var lofti blásið milli

⁷⁵ Haraldur Briem (1995). Bls. 11

⁷⁶ Jón Ólafur Ísberg (2005). Bls 195.

⁷⁷ Þórir Guðmundsson (2001).

⁷⁸ *Berklar greindust að meðaltali 27 sinnum á ári hverju (1989).*

⁷⁹ Jón Ólafur Ísberg (2005). Bls 193.

⁸⁰ Haraldur Briem (1995). Bls. 11.

⁸¹ *Berklar greindust að meðaltali 27 sinnum á ári hverju (1989).*

⁸² Jón Ólafur Ísberg (2005). Bls. 118.

⁸³ Þórdís [Lilja Gunnarsdóttir] (2010).

lungans og brjósthimnunnar. Það olli því að lungað lagðist tímabundið saman undan loftþrýstingi. Blásningu þurfti að endurtaka oft. Stundum þurfti að brenna burt streng milli brjósthimnu og lunga til að hægt væri að blása. Stærsta aðgerðin var svokölluð höggning, en þá voru rifbein fjarlægð öðru megin til að fella lungað saman varanlega. Aðeins þeir verst settu fóru í þá aðgerð og bjargaði hún mörgum. Samfallið brjóstholið var mikið lýti.⁸⁴ Bæði Sigríður og Rannveig Löve gengu gegnum slíka aðgerð. Var áhrifamikið að hlusta á Rannveigu sjálfa lýsa því í viðtali fyrir útvarpsþáttaröðina hvernig rifin voru tekin þrjú og þrjú í einu, að henni sjálfri vakandi. Að öðru leyti samanstóð meðferðin eins og sjá má af bréfum Sigríðar af hvíld, hollu mataræði, útilegum í ferska loftinu og gönguferðum eftir því sem sjúklingar höfðu þrek til.

Berklasjúklingar í leguskálanum að Vífilsstöðum um það bil sem faraldurinn náði hámarki.

3.4.4 Faraldur í rénun

Upp úr 1940 hófst regluleg leit að berklasmituðu fólki á Íslandi. Voru 10-20% þjóðarinnar skoðuð árlega um nokkurra ára skeið og voru Reykvíkingar allir til dæmis skoðaðir 1946. Þeir sem reyndust hafa smitandi berkla, voru undireins teknir úr umferð

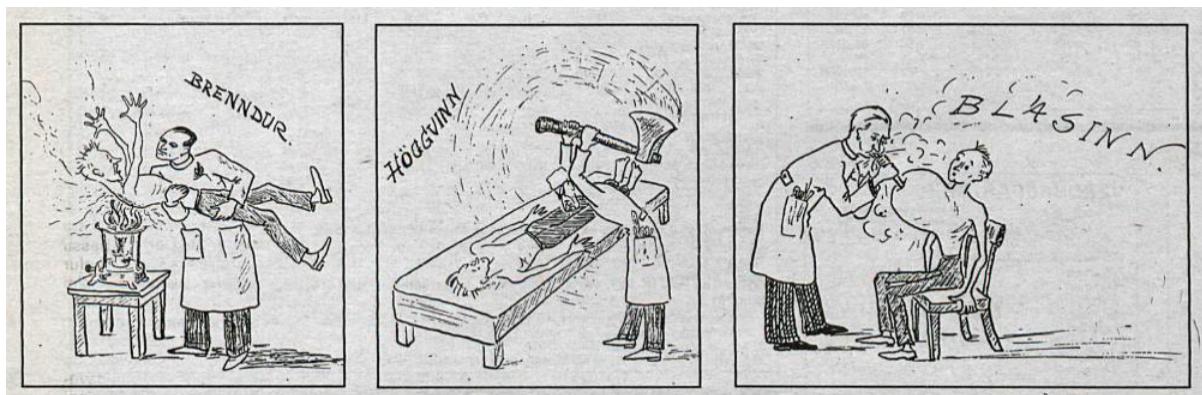
---

⁸⁴ Berklar greindust að meðaltali 27 sinnum á ári hverju (1989).

og settir á berklahæli og þar máttu þeir jafnvel dvelja um 2-3 ára skeið í alvarlegum tilfellum. Engum datt í hug að tala um frelsi einstaklingsins í þessu sambandi.⁸⁵

Þessar sóttvarnarráðstafanir gerðu sitt til að berklafaraldurinn dróst saman, en einnig virðist sem faraldurinn hafi verið í rénum af náttúrulegum orsökum á sama tíma. Gangur berklafaraldra á nýjum stað er yfirleitt þannig, að hann tekur 50-75 ár þar til úr dregur. Leggjast berklarnir í upphafi faraldurs á ung börn, síðan á ungt fólk og færast þeir þannig upp eftir aldri.⁸⁶

Þegar berklalyfin komu árið 1950 var það versta afstaðið, auk þess sem stórkostleg framför hafði orðið í húsakosti og aðbúnaði þjóðarinnar⁸⁷ Lyfin gerðu þó sitt gagn, meðal annars urðu erfiðar skurðaðgerðir óþarfar og árin 1964 og 1965 dó í fyrsta sinn enginn einasti maður úr berklum á Vífilsstöðum.⁸⁸

Skopteikningar af berklameðferðinni eins og hún var fyrir tíma berklalyfja. Ragnheiður Ólafsdóttir teiknaði.⁸⁹

3.5 Vejlefjord Sanatorium

Stutt samantekt af heimasíðu Hotel Vejlefjord:⁹⁰

Berklahælið við Vejlefjörð á austurströnd Jótlands í Danmörku var stofnað árið 1900 og rekið til 1957. Þar gátu hverju sinni dvalið 96 berklasjúklingar og greiddu þeir sjálfir

⁸⁵ *Berklar greindust að meðaltali 27 sinnum á ári hverju* (1989).

⁸⁶ Haraldur Briem (1995). Bls. 11.

⁸⁷ *Berklar greindust að meðaltali 27 sinnum á ári hverju* (1989).

⁸⁸ Jón Ólafur Ísberg (2005). Bls 195.

⁸⁹ Teikningarnar birtust með greininni *Berklar greindust að meðaltali 27 sinnum á ári hverju* í Morgunblaðinu (1989).

⁹⁰ *Vefur. Hotel Vejlefjord (án dagsetn.).*

fyrir vistina. Læknirinn Christian Saugman sem stofnaði hælið, lagði frá upphafi mikla áherslu á lífsgleði og húmor og var alla tíð haldið af metnaði upp á hátíðisdaga á Vejlefjord Sanatorium. Saugman hafði sjálfur veikst af berklum og fengið meðferð í Þýskalandi. Hann tók í kjölfarið ákvörðun um að læra berklalækningar og stofna hæli í Danmörku.

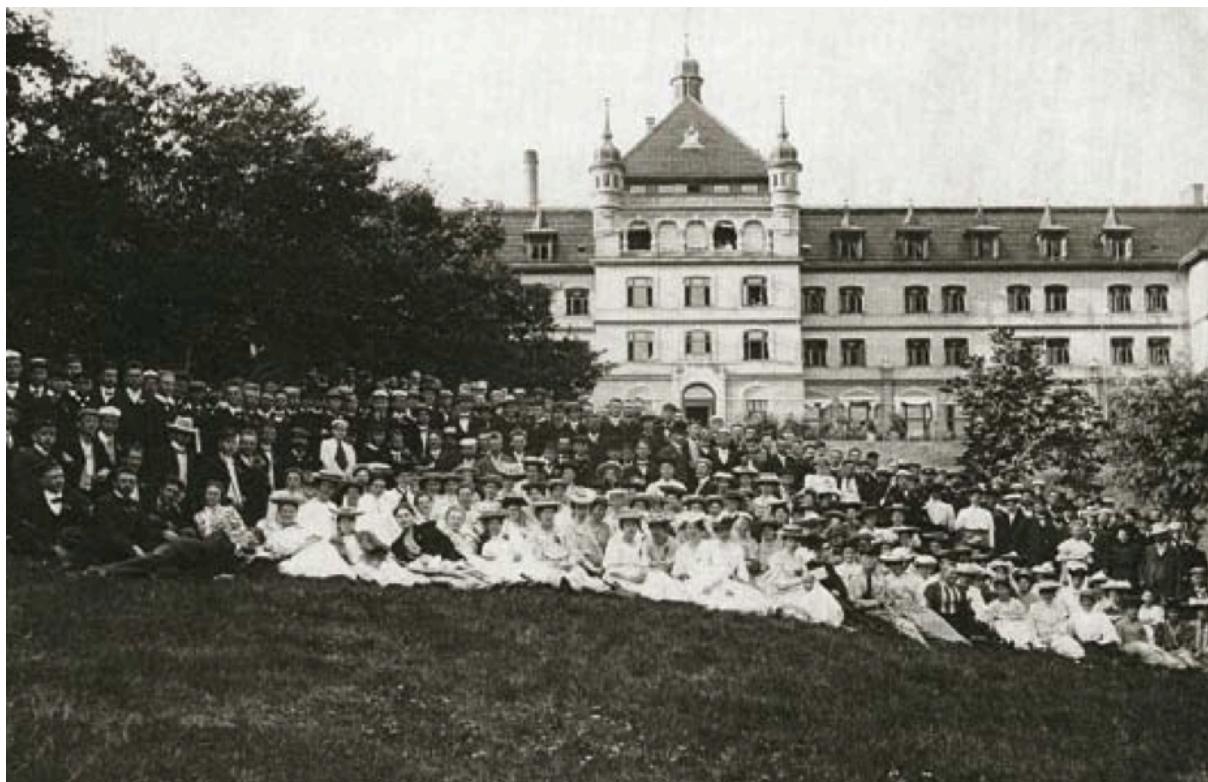
Staðsetning hælisins við norðanverðan Vejlefjörðinn helgaðist af heppilegu loftslagi fyrir berklasjúklinga ásamt náttúrufegurð og kyrrð. Danskir læknar söfnuðu fé til að kaupa landareignina. Sigla þurfti með allt byggingarefni á staðinn því vegir voru engir þarna. Spítalabyggingin er öll hin glæsilegasta, hálfgert slot á fjórum hæðum með litlum turnum á þakinu. Öll herbergi voru annað hvort eins- eða tveggja manna og aðstæður því heldur ólíkar yfirfullum stofunum á Vífilsstöðum.⁹¹

Meðferðin sjálf var mjög áþekk þeirri á Vífilsstöðum. Sigríður iðkaði eins og þar gönguferðir, útilegur, hvíld, borðaði hollan og vel útilátinn mat. Við hælið í Danmörku var sérstaklega fullkomið net göngustíga um skógarásinn, allt eftir þrótti og batastigi sjúklinganna. Á Vejlefjord Sanatorium voru einnig iðkaðar kaldar sturtur og sjóböð eftir því sem heilsa leyfði. Sigríður nýtti sér þetta um leið og heilsan bauð upp á það og hafði yndi af að synda í sjónum sumarið 1937 og fékk fyrir vikið sérstakt hrós hjá læknunum fyrir hraustlegt litarft.

Eftir því sem berklar voru á undanhaldi á fimmta áratug 20. aldar, fækkaði sjúklingunum jafnt og þétt. Í gula slotinu við Vejlefjord er í dag rekið hótel, þar sem sögu hússins er haldið á lofti af stolti.

---

⁹¹ Sjá kafla 2.5.

Vejlefjord Sanatorium. Myndin er líklega tekin við vígslu hússins árið 1900.

3.6 Upphaf heimsstyrjaldarinnar síðari

Ekki ætla ég að gera síðari heimsstyrjöldinni nokkur almennileg sagnfræðileg skil í þessari greinargerð. Þó er nauðsynlegt að glöggva sig svolítið á aðdraganda og upphafsmánuðum hennar þar sem þeir atburðir höfðu svo bein áhrif á líf Sigríðar. Ég læt nægja að nefna þá atburði sem tengjast bréfasafninu beint.

3.6.1 Aðdragandinn

Nasistaflokkurinn komst til valda í Þýskalandi árið 1933⁹², ári eftir að Sigríður Pálsdóttir dvaldi þar í fyrsta sinn. Kemur á nokkrum stöðum fram í bréfum frá fyrstu dvöl hennar að faðir hennar hefur haft áhyggjur af óróleika í stjórnálum í Þýskalandi en Sigríður segist ekki verða vör við neitt. Reyndar fjallar hún sjaldan um stjórnál í skrifum sínum og virðist það eingöngu vera til að svara fyrirspurnum föður síns þegar það gerist. Í eitt af fáum skiptum sem hún skrifar eitthvað af ráði um slíkt, er í bréfi frá sjúkrahúsinu í Dresden haustið 1934:

⁹² Vefur. Encyclopædia Britannica (2013d).

Hjer í Þýskalandi er alt með kyrrum kjörum, og dettur manni aldrei neinn órói í hug nema þegar maður les erlendu blöðin. Það er að minnsta kosti dásamlegt að sjá hve samtaka þjóðin er orðin, og sárgrætilegt að sjá hve mikil ósannindi eru skrifuð um foringja þjóðarinnar í erlendum blöðum.⁹³

Vissulega var Þýskaland að ganga í endurnýjun lífdaga með Hitler sem kanslara eftir niðurlægingu fyrri heimsstyrjaldarinnar og kreppuna miklu 1929⁹⁴ og stemningin í þjóðfélaginu því væntanlega verið góð.

Sigríður dvelur síðan ekki í Þýskalandi aftur fyrr en 1939. Árin þarna á milli hafði safnast upp mikil spenna í Evrópu, ekki síst í kjölfarið á því að árið 1935 hóf Hitler að hervæða Þýskaland.⁹⁵ Þá var Einar bróðir Sigríðar enn við nám í Darmstadt og sannfærir faðir hans hann um það gegnum bréfaskriftir að farsælla muni að yfirgefa landið strax að lokinni útskrift vegna eldfims ástands í landinu. Útþensla Þriðja ríkisins hófst árið 1938 með innlimun Austurríkis og innlimun hluta Tékkóslóvakíu. Löndin í kring voru því í viðbragðsstöðu þegar Þjóðverjar réðust inn í Pólland þann 1. september 1939.⁹⁶ Heinrich Roth hafði ekki farið varhluta af undirbúningi innrásarinnar, hann hafði verið kallaður í herinn og var í þjálfun sem liðsforingjaefni.

3.6.2 Stríðið skellur á

Eins og áður hefur komið fram, var Heinrich kallaður í stríðið á sjálfan brúðkaupsdaginn þeirra, 30. ágúst 2013. Sigríður og Heinrich hafa ákveðið að gifta sig og setjast að í Þýskalandi þrátt fyrir að últitið væri svart, enda hefur sjálfsagt enginn gert sér grein fyrir því hve alvarlegt ástandið átti eftir að verða. Heinrich tók þátt í innrásinni í Pólland þann 1. september þar sem þýski herinn, gríðarlega vel vopnum búinn og skipulagður, náði strax undirtökunum. Á rúmum mánuði var Pólland sigrað, Varsjá féll þann 5. október.⁹⁷ Sigríði berast greinilega bréf frá eiginmanni sínum frá víglínunni í Pólland, hún segir svo frá í bréfum til foreldra sinna og fer í innkaupaferð til að senda honum umbeðnar nauðsynjar á vígstöðvarnar.⁹⁸

⁹³ Bréf Sigríðar Pálsdóttur til foreldra sinna 11. nóvember 1934.

⁹⁴ *Vefur. Encyclopædia Britannica* (2013b).

⁹⁵ *Vefur. BBC News Europe* (2013).

⁹⁶ *Vefur. Encyclopædia Britannica* (2013d).

⁹⁷ *Vefur. Encyclopædia Britannica* (2013d).

⁹⁸ Bréf Sigríðar Pálsdóttur til foreldra sinna, skrifað 5. september 1939.

Bretar og Frakkar lýstu stríði á hendur Þjóðverjum þann 3. septeber 1939 og Frakkar hófu þegar að flytja her að landamærum Þýskalands. Um leið og Pólland allt hafði verið sigrað í októberþyrjun, hóf Hitler að færa liðsauka að landamærum Frakklands og undirbúa innrás. Sú innrás átti að verða í nóvember 1939 en frestaðist vegna þess að óvenju harður vetur skall snemma á.⁹⁹ Sigríður segist fá bréf frá Heinrich frá Vesturvígstöðvunum en hann megi ekkert láta uppi um staðsetningu eða framgang stríðsins.¹⁰⁰ Eina bréfið sem til er frá Heinrich er frá því í nóvember 1939 þar sem hann ritar hina hæfilega óljósu staðsetningu „Im Westen“ (Í vestri) efst á blaðið.

3.6.3 Bréfasendingar Sigríðar í stríðinu

Eins og áður hefur komið fram, virðast bréf frá Sigríði hafa hætt að berast fjölskyldu hennar á Íslandi eftir jólabréfið, sem ritað var 8. desember 1939. Frá stríðsþyrjun í september voru Bretar með sjóher sinn úti fyrir Þýskalandi til að koma í veg fyrir að þangað bærust hergögn og hráefni¹⁰¹ svo samgöngur voru engan veginn tryggar. Sigríður kvartar yfir því að bréf frá sér týnist og að þau séu lengi á leiðinni gegnum ritskoðun nasista. Engu að síður skiluðu sér heil átta bréf frá Berlín til Reykjavíkur þetta haust. Hvað breyttist á aðventunni 1939 og hvernig gátu þessi átta bréf yfirhöfuð komist til skila um haustið gegnum herkví Bretta? Þór Whitehead sagnfræðingur er meðal fróðustu manna um Ísland og seinni heimsstyrjöldina. Í bók hans *Milli vonar og ótta* er fjallað um tímann rétt fyrir og í upphafi stríðsins. Við lestur bókarinnar fást svör við þessum spurningum og er sú stutta samantekt sem hér fer á eftir byggð á henni.

Bretar höfðu lært það af fyrri heimsstyrjöldinni að það gat verið skeinuhætt að leyfa hlutlausum þjóðum að halda áfram sölu varnings til óvinanna. Því lögðu þeir strax frá upphafi síðari heimsstyrjaldarinnar mikla áherslu á viðskiptabann við Þýskaland og stjórnuðu með flota sínum öllum siglingaleiðum um norðanvert Atlantshafið.¹⁰² Ríkisstjórn Íslands var allt annað en sátt við þetta, enda voru viðskipti Íslendinga á þeim tíma fyrst og fremst við Bretta annars vegar og Þjóðverja hins vegar. Því var bæði mikið í húfi fyrir afkomu landsins að halda Þýskalandsmarkaði opnum og hins vegar mikilvægt að halda hlutleysi Íslands meðan óljóst var um útkomu stríðsins. Bretar sáu gegnum fingur sér við Íslendinga og hleyptu kaupskipum gegnum herkvína fram eftir hausti að

⁹⁹ Vefur. Encyclopædia Britannica (2013d).

¹⁰⁰ Vefur. Bréf Sigríðar Pálsdóttur til foreldra sinna, skrifað 14. október 1939.

¹⁰¹ Vefur. Encyclopædia Britannica (2013d).

¹⁰² Þór Whitehead (1995). Bls. 125-128.

tilskildu ströngu eftirliti. Í nóvember samdi samninganefnd frá Íslenska ríkinu um 28 daga undanþágu frá viðskiptabanninu og virðist Breska ríkisstjórnin á sama tíma hafa gert við þá Íslensku leynilegan samning um vernd fyrir íslensk kaupskip sem sigldu þessar hættuslóðir. Samningurinn var leynilegur því Íslendingar óttuðust hefndaraðgerðir Þjóðverja. Með þessum hætti mátti áfram halda fram hlutleysi landsins.¹⁰³ Þann 4. desember gerðist það svo að Bretar skerptu hafnarbannið svo um munaði, þannig að útflutningur frá Þýskalandi stöðvaðist alveg.¹⁰⁴ Frá og með þessum tíma tóku Bretar aukinheldur sjálfir upp ritskoðun á öllum bréfum milli Íslands og meginlandsins, með þeim afleiðingum að allar bréfasendingar langt fram á árið 1940 fóru gjörsamlega úr skorðum.¹⁰⁵

Þessar upplýsingar ríma við þau bréf sem til eru frá Sigríði frá haustinu 1939. Af bréfunum átta eru þrjú skrifuð í september, tvö í október, tvö í nóvember og eitt í desemberþyrjun. Þá eru ótalín þau bréf sem virðast hafa glatast á leiðinni. Ekki má heldur gleyma að eitt bréf barst frá Heinrich til Íslands á þessu tímabili, skrifað í nóvember. Síðasta bréf Sigríðar, skrifað fjórum dögum eftir að algjört viðskiptabann tók gildi, hefur svo þrátt fyrir allt einhvern veginn skilað sér á leiðarenda.

3.7 Lífið í Berlín 1939-41

Bók Rogers Moorhouse *Berlin at War –Life and Death in Hitler’s Capital 1939-45* reyndist vera afar gagnlegt rit. Þetta er umfangsmikil og ítarleg en læsilega og lipurlega fram sett samantekt á upplifunum almennra borgara af stríðsárunum í Berlín. Byggir Moorhouse á einkabréfum, dagbókum, viðtölum og opinberum skjölum í rannsókn sinni. Hér er á ferðinni sérstaklega gagnleg heimild um andrúmsloftið í Berlín og daglegt streð á þeim tíma sem Sigríður bjó þar. Samantektin hér á eftir byggir á riti Moorhouse.

3.7.1 Upphaf

Þegar síðari heimsstyrjöldin braust út þann 1. september 1939, voru viðbrögðin í Þýskalandi gjörólík viðbrögðunum 1914 þegar sú fyrri braust út. Þá hafði almenningur fagnað gríðarlega en nú ríkti lamandi ótti og þögn.¹⁰⁶ Fólk var fyrra stríðið, hryllingur þess og eftirmál enn í fersku minni og enginn hafði trúáð því að Hitler myndi fara út í

¹⁰³ Þór Whitehead (1995). Bls. 150-156.

¹⁰⁴ Þór Whitehead (1995). Bls. 157.

¹⁰⁵ Þór Whitehead (1995). Bls. 190.

¹⁰⁶ Moorhouse, Roger (2010). Bls. 18.

stríð þótt hann hefði haft stuðning þjóðarinnar til að vígvæðast og endurheimta stolt og dýrð Þýskalands.¹⁰⁷ Bitur raunveruleikinn rann upp fyrir flestum þegar á fyrsta degi, þegar farið var að útbýta skömmunarseðlum og sandpokum. Pennan sama dag skrifar Sigríður foreldrum sínum heim til Íslands í fyrsta sinn frá Berlín til að láta þau vita hvernig fór með brúðkaupið og að henni sé óhætt.

3.7.2 Myrvun

Til að koma í veg fyrir loftárásir var algjör myrvun á borginni framkvæmd frá fyrsta degi og gekk hún ákaflega hratt og vel fyrir sig. Berlínarbúar gerðu skyldu sína möglunarlaust og af yfirvegun og strax á fyrsta kvöldi var ekki ljósglætu nokkurs staðar að sjá. Það var einnig strax hafist handa við að mála gangstéttarbrúnir með sjálflýsandi málningu til að hjálpa fólki að komast leiðar sinnar. Myrvunin olli þegar ýmiss konar vandræðum, misfyrirsjáanlegum, til dæmis alvarlegu lestarslysi strax í október, aukningu á ýmiss konar smáglæpum, nauðgunum og óhugnanlegum raðmorðum á árunum 1939-1940 þar sem konum var kastað út úr lestum á ferð.¹⁰⁸ Berlínarbúar höfðu því fleira að óttast en loftárásirnar einar. Þá vofði auðvitað alltaf yfir hættan á uppljóstrunum. Njósnir Þjóðverja um samborgarana höfðu hafist mörgum árum fyrir stríð og talið er að allt að 80% rannsókna Gestapó á fólki hafi hafist vegna uppljóstrana.¹⁰⁹

Ef myrvunin olli Sigríði ótta, nefnir hún það ekki í bréfum sínum frá haustinu 1939. Hún segir eingöngu myrvunina vera svo algera að hún sé í mestu vandræðum með að rata á þá menningarviðburði sem hún reynir að sækja á kvöldin.¹¹⁰ Bréf Sigríðar frá þessu hausti snúast reyndar mikið um að slá á áhyggjur fjölskyldunnar á Íslandi, þannig að glæpaalda í borginni hefði ekki verið heppilegt efni í bréfaskriftir. Sigríður nefnir heldur ekki í bréfum sínum mergð innflutts vinnufls (bæði stríðsfangar og fólk sem kom af eigin vilja) frá sigruðu löndunum sem setti svip sinn á Berlín allt frá október 1939.¹¹¹ Sigríður bjó reyndar í Dahlem-hverfi, sem var villuhverfi vel stæðra borgara og hefur ef til vill ekki orðið svo mjög vör við erlendu verkamennina.

---

¹⁰⁷ Moorhouse, Roger (2010). Bls. 19-20.

¹⁰⁸ Moorhouse, Roger (2010). Bls. 34-49.

¹⁰⁹ Moorhouse, Roger (2010). Bls. 226-227.

¹¹⁰ Bréf Sigríðar Pálsdóttur til foreldranna, 14. október 1939.

¹¹¹ Moorhouse, Roger (2010). Bls. 50.

3.7.3 Jólin 1940

Yfirvöld í Berlín gerðu allt sem þau gátu til að hafa lífið í föstum skorðum haustið 1939. Menningarviðburðir voru meira að segja enn fleiri en vanalega, leiksýningar, óperur, tónleikar og íþróttaviðburðir. Þess var auk þess vandlega gætt að dagblöð birtu aðeins jákvæða umfjöllun um stríðið. Berlínarbúar sjálfir lögðu sig alla fram um að halda jólin þetta ár eins og þeir voru vanir þrátt fyrir að vöruskortur og matarskömmutun gerði það örðugt að halda í hefðirnar. Þessi fyrstu jól stríðsins einkenndust af depurð og vonleysi.¹¹² Síðasta bréf Sigríðar er skrifað í desember 1939 og gætir þar einmitt óvenju mikillar depurðar og vonleysis. Jólin eru á næsta leiti og hún veit ekki einu sinni hvort hún fær að eyða þeim með Heinrich.

3.7.4 Harður vetur

Veturinn 1939-40 var sá harðasti í 90 ár og máttu Berlínarbúar glíma við alvarlegan skort á kolum til húshitunar og baða. Matarskortur varð enn meira áberandi og þá sérstaklega á kartöflum og mjólkurmat. Erfið reynsla úr fyrri heimsstyrjöldinni jók á áhyggjurnar, en þá hafði heil milljón Þjóðverja soltið í hel á heimavígstöðvunum. Fólk í úthverfum á borð við Dahlem, þar sem Sigríður bjó, fór að halda hænur og kanínur til að hafa egg og kjöt sem annars var illfáanlegt.¹¹³ Ef til vill hafa Sigríður og frændfólk Heinrichs líka tekið að halda húsdýr í stórum garði sínum til að fá meiri og fjölbreyttari fæðu.

3.7.5 Hermennirnir heim

Stemningin léttist aðeins í borginni með vorinu og sömuleiðis með innrás Þjóðverja í Danmörku og Noreg. Með innrásinni í París í maí 1940 braust út almennur fögnuður og trúði fólk því að nú færí stríðið senn að enda. Um sumarið snuru margir hermannanna af Vesturvígstöðvunum heim til Berlínar og náði fögnuðurinn og léttirinn þá hámarki.¹¹⁴ Það er líklegt að Heinrich hafi tekið þátt í innrásinni í Frakkland, þar sem hann hafði verið á Vesturvígstöðvunum frá október og fram í desember, væntanlega vegna fyrirhugaðrar innrásar í Frakkland það haust. Innrásin frestaðist eins og kunnugt er

---

¹¹² Moorhouse, Roger (2010). Bls. 50-56.

¹¹³ Moorhouse, Roger (2010). Bls 74-93.

¹¹⁴ Moorhouse, Roger (2010). Bls 59-63.

fram til vorsins 1940.¹¹⁵ Hugsanlega hefur Heinrich komið heim til Berlínar sumarið 1940 og tekið þátt í sigurgleðinni ásamt hinum, jafnvel hlaðinn góðgæti frá Frakklandi, en hermenn máttu taka með sér eins mikinn mat og þeir gátu borið frá hersetnu löndunum.¹¹⁶ Og hugsanlega hittust þau Sigríður þá í fyrsta sinn síðan á brúðkaupsdaginn.

3.7.6 Fyrstu loftárásirnar

Sigurgleðin og léttirinn entist þó ekki lengi því í ágúst hóf breski flugherinn að gera loftárásir á borgina að næturlagi.¹¹⁷ Sigríður hefur því upplifað skelfingar loftárásanna veturinn 1940-1941,¹¹⁸ þótt þær loftárásir bliknuðu reyndar í samanburði við árásirnar sem áttu eftir að leggja Berlín gjörsamlega í rúst á árunum 1943-1945.¹¹⁹ Árásirnar veturinn 1940-1941 ollu tiltölulega litlum skemmdum en þær voru skaðlegar að því leyti að þær rændu Berlínarbúa bæði nætursvefni og sálarró. Loftvarnarflutur voru þeyttar flestar nætur og lítið um svefn í loftvarnarbyrgjum. Bretar sóttu smám saman í sig veðrið og voru að meðaltali gerðar fjórar loftárásir á viku allt hausið 1940. Árásirnar urðu strjálli fyrri hluta árs 1941 og duttu síðan alveg niður í bili upp úr því ári miðju.¹²⁰

3.7.7 Innrásin í Rússland

Í sumarþyrjun 1941 stóð hið nasíska Þýskaland á hátindi ferils síns. Frakkland hafði verið sigrað, Bretar reknir af meginlandinu og Þýskaland í bandalagi við bæði Sovétmenn og Ítali. Mörg mikilvæg ríki voru einnig leppríki Þjóðverja.¹²¹ Þarna á Sigríður skammt eftir ólifað og er að því er virðist barnshafandi. Hefur það líklega verið blendin hamingja að eiga von á barni í miðju stríði. Hún hefur rétt náð að lifa það að Þjóðverjar snerust gegn Sovétmönnum og gerðu innrás í Rússland 22. júní 1941.

Hugsanlega hefur Heinrich verið kominn á Austurvígstöðvarnar og verið í innrásarhernum. Að minnsta kosti fóru meir en þrjár milljónir þýskra hermannar yfir landamærin til Rússlands í og upp úr innrásinni og margir þeirra voru frá Berlín eða

---

¹¹⁵ Vefur. Encyclopædia Britannica (2013d).

¹¹⁶ Moorhouse, Roger (2010). Bls. 95-6.

¹¹⁷ Moorhouse, Roger (2010). Bls.137.

¹¹⁸ Moorhouse, Roger (2010). Bls. 307.

¹¹⁹ Moorhouse, Roger (2010). Bls. 325.

¹²⁰ Moorhouse, Roger (2010). Bls 137-142.

¹²¹ Moorhouse, Roger (2010). Bls. 68.

nágrenni.¹²² Sigríður lifði það hins vegar ekki að sjá hvernig gæfan sneri baki við Þjóðverjum og hvernig ástandið fór hríðversnandi í landinu það sem eftir var stríðs, allt þar til Berlín var hreinlega jöfnuð við jörðu í stríðslok. Kreppuárin í kjölfarið, þau allra erfiðustu að sagt er, þurfti hún heldur ekki að upplifa. Hennar saga var á enda.

3.8 Tvær skáldsögur

Að lokum má geta þess að ég ákvað að lesa tvær áhrifamiklar skáldsögur sem gerast í síðari heimsstyrjöldinni, báðar byggðar á endurminningum höfundanna. *Frönsk Svíta* eftir Irene Némirovsky lýsir innrás Þjóðverja í Frakkland og má þar gera sér Heinrich í hugarlund í hópi hinna glæstu, ungu og öguðu Þjóðverja sem þrómmuðu um frönsk sveitaþorp og kölluðu á aðdáunarblandið hatur íbúanna. *Slátturhús 5* eftir Kurt Vonnegut lýsir reynslu bandaríksks hermanns sem meðal annars lifir af loftarásirnar sem þurrkuðu Dresden út. Frásögn Vonnegut af eyðingu Dresden er mjög áhrifamikil andstæða við bréf Sigríðar. Sigríður hrífst mitt í hringiðu menningar og mannlífs í borginni veturinn 1931-1932 en Vonnegut stendur á sama stað 13 árum síðar, einn fárra eftirlifenda í algjörum rústum borgarinnar. Þessi verk nýtast auðvitað ekki sem heimildir í þessari greinargerð, en hafa hjálpað til sem bakgrunnsupplýsingar við að skila réttu stemningunni í útværpsþáttaröðinni.

---

¹²² Moorhouse, Roger (2010). Bls. 73.

4 Sagnfræðileg nálgun

4.1 Hin sagnfræðilega ævisaga

Soffía Auður Birgisdóttir bókmenntafræðingur segir að íslenskir háskólamenn hafi lengi vel litið á ævisöguna sem ónothæft fræðilegt rannsóknarefni. Ævisagan liggi á mörkum bókmennta og sagnfræði, sé í raun hvorugt en hvorttveggja í senn. Þetta hafi valdið því að báðar greinar hafi lengst af verið tortryggjar í garð þessa forms eða aðferðar.

Bókmenntafræðingunum hafi fundist ævisagan heldur ómerkilegur skáldskapur en sagnfræðingunum heimildagildið klént.¹²³ Þetta viðhorf hefur reyndar ekki komið í veg fyrir gríðarlegar vinsældir ævisögunnar, og má jafnvel telja að í þessu tvíeðli liggi vinsældir hennar.¹²⁴ Hina sígildu ævisögu mætti skilgreina á þá lund að hún sé raunveruleg saga lífshlaups einstaklings, skrifuð af öðrum og reki lífshlaupið frá vöggu til grafar.¹²⁵ Sígild ævisaga fjallar samkvæmt hefðinni um stórmenni, yfirleitt merkilegan karlmann sem setti mark sitt á söguna. Hér á Íslandi hefur gjarnan verið um að ræða menn úr framvarðarsveit íslenskrar sjálfstæðisbaráttu til dæmis, menn hverra lífshlaup má tengja beint við gang stórsögunnar.¹²⁶ Samkvæmt ritstjóra *Sögu*, tímarits Sögufélagsins, má skilgreina hina velheppnuðu og hefðbundnu ævisögu þannig:

Hin velheppnaða ævisaga er jafnan hin trausta og yfirgripsmikla saga sem uppfyllir kröfur um trúverðugleika, stórsögulegt samhegni, innra samhengi, persónusköpun, samúð, í blandi við gagnrýna afstöðu, greinandi þriðju persónu frásögn í krónólögískri röð frá fæðingu til dauða, þar sem það á við.¹²⁷

Tortryggni sagnfræðinga í garð ævisögunnar hefur verið á undanhaldi. Ævisagan hefur verið að sækja í sig veðrið sem sagnfræðileg aðferð undanfarin ár og áratugi og veldur því ný aðferðarleg nálgun, meðal annars sú einsögulega.¹²⁸ Einsagan hleypti nýju lífi í ævisagnagerð með því að skoða hið smáa, helst líf þeirra sem lifðu sérkennilegu lífi og

¹²³ Soffía Auður Birgisdóttir (2011). Bls. 19.

¹²⁴ Hjalti Hugason (2011). Bls. 31.

¹²⁵ Erla Hulda Halldórsdóttir (2011). Bls. 26.

¹²⁶ Sigurður Gylfi Magnússon (2011). Bls. 36-7.

¹²⁷ [Sigrún Pálsdóttir] (2011). Bls. 9.

¹²⁸ Guðni Th Jóhannesson (2011). Bls. 48.

töldust til neðri laga samfélagsins og varpa þannig ljósi á samfélagið og formgerðir þess.¹²⁹ Erla Hulda Halldórsdóttir sagnfræðingur segir um hina nýju ævisögu:

Nýja ævisagan, hin endurreista ævisaga eins og sumir hafa kallað hana, snýst öðrum þræði um að viðurkenna að ekki sé hægt að kafa á bak við heimildirnar og finna hið „sanna“ sjálf einstaklingsins. Að einstaklingar séu mótaðir af félagslegum og menningarlegum aðstæðum sem eru breytilegar í tíma og rúmi, að sjálfsmynd og hegðun sé mótuð og sviðsett og geti tekið á sig margar og mismunandi myndir á lífsferlinum. Að tekið sé tillit til hugsana, innra lífs, og tilfinninga en ekki bara ytri formgerða og stofnana samfélagsins. ¹³⁰

Tilraunir úr ranni bókmenntanna með nýtt form á ævisögum hafa einnig varpað nýju ljósi á ævisagnaritun. Það hefur færst í vöxt að segja ekki frá öllu lífshlaupi einstaklinga, heldur velja hluta þess sem útgangspunkt. Jón Karl Helgason bókmenntafræðingur gaf árið 2009 úr ævisögu Ragnars í Smára og valdi að láta frásögnina hverfast um fáeina, mikilvæga daga í lífi Ragnars. Jón Karl telur þetta gefa færi á að varpa upp skýrari mynd af persónu Ragnars og þeim heimi sem hann lifði í.¹³¹ Sumir sagnfræðingar, meðal þeirra Guðni Th Jóhannesson, telja að ný sjónarhorn í umfjöllun, tilraunir með form og notkun á stílbrögðum skáldskapar til að gera efnið aðgengilegra fyrir lesendur, geti styrkt miðlun sögulegs efnis. Meðan gætt sé að faglegum vinnubrögðum, vandaðri heimildavinnu og smekkvísi í umfjölluninni, þurfi þessi stílbrögð ekki að rýra gildi ævisögunnar sem heimildar. Skiptir þá miklu máli að lesandinn viti hvar heimildunum sleppi og ímyndunin tekur við.¹³²

4.2 Val á aðferð

Val á aðferð og nálgun hefur, ásamt eðli heimilda, áhrif á hvað ævi einstaklingsins getur sagt okkur um liðna tíð.¹³³ Sögu Sigríðar Pálsdóttur tel ég ekki ákjósanlegt að miðla gegnum hefðbundna ævisögu eins og hún er skilgreind í kaflanum hér á undan. Saga hennar er ekki saga stórmennis sem hefur bein áhrif á gang stórsögunnar. Saga hennar er saga konu. Saga hennar er saga hversdagsins. Heimildirnar sem til grundvallar eru,

¹²⁹ Erla Hulda Halldórsdóttir (2011). Bls. 29.

¹³⁰ Erla Hulda Halldórsdóttir (2011). Bls. 29.

¹³¹ Jón Karl Helgason (2011). Bls. 21-22.

¹³² Guðni Th. Jóhannesson (2011). Bls. 46-9.

¹³³ Rósa Magnúsdóttir (2013). Bls. 117.

bréfasafnið, nær yfir skýrt afmarkað níu ára tímabil ævi hennar þannig að ævisaga sem spannaði allt lífshlaupið hentar efninu sjálfkrafa síður. Fyrir utan það að bernska og uppvaxtarár einstaklings fengju sérkennilega mikið vægi þegar um svo stutt lífshlaup er að ræða, fullorðinsárin eru svo fá. Þá hefur hin hefðbundna ævisaga lítinn áhuga á innra lífi þess sem fjallað er um, en af innra lífi er einmitt bréfasafn Sigríðar svo ríkt og í því felast að mínu mati mestu verðmæti þess. Af öllum þessum ástæðum tel ég ákjósanlegra að velja leið nýju ævisögunnar, leið þar sem ævisögunni eru gerð skil út frá takmarkaðra tímabili og alþýðlegra sjónarhorni. Reyndar tilheyrði Sigríður ekki alþýðu manna á Íslandi, hún naut forrétinda fram yfir þorra samlanda sinna, en í ljósi smæðar samfélagsins má samt halda því fram að hún hafi, að minnsta kosti að hluta, deilt með alþýðunni kjörum. Hún lá til dæmis á Vífilsstöðum í heilt ár á herbergi með konum af verkamannastétt. Og í raun held ég að hin íslenska „yfirstétt“ 4. áratugarins hafi átt miklu meira sameiginlegt með millistétt Evrópu en yfirstéttinni þar. Af öllum ofantöldum ástæðum tel ég því að aðferð einsögunnar geti verið ákjósanleg til að fjalla um ævi Sigríðar Pálsdóttur.

4.3 Um einsöguna

Einsagan er hugmyndafræði innan sagnfræði sem kennd hefur verið við póstmódernisma. Hugmyndafræði póstmódernismans olli umróti í hug- og félagsvísindum undir lok 20. aldarinnar og hefur verið talin marka endalok hugmyndafræði upplýsingarinnar.¹³⁴ Póstmódernisminn kippti meðal annars fótunum undan hinni módernísku trú á einn stóran og allsráðandi sannleika. Samkvæmt póstmódernískri heimsmynd er enginn einn raunveruleiki til, allur svokallaður veruleiki er tilbúningur gerður af vísindum og tungumáli til að þjóna valdhöfum samfélagsins.¹³⁵ Eini raunveruleikinn samkvæmt póstmódernismanum getur þannig verið hlutdræg upplifun hvers einstaklings fyrir sig, hver einsaklingur upplifir sinn raunveruleika. Og heimsmynd getur um leið aðeins verið brotakennd og samansett úr upplifunum hóps einstaklinga.¹³⁶

---

¹³⁴ Ólafur Rastrich og Valdimar Tr. Hafstein (2000). Bls. 8-9.

¹³⁵ *Vefur. Encyclopædia Britannica* (2013c).

¹³⁶ Erla Hulda Halldórsdóttir (2011). Bls. 29.

Sagnfræðin fór ekki varhluta af þessari breyttu hugmyndafræði og færðist áherslan frá því að segja stórsögu heilla þjóða eða sögu stórmenna, yfir í að skoða sögu alþýðunnar og minni hópa¹³⁷ og síðar yfir í að skoða fjölbreytta einstaklinga og móta hugmyndir um söguna gegnum þá.¹³⁸ Breski sagnfræðingurinn Roger Moorhouse kallar þennan breytta fókus sagnfræðinnar „the democratisation of history“ eða lýðvæðingu sögunnar og talar um að söguskoðun fari nú fram „neðan frá“ (a view from below).¹³⁹

Forvígismönnum einsögunnar þótti skorta á að fullnægjandi grein væri gerð fyrir hinum margvíslegu mótsögnum sem einkenna daglegt líf sérhvers manns, og því hvernig einstaklingurinn tekst á við sjálfan sig og umhverfið.¹⁴⁰ Þótt aðferð einsögunnar hafi verið umdeild og sjálfur forvígismaður hennar hafi viljað sverja af sér öll tengsl við póstmódernismann¹⁴¹, telja sagnfræðingurinn Sigurður Gylfi Magnússon og þjóðfræðingurinn Valdimar Tr. Hafstein einsöguna eiga sameiginlegan snertiflöt með póstmódernískri hugmyndafræði: „Helsti snertiflötur póstmódernismans og einsögunnar er áherslan á hið smáa, ósamstæða og ósammælanlega.“¹⁴²

Sigurður Gylfi Magnússon hefur manna mest skrifað um einsöguna hérlendis og unnið eftir aðferðum hennar. Hann segir enn fremur: „Hugmyndafræði einsögunnar felst í að leiða einstaklinginn fram og nýta sér vitnisburð hans sjálfs, í hvaða formi sem hann hefur varðveist, án þess þó að ætla sér að endurgera veruleikann með þeim heimildum sem fyrir liggja.“¹⁴³ Sigurður Gylfi segir einsögumenn auk þess leita afbrigðileikans, því gegnum viðbrögð samfélagsins við einstaklingi sem fer á skjön við það, megi best skoða gerð samfélagsins sem hann lifir í. Einsögumenn skoði einstaklinginn sem samfélagslega veru.¹⁴⁴

Sigrún Sigurðardóttir, sem einnig hefur mikið unnið að og skrifað um einsögurannsóknir hérlendis, segir einsöguna snúast um að greina orðræðukerfi í samfélögum fortíðarinnar og sýna fram á hvernig ólík orðræðukerfi geti lifað hlið við hlið innan sama samfélags. Þessi orðræðukerfi móti hegðun og hugsun

¹³⁷ Sigurður Gylfi Magnússon (1998). Bls. 20.

¹³⁸ Sigurður Gylfi Magnússon (2000). Bls. 117.

¹³⁹ Moorhouse, Roger (2010). Bls. xiv.

¹⁴⁰ Sigurður Gylfi Magnússon (1998). Bls. 34.

¹⁴¹ Ólafur Rastrich og Valdimar Tr. Hafstein (2000). Bls 8.

¹⁴² Ólafur Rastrich og Valdimar Tr. Hafstein (2000). Bls. 9.

¹⁴³ Sigurður Gylfi Magnússon (2000). Bls. 116.

¹⁴⁴ Sigurður Gylfi Magnússon (2000). Bls 113-114.

einstaklingsins.¹⁴⁵ Sendibréf til dæmis lúti lögmálum ákveðins frásagnarforms sem bréfritrarar þurfi að taka tillit til, meðvitað eða ómeðvitað, og móta tjáningu sína eftir. Sigrún leggur til grundvallar kenningar menningarfræðingsins Michels Foucaults um orðræðu sem mótandi afl í menningarsamfélögum og minnir á áherslu Foucaults á að það sem þagað er um geti verið mikilvægur þáttur orðræðunnar.¹⁴⁶ Einsagan sé með öðrum orðum sú aðferðafræði innan sagnfræðinnar sem byggi forsendur sínar á því að maðurinn sé háður orðræðunni og þar með gildum samfélagsins og menningarlegum áherslum. Maðurinn sé þó ekki algjörlega á valdi orðræðunnar og því beri sagnfræðingum að kanna frelsi einstaklingsins innan ákveðinnar menningarheildar í stað þess að ganga út frá ófrelsinu sem fyrirframgefn num sannindum.¹⁴⁷

4.4 Styrkleikar og veikleikar einsögunnar sem aðferðar

Einsagan hefur fengið gagnrýni fyrir að hafa þróngt rannsóknarsvið og bjóða þar með upp á þá hættu að alhæft sé um fortíðina út frá litlu. Flestir einsögufræðingar telja því einmitt mikilvægt að setja rannsóknir sínar í stærra samhengi.¹⁴⁸ Sigurður Gylfi Magnússon segir meðferð einsögumanna á heimildum enda hvíla á þeirri vissu að allar heimildir orki tvímælis og þær þurfi að túlka.¹⁴⁹

Á móti hefur aðferð einsögunnar þann styrk að hægt er að skoða atburði og tímabil af dýpt sem annars næst ekki¹⁵⁰ og að hægt er að greina stofnanir samfélagsins á gagneran hátt með tilliti til áhrifa þeirra á líf fólks.¹⁵¹ Roger Moorehouse segir í bók sinni *Berlin at War –Life and Death in Hitler’s Capital. 1939-45:*

Some purists wax rather sanctimoniously about the “personalisation” of history, which they perceive as the elevation of the personal above the political and empirical. But I would suggest that if it is done correctly and responsibly, then this personal approach not only has a role to play, it is an essential ingredient of the historian’s art of bringing the past to life.

(Sumir hreinstefnumenn messa í sífelli um „einstaklingsvæðingu“ sögunnar, sem þeir telja vera upphafning á hinu einstaklingsbundna á kostnað þess pólítiska og

¹⁴⁵ Sigrún Sigurðardóttir (1999b). Bls. 16.

¹⁴⁶ Sigrún Sigurðardóttir (1999a). Bls. 33.

¹⁴⁷ Sigrún Sigurðardóttir (1999a). Bls. 35.

¹⁴⁸ Sigurður Gylfi Magnússon (2000). Bls. 104-105.

¹⁴⁹ Sigurður Gylfi Magnússon (2000). Bls 110.

¹⁵⁰Kári Bjarnason og Sigurður Gylfi Magnússon (1999). Bls. 8.

¹⁵¹ Sigurður Gylfi Magnússon (1998). Bls. 17.

raunsanna. En ég myndi halda því fram að sé þetta rétt gert og af vandvirkni, þá hafi hin persónulega nálgun ekki aðeins hlutverki að gegna, heldur sé grundvallarhráefni í þeirri list sagnfræðingsins að glæða fortíðina lífi. Þýð. höf.)¹⁵²

Sjálf tel ég að leið einsögunnar sé ákjósanleg leið til að vekja áhuga almennings á sagnfræðirannsóknum. Saga einstaklinga höfðar almennt sterkar til fólks en saga heilla samfélaga, stórsagan. Fólk hefur áhuga á öðru fólki, og það að fá tækifæri til að máta sig við annan einstakling færir meiri skilning á og tilfinningu fyrir fortíðinni. Það færir skilning gegnum upplifun. Sem er, áhugavert nokk, einmitt sterkasta vopn góðs skáldsagnahöfundar. Góður sagnasmiður skapar svo raunsannar sögupersónur að lesandinn geti sett sig í spor þeirra og lifað sig inn í söguna.¹⁵³ Skörun á sagnfræði og skáldskap er auðvitað vel þekkt í sögulegum skáldsögum, sem einmitt þjóna þeim tilgangi að veita innsýn í fortíð gegnum samsömun við sögupersónur. Sigrún Sigurðardóttir hefur velt fyrir sér tengslum einsögu og skáldsagna í skrifum sínum: „Sá sannleikur sem felst í skáldskapnum er aðeins sannur innan verksins sjálfs, en sannleikur sagnfræðirits er tilbrigði við fortíðina sjálfa og er því í tengslum við þann sannleika sem felst í veruleika hennar.“¹⁵⁴ Þetta sýnir glögglega hversu vel einsögufræðingar átta sig á því að sannleikur fortíðarinnar verður aldrei negldur niður og því alltaf að einhverju leyti skáldaður.

4.5 Einsögurannsóknir og einkabréf

Kristrún Halla Helgadóttir sagnfræðingur hefur rannsakað hagi prestekkna á Íslandi á 19. öld gegnum stórt safn einkabréfa Sigríðar Pálsdóttur prestekkju (1806-1877). Hún segir bréf Sigríðar veita góða innsýn í líf prestekjunnar og sýna hvernig hún vann úr málum sínum innan þeirra reglna og þess ramma sem samfélagsgerðin setti henni.¹⁵⁵ Á sama hátt má segja að bréf þeirrar Sigríðar Pálsdóttur sem hér er fjallað um veiti góða innsýn í líf yfirstéttarstúlku með berkla og sýni hvernig hún og fjölskylda hennar tókust á við veikindi, og þær leiðir sem færar voru innan þess ramma sem samfélagsgerðin setti henni. Það er til dæmis fróðlegt að bera saman veikindi Sigríðar og Rannveigar Löve í þessu tilliti. Sjúkdómssaga þeirra er svipuð og beggja bíða nákvæmlega sömu kjör á Vífilsstöðum á yfirfullum stofum. En staða Sigríðar í samféluginu gerði henni í

¹⁵² Moorhouse, Roger (2013). Bls. xv.

¹⁵³ Tompkins, Al (2002). Bls. 46.

¹⁵⁴ Sigrún Sigurðardóttir (1998). Bls. 155-156.

¹⁵⁵ Kristrún Halla Helgadóttir (1998). Bls. 92.

framhaldinu kleift að leita sér lækninga á enn betri sjúkrahúsum erlendis. Auk þess virðist Sigríður í ríkari mæli hafa notið heimsókna vina og vandamanna en Rannveig¹⁵⁶, en fólkið hennar Rannveigar hefur sjálfsagt átt fullt í fangi með lífsbaráttuna, enda var það verkafólk og Rannveig ein af 15 systrum.¹⁵⁷

4.6 Einkabréf sem heimild

Sagnfræðingar hafa nálgast einkabréf sem heimildir á mismunandi hátt á ólíkum tíma. Bréfin voru áður fyrr fyrst og fremst nýtt til að staðfesta atburði eða aðstæður og þótti eldri sagnfræðungum þau varhugaverð sakir þess hve persónuleg þau voru og full af tilfinningasemi.¹⁵⁸ Styrkur einkabréfa sem heimilda er á hinn bókinn í dag talinn vera einmitt það hversu vel þau lýsa reynslu einstaklingsins sem þau skrifar. Viðhorf, tilfinningar og tjáning bréfritarans verður heimild um hvernig menning og samfélag setja einstaklingnum skorður á hverjum tíma. Þessa togstreitu milli einstaklingseðlis og samfélagslegra gilda má almennt glöggt sjá í bréfum og afhjúpar hún gerð samfélagsins.¹⁵⁹

Dagbækur og einkabréf flokkast sem persónulegar heimildir og bæta ýmsum eiginleikum við aðrar ritaðar heimildir, vegna nálægðar sinnar við atburðina sem þær lýsa.¹⁶⁰ Sérstaða bréfa er að í þeim á sér gjarnan stað ákveðin samantekt á viðburðum liðinna vikna og mánaða og einnig að bréfin lætur ritari frá sér, ólíkt dagbókunum. Vissan um að bréfið endi í höndum viðtakenda hefur áhrif á skrifin og getur í senn virkað hamlandi og hvetjandi á bréfritara. Fjarlægðin gerir fjöllin blá og losar um málbeinið, því bréfritari veit að hann þarf ekki að hitta viðtakandann strax í kjölfarið.¹⁶¹

Önnur sérstaða sem einkabréf hafa meðal ritaðra heimilda, eru hin nánu tengsl milli bréfaritara og viðtakanda, þótt einkabréf séu vissulega skrifuð af mismiklum innileika eftir því hverjir skrifast á. Orðræða persónulegra bréfa mótask þannig af sambandi þeirra sem skrifa ekki síður en af tjáningarhefðum samfélagsins. Bréfritari

---

¹⁵⁶ *Viðtal*. Rannveig Löve (2013) og bréf Sigríðar Pálsdóttur frá Vífilsstöðum sumarið 1936.

¹⁵⁷ Rannveig I.E. Löve (2000). Bls. 9 og 192.

¹⁵⁸ Sigurður Gylfi Magnússon (2004). Bls. 156-157.

¹⁵⁹ Sigrún Sigurðardóttir (1998). Bls. 145-146.

¹⁶⁰ Sigurður Gylfi Magnússon (2004). Bls. 144.

¹⁶¹ Sigurður Gylfi Magnússon (2004). Bls. 155.

skrifar inn í þá ímynd sem hann vill að viðtakandi hafi af sér og veit hann metur mikils og þannig verður bréfið um leið heimild um þessa ímynd.¹⁶²

4.7 Ímynd í bréfum Sigríðar

Í bréfum Sigríðar Pálsdóttur er augljós munur milli þeirrar ímyndar sem hún vill að foreldrarnir hafi af henni annars vegar og Einar bróðir hennar hins vegar, þótt hún hafi verið þeim öllum afar náin. Í augum foreldranna er henni fremur í mun að vera þroskuð og yfirveguð og traustverð ung kona, meðan hún er miklum mun opnari um tilfinningar sínar stórar og smáar við Einar jafnaldra sinn og oftar en ekki einkennast þau bréf af galsa. Enda þróa einstaklingar sem eiga í bréfasambandi smám saman sinn eigin málheim.¹⁶³

4.8 Togstreita einstaklings og samfélags í bréfum Sigríðar

Sigríður Pálsdóttir myndi seint teljast uppreisnarseggur, enda veluppalin yfirstéttarstúlka sem bar mikla virðingu fyrir foreldrum sínum. Í bréfum hennar má þó vissulega finna dæmi um togstreitu milli hennar og formgerðar samfélagsins. Á þessum tíma tíðkaðist almennt ekki að senda stúlkur í langskólanám (sjá 3.1) og hlaut Sigríður því menntun í Kvennaskólanum að hætti yfirstéttarstúlkna. Það nám var þó ekki samboðið gáfum hennar¹⁶⁴ og víða í bréfunum kemur fram að áhugasvið hennar lá annars staðar en á heimilishaldi:

Þú skrifar, elsku pabbi minn, að þjer sje ekki vel við að jeg vinni á kontór þegar jeg kem heim, en óskir þess að jeg haldi mjær að heimilinu. Nú ætla jeg að segja þjer alveg eins og jeg hugsa. Ástæðan til, að jeg vil vinna á kontór þegar jeg kem heim er sú, að jeg veit, pabbi minn, að þú hefur mjög þungt hús, og okkur öll krakkana að metta, og núna, þegar jeg er búin að njóta lífsins svona lengi, og hefi auðvitað kostað mikið, gæti jeg, þegar jeg kem heim verið dugleg, og unnið fyrir mjær o.s.frv. Jeg gæti auðvitað verið eins og regluleg heimasæta, og lært húsleg störf o.s.frv. Það bara munar því, að ef jeg ynni, þá myndi jeg vinna fyrir um 150-200 kr. á mánuði. Auðvitað veit jeg, elsku pabbi minn, að það á annað fyrir mjær að liggja, en að sitja alla mína æfi á kontór, því að það myndi jeg aldrei gera.¹⁶⁵

¹⁶² Sigrún Sigurðardóttir (1998). Bls. 149-150.

¹⁶³ Sigrún Sigurðardóttir (1998). Bls. 149.

¹⁶⁴ Viðtal. Einar Baldvin Pálsson eldri (2009).

¹⁶⁵ Bréf Sigríðar Pálsdóttur til föður síns 21. apríl 1932.

Í bréfum Páls föður hennar til Einars veturinn 1930-1931 kemur nokkrum sinnum fram að Sigríður hafi sótt það fast að fá að menntast eitthvað í útlöndum og verður úr að hún fær að fara utan í ritara- og tungumálanám. Sennilega hefði Sigríður sjálf ekki slegið hendinni á móti því að stunda háskólanám með bróður sínum í Þýskalandi. Hún heimsótti Einar til Darmstadt jólin 1931 og kynntist háskólalífinu lítillega í leiðinni:

Jeg kom oft inn í teiknisalinn þegar þar voru margir stúdentar, og var oft glatt á hjalla svona seinni part dags þegar þeir voru búinir að vinna mikið. Jeg kom oft með eitthvað gott í poka og gaf þeim, og gerði það mikla lukku. Jeg var líka í nokkrum fyrirlestrum með Einari og Árna Snævarr, bæði í Matematik og Mekanik o.f.l. sem jeg skildi ekki mikið í. Þótti mjer mjög gaman að sjá hvernig það alt er hjá þeim. Þótti stúdentunum all einkennilegt að jeg væri þarna, því það er ekki alvanalegt að stúlkur sjeu í þessu fagi, en jeg sagði bara, að jeg stúderaði við háskólann í Dresden og mig langaði til að sjá hvernig það væri í Darmstadt.¹⁶⁶

En þótt Sigríði hafi ef till vill þótt miður að fara á mis við háskólanám, er mjög áberandi í bréfum hennar hversu þakklát hún var foreldrum sínum fyrir það tækifæri sem hún þó fékk til að menntast í útlöndum.

4.9 Notkun og opinber birting einkabréfa

Það getur verið viðkvæmt mál að vinna með og birta einkabréf á opinberum vettvangi. Sigurður Gylfi Magnússon segir það viðhorf að mestu heyra fortíðinni til:

Ætli megi ekki segja að þetta viðhorf heyri nú að mestu fortíðinni til og að fræðimenn hiki ekki við að nýta sér persónuleg bréf á þann hátt sem þeim finnst best henta, það er ef efnið varpar á annað borð ljósi á einstaklinginn sem er til umræðu og þá orðræðuhefð sem hann tilheyrir.¹⁶⁷

Hann rekur þó jafnframt lauslega deilumál um birtingar á einkabréfum Halldórs Laxness og deilur um notkun hans sjálfss á einkabréfum Þorsteins Erlingssonar ekki alls fyrir löngu. Eignarrétt á minningu opinberra persóna segir hann vera viðkvæmt og flókið mál.¹⁶⁸ Vitanlega þarf að umgangast einkaheimildir af varkárni og virðingu og er bæði

¹⁶⁶ Bréf Sigríðar Pálsdóttur til föður síns 18. janúar 1932.

¹⁶⁷ Sigurður Gylfi Magnússon (2004). Bls. 157.

¹⁶⁸ Sigurður Gylfi Magnússon (2004). Bls. 160.

sjálfsagt og ágætt að hafa siðareglur sagnfræðinga til hliðsjónar,¹⁶⁹ en þar segir að heiðarleiki sé grundvöllur samskipta sagnfræðinga á milli og við annað fólk.¹⁷⁰

Þá má velta fyrir sér hversu mikil *einkabréf* einkabréf voru í raun á þeim tíma sem þau voru eina eða helsta leið fólks til að halda fjarsambandi. Af bréfum Sigríðar til foreldra sinna er ljóst að hún gerði oft ráð fyrir að fleiri en þau ein læsu bréfin. Þetta sést á því að stundum tekur hún sérstaklega fram ef aðrir mega *ekki* lesa bréfin eða hluta bréfa. Upplýsingar sem styðja þetta fékk ég frá Þórunni Pálsdóttur systur hennar, sem árið 1960 fór iðulega sjálf með bréf frá eiginmanni sínum sem dvaldi erlendis á sjúkrahúsi, til að lesa þau upp fyrir tengdaforeldrana strax og hún hafði lesið þau sjálf.¹⁷¹ Sjálfsagt hefur verið munur á því hversu prívat einkabréfaskrif hafa verið eftir því hver tengslin voru milli þeirra sem skrifuðust á. Það er til dæmis ólíklegt að þau Sigríður og Heinrich hafi skrifað hvort öðru bréf sem ætluð voru augum annarra, þótt önnur einkabréf Sigríðar hafi í praksís verið ætluð allri fjölskyldunni.

4.10 Miðlun sagnfræðirannsókna í útvarpí

Útvarp býður upp á nánd við hlustandann¹⁷² og því tel ég það geta verið heppilegan miðil til að koma einsögu á framfæri. Aðferð einsögunnar snýst um nánd, um að varpa ljósi á fortíðina gegnum nána skoðun á lífi einstaklinga¹⁷³ og rímar það ágætlega við hina nánu nærveru útvarpsins. Nota má aðferðir útvarpsleikhússins til að styðja söguna, skapa enn meiri nánd, höfða til tilfinninga og ímyndunarafls með vali á röddum, tónlist og leikhljóðum.¹⁷⁴ Hljóðmyndir eru þannig dregnar upp og sagan sögð gegnum þær. Þáttagerð af þessu tagi er kölluð fléttuþættir, þar sem saman fer heimildavinna og listræn vinnubrögð. Fléttuþættir nýta útvarpið eins og það gerist best því útvarpið er ekki besti miðillinn fyrir beinharðar staðreyndir.¹⁷⁵ Þannig má hugsa sér að verið sé að koma á sambandi milli einstaklings í fortíð og einstaklings í nútíð gegnum útvarpstækið.

---

¹⁶⁹ Sigurður Gylfi Magnússon (2004). Bls. 161.

¹⁷⁰ Vefur. Codus Ethicus Sagnfræðingafélags Íslands (án dagsetn.)

¹⁷¹ Viðtal. Þórunn Pálsdóttir yngri (2013).

¹⁷² McLeish, Robert (2005). Bls 3.

¹⁷³ Sjá kafla 4.2 og 4.3.

¹⁷⁴ McLeish, Robert (2005). Bls 2.

¹⁷⁵ Þorgerður E. Sigurðardóttir (2013).

Heinrich Roth og Sigríður Pálsdóttir fyrirmannleg á hestbaki á Íslandi 1933 ásamt fylgdarmanni.

5 Miðlun í útvarpi

*My name is RADIO! My influence shall abide!
I, Magic Box, am something years ago
The wizards dreamed of in the Arabian Nights.*

Þannig hefst *The Rape of Radio*, handbók Roberts West frá árinu 1941, ætluð útvarpsfólki. Í hástemmdu kvæði kynnir útvarpið sjálft sig fjálglega til leiks sem mikið töfra-box, afrek ví sindanna, sem komið sé til að skemmta, fræða, veita félagsskap, hugga og upplýsa. West hnýtir endahnút kvæðisins með því að líkja framrás útvarpsins við sigurgöngu Alexanders mikla og spáir því að sjónvarpið muni veslast upp í skugga mikilfengleika þess.¹⁷⁶ Spá sem hefur ekki beinlínis ræst þótt margt í kvæðinu eigi vissulega enn við.

5.1 Saga útvarps og eiginleikar

Þegar West skrifaði sína bók, spannaði saga almenningsútvarpsins rúmlega two áratugi¹⁷⁷ og tæknin því enn fremur ný. Almenningsútvart var vissulega töfrakassi þegar það kom fram, gjörbylting í upplýsingaveitu til almennings. Í fyrsta sinn höfðu háir sem lágir, læsir sem ólæsir, fólk í þéttbýli sem afskekkt, greiðan og hraðan aðgang að hvers kyns upplýsingum.¹⁷⁸

Kvæði Roberts West er raunar að innihaldinu til ljómandi sígild og ágæt samantekt á hlutverki og styrkleikum útvarpsins sem miðils. Hún er sem dæmi nánast samhljóðandi öllu jarðbundnari samatekt Roberts McLeish á nytsemi og hlutverki útvarpsins fyrir samfélag og einstaklinga í riti frá árinu 2005.¹⁷⁹

---

¹⁷⁶ West, Robert (1941). Á saurblaði.

¹⁷⁷ Vefur. Rubin, Marina Kostler (2010) og Vefur. Media UK (2005).

¹⁷⁸ McLeish, Robert (2005). Bls. 13.

¹⁷⁹ McLeish, Robert (2005). Bls. 22.

Tafla 2: Styrkleikar og veikleikar útvarps

Styrkleikar	Veikleikar
Virkjar ímyndunaraflíð	Takmarkað rými, grynnri umfjöllun
Höfðar sterkt til tilfinninga	Efni valið fyrir hlustandann
Ódýr miðlun	Dreifð athygli hlustanda
Mannsröddin -nær til áheyrenda	Stundlegur miðill
Kemst víða að	
Góð dreifing, engin landamæri	

Í riti sínu *Radio Production* frá 2005, telur Robert McLeish upp eiginleika útvarpsmiðilsins af töluverðri nákvæmni. Ég hef samkvæmt greiningu hans sett helstu styrkleika og veikleika útvarpsins sem miðils upp í þessa töflu.

5.1.1 Útvarp í síðari heimsstyrjöldinni

Útvarpið sannaði notagildi sitt svo um munaði í seinni heimsstyrjöldinni með upplýsingamiðlun af framgangi stríðsins þar sem aðrir miðlar náðu ekki til almennings. Breska útvarpið BBC flutti til dæmis fréttir langt út fyrir Bretland því almenningur í Þýskalandi og löndum hersetnum af Þjóðverjum reiddi sig á þýskan fréttatflutning BBC til að fá fréttir framgangi stríðsins, ómengðar af áróðri nasistanna.¹⁸⁰ Á sama tíma nýtti stjórn Nasista útvarpið grimmt sem áróðurstæki¹⁸¹. Nasistarnir tryggðu almenna útvarpseign í Þýskalandi með niðurgreiddum útvarpstækjum þannig að áróður þeirra gæti borist inn á hvert heimili í landinu. Göbbels áróðursmálaráðherra kallaði útvarpið áttunda valdið. Hitler sagði sjálfur að án útvarpsins hefið bylting nasismans verið ómöguleg.¹⁸²

5.1.2 Útvarp til góðs eða ills?

Eftir stríð höfðu menn siðferðilegar áhyggjur af útvarpstækninni vegna hlutverks þess sem áróðurstækis fasisma en einnig þar sem útvarpsbylgjur höfðu stýrt sprengjuflaugum. Þótti sýnt að nú þyrfti útvarpið að nota mátt sinn til að uppfræða og mennta almenning svo mannkyn myndi hreinlega ekki útrýma sjálfu sér einhvern

¹⁸⁰ Vefur. BBC The BBC Story (án dagsetn.) og Moorhouse, Roger(2010). Bls. 209.

¹⁸¹ Chalk, Frank (1999).

¹⁸² Moorhouse, Roger (2010). Bls. 204-205.

daginn.¹⁸³ Hin jákvæða ímynd útvarpsins varð enda smám saman ofan á og innan við 20 árum eftir að heimsstyrjöldin síðari hófst hafði viðhorf almennings breyst þannig að útvarp var almennt litið jákvæðum augum og talið stuðla að samfélagslegum bótum.¹⁸⁴

5.1.3 Nýr sess með tilkomu sjónvarps

Fyrstu sjónvarpsútsendingar hófust 1928 í Bandaríkjunum¹⁸⁵ og 1930 í Bretlandi¹⁸⁶. Þjóðverjar voru fyrstir til að hefja útsendingu fastrar dagskrár árið 1935.¹⁸⁷ Eins og lesa má út úr kvæðinu í upphafi þessa hluta og reyndar líka í heilum kafla í sömu bók Wests helguðum háðskum bölpám um sjónvarp¹⁸⁸, óttaðist útvarpsfólk áhrifamátt og samkeppni sjónvarpsins. Sjónvarpið átti enda eftir að taka sess útvarpsins sem ríkjandi miðill og breyta því hvernig fólk hlustaði á útvarp. Útvarpið hlaut nýjan sess sem miðill einstaklingsins, nú hlustaði fólk ekki lengur á útvarp í hópi fjölskyldu og vina¹⁸⁹ heldur eitt að keyra í bílnum eða yfir eldamennsku heimavið. Það hversu víða er rúm fyrir útvarpshlustun kann að hafa orðið útvarpinu til lífs í samkeppni við aðra miðla. Það má nefnilega hlusta á útvarp meðan annað er gert, þó vissulega sé hættan á því alltaf fyrir hendi að athygli hlustandans hvarfli annað.¹⁹⁰

5.1.4 Hlaðvarp og framtíðin

Á allra síðustu árum hefur aðgengi að útvarpsefni aukist mjög með tilkomu hlaðvarps og sarps þar sem hlustandinn getur nú sótt sína uppáhaldsþætti þegar honum hentar. Ævar Kjartansson útvarpsmaður á Rás eitt velti fyrir sér þessari nýtilkomnu leið til útvarpshlustunar í erindi sem hann hélt á hádegisfundi hjá Sagnfræðingafélagi Íslands veturinn 2006-7:

Sveigjanleikinn snýst þá um það að auk hins opinbera tíma verði til aðrir hlustunartímar og að fjölmíðlunin verði í fjöltíma, á forsendum hvers og eins; að auk útsendingar útvarpsins á opinberum vettvangi, sem virkar eins og húsbóndi í

---

¹⁸³ Landry, Robert J (1942) Bls. vii.

¹⁸⁴ Baran, Stanley J. og Davis, Dennis K (2009). Bls. 129.

¹⁸⁵ Long, Tom (2012) og *What Television offers you* (1928).

¹⁸⁶ Vefur. BBC News World Edition (2001).

¹⁸⁷ Þorbjörn Broddason (2005). Bls. 67.

¹⁸⁸ West, Robert (1941). Bls. 508-524.

¹⁸⁹ McLeish, Robert (2005). Bls. 3.

¹⁹⁰ McLeish, Robert (2005). Bls. 5.

lífi fólks, komi hlaðvarpið og færi hlustandanum sitt einka-húsbóndavalda. Og hvað varðar efnið sem þegar er komið á safn þá myndi hlaðvarpið virka sem upprisa.¹⁹¹

Ævar segir ennfremur að útvarpsfólk hafi ekki nokkrar áhyggjur af því að þessi nýjung muni taka frá útvarpshlustun, heldur muni verða hrein viðbót. Tíminn hefur leitt í ljós að hlaðvarp er í mikilli sókn, hlaðvarpsnotkun hjá BBC meir en tvöfaltaðist til dæmis milli 2009 og 2011¹⁹² og engin ástæða til að ætla annað en það sama eigi við hér á landi þótt ekki sé tölum um hlaðvarpsnotkun sérstaklega haldið til haga hjá Ríkisútvarkinu.¹⁹³ Tölur um notkun á sarpi, því efni sem sótt er innan við tveimur vikum eftir útsendingu, fara reyndar inn í almennar hlustunartölur og sömuleiðis sú hlaðvarpsnotkun sem á sér stað innan tveggja vikna frá útsendingu.¹⁹⁴

Þá má geta þess að aðgengi að einfaldri tækni og auðveld dreifing efnis á samfélagsmiðlum virðist hafa komið útvarpsþáttagerð í tísku í heiminum. Julie Shapiro, listrænn stjórnavandi Third Coast International Audio Festival í Chicago til 13 ára, segir að það hafi orðið sprenging í útvarpsþáttagerð í Bandaríkjunum. Það sé orðið svo einfalt að taka sjálfur upp þátt, klippa hann og koma í umferð að bylgja áhugaverðra útvarpsþáttu sé farin af stað.¹⁹⁵ Framtíðarhorfur útvarps ásamt eðli miðilsins hafa því breyst gríðarlega á örfáum árum.

5.2 Styrkleikar útvarps

Stærstan kost við útvarpið sem miðil, telur Robert McLeish vera að útvarpið höfði til ímyndunarafls og tilfinninga. Útvarp sendir ekki út mynd, en gegnum raddir, hljóðskreytingar og tónlist úr tækinu býr hlustandinn sjálfur til myndir, myndir sem ekki eru takmarkaðar af stærð nokkurs skjás, og hafa raunar ekki nokkrar takmarkanir.¹⁹⁶ Hlutverk talaðs máls í útvarpi er því ekki aðeins að miðla upplýsingum, heldur líka að búa til og miðla stemningu svo tilfinning fáist fyrir atburðum og aðstæðum.¹⁹⁷ Áhugavert er í þessu samhengi að útvarpsleikrit eru nánast jafngömul

---

¹⁹¹ Ævar Kjartansson (2008). Bls. 168.

¹⁹² Vefur. BBC Internet Blog (2011).

¹⁹³ Viðtal. Valgeir Vilhjálmsson (2013).

¹⁹⁴ Viðtal. Ingólfur Bjarni Sigfússon (2013).

¹⁹⁵ McHugh, Siobhan (2013).

¹⁹⁶ McLeish, Robert (2005). Bls. 1-2.

¹⁹⁷ Ari Páll Kristinsson (1998). Bls. 22.

almennum útvarpsútsendingum, hið fyrsta gert árið 1922.¹⁹⁸ Fólk hefur greinilega áttað sig snemma á styrk miðilsins til að höfða til tilfinninga.

Samkvæmt Robert McLeish er annar aðal akkur útvarpsins mannsröddin, öll litbrigði hennar og tilfinningar. Hann segir mjög mikilvægt að alls konar raddir heyrist í útvarpinu, ekki aðeins raddir fagfólks og valdhafa, heldur líka venjulegs fólks. Þannig höfði útvarpið sterkest til hlustandans með einlægni og þetta skapi miðlinum traust.¹⁹⁹

Þá er það höfuðkostur útvarps hve ódýr tæknibúnaðurinn er sem þarf bæði til sendinga og móttöku. Aðra styrkleika útvarpsmiðlunar, hversu góða dreifingu það fær og það hvað útvarpið kemst víða að, var búið að ræða hér á undan.²⁰⁰

5.3 Veikleikar útvarps

Það er vissulega veikleiki hversu lítið efni er rúm fyrir í útvarpi miðað við til dæmis prentað mál. Allar upplýsingar þarf velja af kostgæfni til að umfjöllun verði sem dýpst innan þróngs ramma og því tapar viðtakandinn valdi til að velja hvaða upplýsingar hann innbyrðir, eins og hann hefur til dæmis sem lesandi dagblaðs.²⁰¹ Um það hvernig útvart þarf stöðugt að keppa við umhverfið um athygli hlustandans ræddi ég framar.²⁰²

Varðandi stundlegt eðli útvarpsins, að útvart sé miðill augnabliksins, hefur það breyst gríðarlega með tilkomu hlaðvarpstækninnar eins og rætt var hér á undan.²⁰³ Um leið og útvarpsefni er hægt að sækja hvenær sem er og geyma hjá sér, er vafamál hvort hægt sé að kalla útvarpið stundlegan miðil lengur. Það hlýtur að teljast styrkur fyrir útvart að miðlunin sé orðin varanlegri. Ég tel einnig að hlaðvarpstæknin hljóti ekki síður að breyta því *hvernig* fólk hlustar á útvarpið og að það sé líka styrkur. Um leið og hægt er að velja bæði innihald og hlustunartíma sem hentar, hlýtur hlustandinn að hlusta af meiri athygli en ella.

¹⁹⁸ West, Robert (1941). Bls. 57-8.

¹⁹⁹ McLeish, Robert (2005). Bls. 6.

²⁰⁰ Sjá kafla 5.1. og 5.1.3.

²⁰¹ McLeish, Robert (2005). Bls. 5.

²⁰² Sjá kafla 5.1.3.

²⁰³ Sjá kafla 5.1.4.

Sigríður, Heinrich og Einar í kaffiboði á ónefndum, íslenskum bæ 1933.

6 Gerð útvarpsþáttanna

6.1 Handritsskrif fyrir útvarp

Við erum alltaf að segja sögur: Í bókum, í útvarpinu, í sjónvarpinu, á Facebook og á fornnum vegi. Sagnahefðin hefur fylgt mannfólkini frá því í árdaga. Sögur voru allt frá upphafi leið til að skemmta, en ekki síður til að kenna og miðla þekkingu.²⁰⁴ Og því hlýtur að vera forsenda góðrar miðlunar að segja góða sögu. Sögu sem áheyrandinn tengist og man.²⁰⁵

En hvað þarf til að segja góða sögu? Allar sígildar sögur hafa upphaf, miðju og endi. Fjögur þúsund ára gamlar Biblíusögur hafa þessa uppbyggingu²⁰⁶ og hefur hún áreiðanlega verið þekkt miklu, miklu lengur, er sjálfsagt jafngömul sagnahefðinni sjálfri. Auðvitað eru einnig til aðrar leiðir til frásagnar, eins og til dæmis sú að segja fyrst frá hápunktí sögunnar, eins og gert hefur verið í fréttatflutningi síðastliðna öldina.²⁰⁷ Kvikmyndagerðarmenn hafa líka í auknum mæli notað ólínulega frásögn, þar sem stokkið er fram og til baka í tíma og stað.²⁰⁸ Einföld og klassísk sögubygging hentar þó útvarpinu best og er alla jafna mikilvæg til að sagan komist til skila. Útvarpshlustun er stundleg í eðli sínu, sem veldur því að bæði uppbygging frásagnarinnar sem og setningagerð þarf að vera fremur einföld og aðgengileg. Því er mælt með einfaldri tímaröð í frásögnum í útvarpi.²⁰⁹ Vissulega geta hlustendur nú frekar spólað til baka en áður, hafi þeir sótt viðkomandi þátt í sarp eða á hlaðvarpi til dæmis.²¹⁰ Það breytir því samt ekki að frumflutningur efnisins er yfirleitt í beinni útsendingu, þar sem eyrað hefur aðeins eitt tækifæri til að nema efnið og því sjálfsagt að huga að einfaldri og línulegri frásögn.

6.1.1 Grunnreglur fyrir skrif heimildahandrita

Skrif á handritum fyrir útvarp lúta í grunninn sömu lögmálum og handritsskrif fyrir aðra miðla. Ætlunin er jú alltaf að segja góða sögu. Í riti ætluðu heimildamyndagerðarfólki,

---

²⁰⁴ Miller, J.R. (1997). Bls. 16.

²⁰⁵ McInerney, Vincent (2001). Bls.58.

²⁰⁶ Tompkins, Al (2002). Bls. 20-21.

²⁰⁷ Tompkins, Al (2002). Bls. 25.

²⁰⁸ Das, Trisha (2007). Bls.27.

²⁰⁹ McInerney, Vincent (2001). Bls. 59.

²¹⁰ Sjá kafla 5.1.4.

How to Write a Documentary Script, leiðbeinir Trisha Das um handritsskrif²¹¹ og má að mínu mati heimfæra flest sem hún segir á handritsskrif fyrir heimildaþátt í útvarpi.

Þetta telur hún skipta mestu máli:

Að hafa góða sögu að segja. Sagan verður að innihalda hindranir og móttöðu sem söguhetjan þarf að glíma við. Þessar hindranir drífa frásögnina áfram og í þeirri glímu þroskast/breytist söguhetjan. Þessar hindranir geta bæði verið utanaðkomandi eða innra með söguhetjunni sjálfri.

Að rannsóknarvinna sé mikil og vönduð í upphafi. Til að geta skrifað gott handrit þarf handritshöfundur að þekkja söguna mjög vel. Engu skiptir þó texti handritsins sé knappur, hann verður ekki góður nema sem mest af baksögunni sé þekkt. Höfundur þarf jafnvel að fara og kynna sér staðhætti sjálfur. Hann þarf að kunna að vinsa úr það sem máli skiptir fyrir söguna og kasta hinu.

Að uppbygging sögunnar sé góð. Samanber það sem rætt var hér að framan um upphaf, miðju og endi. Sagan má ekki verða of flókin í tímaröð eða klippingum til að áheyrandinn haldi þræði og athygli.

Í upphafi skiptir miklu máli að ná áheyrandanum strax á sitt band, með áhugaverðu hljóðbroti eða setningu (krækju). Og vekja síðan forvitni hans um söguna sem á eftir kemur.

Miðju sögunnar má skipta í undirkafla, sem hver hefur sitt upphaf, miðju og endi. Miðhlutinn ætti helst að ná hápunktí á einhverjum stað, rækilega studdur af aðdraganda. Þar skiptir taktur frásagnarinnar (hversu oft er klippt milli sögusviða) og hraði atburðarásar öllu.

Endir sögunnar getur bæði verið opin og lokaður. Lokaður endir færir ákveðna úrlausn, uppfyllir tilfinningar áheyrandans og svarar spurningum, sem opinn

---

²¹¹ Das, Trisha (2007). Bls. 10-12 og 24-47.

endir gerir ekki. Þeir sem gera heimildaþætti eða –myndir geta að sjálfsögðu ekki stjórnað þessu svo glatt.

Að ná til tilfinninga áheyrandans. Það skilur milli góðs handrits og frábærs handrits hvort samhygð myndast hjá áheyrandi með sögupersónu eða ekki. Áheyrandi getur þá sett sig í spor persónunnar og er ekki sama um afdrif hennar. Fólk man miklu lengur tilfinningar en upplýsingar. Ekki vera feimin við að kalla fram tilfinningar hjá áheyrendum. Takist að snerta hjarta áheyrenda, man hann söguna um alla framtíð.

Að hafa myndrænar upplýsingar að vinna út frá. Það skiptir máli fyrir alla handritshöfunda að hafa góðar, myndrænar upplýsingar að byggja á. Þótt útvarp sé ekki myndmiðill, verður handrit fyrir útvarp samt að vera skrifað myndrænt, til að orðin geti dregið upp myndir í hugskoti áheyrandans.²¹² Því skiptir máli að skoða myndir af staðháttum, persónum og öðru sem kemur sögunni við. Robert McLeish bætir um betur og hvetur til þess að handritshöfundur reyni auk þess að höfða til bæði ilm- og snertiskyns ef hægt sé.²¹³

6.2 Handrit að útvarpsþáttum um Sigríði Pálsdóttur

Saga Sigríðar Pálsdóttur uppfyllir að mínu álti flest það sem góð saga þarf að hafa samkvæmt framantöldu. Þar er hvorki skortur á hindrunum að glíma við né áhugaverðum persónum að tengja við tilfinningalega. Vandinn sem á höndum er við handritsgerðina lýtur fremur að því velja og hafna, raða og snurfusa, þannig að sagan komist á áhrifamikinn og skýran hátt til skila. Þá þarf einnig að huga að sjónarhorni frásagnarinnar og framsetningarmáta.

Í samræmi við eðli útvarpsmiðilsins valdi ég að hafa bréf Sigríðar Pálsdóttur í tímaröð í handritinu til að fá skýra og línulega frásögn. Línuleg frásögn hefur enn fremur þann kost að gefa hlustandanum tækifæri til að fylgjast með þroska hennar þessi níu ár. Í fyrstu bréfunum gætir ungæðingslegs galsa, en eftir því sem lífsreynslan og mótlætið þroskar Sigríði, verður tónn þeirra alvarlegrí og íhugulli. Sigríður verður jafnframt ákveðnari og fer að taka ákvarðanir um eigið líf og verður minna upp á foreldrana

---

²¹² Sjá kafla 5.2.

²¹³ McLeish, Robert (2005). Bls. 49.

komin. Það hefur til dæmis nokkuð ábyggilega verið foreldrum hennar þungbært og á móti skapi að hún ákvað að sigla utan til að giftast Heinrich og setjast að í Þýskalandi á mjög umbrotasönum og hættulegum tínum.

6.2.1 Val á bréfum

Eins og ég ræddi í kaflanum um val á miðlunarleið²¹⁴ þótti mér strax ljóst að bréf Sigríðar sjálfrar yrðu að fá að njóta sín fyrst og fremst. Það fór mikil vinna í að lesa bréfin aftur og aftur, velja úr kafla til birtingar og velja síðan enn úr því safni. Tvennt þótti mér skipta mestu við þetta val: Að bréfin sjálf rektu söguna eins skýrt og hægt væri og að persóna Sigríðar sjálfrar skinni gegnum bréfbrotin eins og best væri hægt. Sigríður átti eins og aðrir margar hliðar, gleðistundir og erfiðar stundir. Ég vildi helst að þetta rúmaðist allt innan þáttanna til þess að myndin af Sigríði yrði heilsteypt og sannfærandi og að áheyrendur gætu tengst henni tilfinningaböndum. En vegna þess að ég vildi af virðingu við frumheimildirnar helst ekki ritstýra bréfunum of mikið og aðeins nota heilleg bréfbrot, gat valið á köflum verið snúið. Ég reyndi af fremsta megni að stytta ekkert innan úr því sem valið var, en það var ekki alltaf hægt. Stundum krafðist taktur frásagnarinnar þess að setningum væri sleppt. Stundum þurfti að klippa sundur og skeyna saman heillegum bréfhlutum. Og óneitanlega leyfði plássið ekki að öllum hliðum sögunnar væru gerð skil. Það voru til dæmis afskaplega skemmtilegar lýsingar í bréfum bæði Sigríðar og Páls föður hennar frá árunum 1932 og 1933 af því hvernig heimilishald roskinna yfirstéttarhjóna hreinlega snýst á hvolf með tilkomu smábarns á heimilinu. Þær hefði verið gaman að hafa með til að bregða upp skýrari mynd af fjölskyldunni í heild og skapa tengsl við foreldra og systkini Sigríðar, en voru látnar víkja fyrir mikilvægari hlutum frásagnarinnar. Fókusinn rúmaði fyrst og fremst Sigríði sjálfa og aðstæður hennar.

6.2.2 Sjónarhorn

Eftir nokkra ígrundun þótti mér að þættirnir myndu verða mest spennandi ef leit míni sjálfrar að týndu afasysturinni yrði útgangspunktur. Ég var hvort eð er svo persónulega flækt inn í rannsóknina að það hefði verið hálf hjákátlegt að skrifa sjálfa mig út (sérstaklega hefðu sum viðtolin þá orðið undarleg, sjá 5.3.2) og svo hafa mér sjálfri alltaf þótt ráðgátur afskaplega heillandi. Vissulega var ég örlítið rög í fyrstu við að gerast

---

²¹⁴ Sjá kafla 1.6.

persónulegur útgangspunktur frásagnarinnar, en ákvað að láta orð Þorgerðar E. Sigurðardóttur útvarpsþáttagerðarmanns verða til hvatningar. Þorgerður, sem hefur lært gerð fléttuþáttu, kom og hélt fyrirlestur á námskeiði sem ég sat í útvarpsþáttagerð vorið 2013. Hún hvatti nemendur til að vera ekki hrædda við að nota eigið dramatíská líf sem efnivið í útvarpsþátt. Ég sannfærðist enn frekar um réttmæti þessarar ákvörðunar við hlustun á verðlaunaútvarpsþátt Þorgerðar sjálfrar *Ég nenni ekki að tala í dag.*²¹⁵ Þá hafði ég kynnst nokkrum heimildamyndum með svipaðan útgangspunkt á námskeiðinu Sjónvarpsþættir og heimildamyndir haustið 2012, þeirra eftirminnilegasta *Mødet med min far Kasper Højhat* eftir Leu Glob. Þetta sannfærði mig um að persónuleg og nokkuð tilfinningaslungin frásögn gæti verið sterk og góð miðlunarleið. Breski útvarpsmaðurinn Vincent McInerney er þessu sammála. Hann segir í riti sínu *Writing for Radio*: „Overall, the radio stories that seem to come across best are those that are written as dramatic monologues of a confidential nature.“ (Á heildina litið virðast þær útvarpssögur skila sér best sem skrifaðar eru sem trúnaðarfullar og dramatískar einræður. Þýð. höf)²¹⁶

Í staka þættinum sem ég gerði um Sigríði vorið 2013 er því leit míni að Sigríði leiðarstefið. Hins vegar hefur dregið úr vægi sjálfrar míni og leitarinnar að týndu afasysturinni í þáttaröðinni sem er hluti meistaraverkefnisins. Ég lagði eins og áður sagði upp með að bréf Sigríðar fengju fyrst og fremst að njóta síni. Með meira plássi hafa bréfin getað fengið meira rúm hlutfallslega, þar sem ekki þarf að leggja frásögnina upp í hverjum þætti og skýra frá leitinni. Þá þótti leiðbeinanda mínum í þáttagerðinni, Kristínu Einarsdóttur, fara betur á því að draga heldur úr tengingunni við sjálfa mig gegnum þáttaröðina, en hafa hana frekar skýrari í upphafi fyrsta þáttar í staðinn. Ég var að íhuguðu máli að mestu leyti sammála þessu og því þjónar leit míni að týndu afasysturinni nú fremur þeim tilgangi að laða áheyrandann að sögunni í byrjun en að vera leiðarstef gegnum alla frásögnina. Það sem gengur fallega upp í einum, stökum og stuttum þætti, virkar ekki endilega eins vel í fjögurra þátta röð.

6.2.3 Uppbygging

Saga Sigríðar í útvarpsþáttunum er línuleg, hún fylgir tímaröðinni að langmestu leyti. Bréfin eru látin rekja söguna sjálf eins og hægt er, en þar sem þörf var á skrifaði ég texta

---

²¹⁵ Þorgerður E. Sigurðardóttir (2009).

²¹⁶ Mcinerney, Vincent (2001). Bls. 58

sögumanns til að bæta við upplýsingum, tengja brotin hvert við annað og við ytri aðstæður, og til að drífa frásögnina áfram. Texti sögumannsins er byggður að mestu á bréfasafnину, бәди брёфум Сigríðар en ekki síður bréfum Páls til Einars sonar síns. Þá var einnig stuðst við utanaðkomandi upplýsingar, til dæmis varðandi staðhætti, stjórnmalástand, berklameðferð og fleira. Sums staðar fylla viðtöl við ættingja í eyður sögunnar. Viðtölin eru einnig uppbrott á strangri tímaröð frásagnarinnar, þau tengja söguna við samtímann og núlifandi fólk.

Leiðbeinandi minn í þáttagerðinni ákvað eins og áður hefur komið fram fjölda þátta og lengd þeirra: Fjórir þættir og hver þeirra allt að 30 mínútur að lengd. Ég þurfti því að skipta efninu í fernt. Það er eins og áður var fjallað um mikilvægt að hafa efni í upphafi hverrar sögu sem krækir í áheyrandann. Í þáttaröð þarf að huga að slíku í byrjun hvers einasta þáttar. En það er ekki síður mikilvægt að huga að krækju í lokin sem fær hlustandann til að langa til að hlusta á næsta þátt á eftir.

Það lá beint við að Danmerkurkvölin og Berlínardvöl ásamt sögulokum fengju sín hvor þáttinn, númer 3 og 4. Snúnara var að skipta fyrri hluta frásagnarinnar niður í þætti 1 og 2. Fór ég þá leið að leggja allan fyrsta þáttinn undir að leyfa áheyrendum að kynna persónuleika Sigríðar og aðstæðum hennar vel, með fyrstu Þýskalandsdvölina og bréfin frá þeim tíma sem miðpunkt. Annar þátturinn hefst á upphafi veikinda Sigríðar, en þannig skapaðist áhugaverð dramatík strax í upphafi þess þáttar. Það þýddi hins vegar að endalok fyrsta þáttarins voru með öllu laus við nokkurt drama og það þurfti að leysa sérstaklega. Skrifði ég því lokaorð sögumanns sem gáfu fyrirheit um yfirvofandi erfiðleika og átök. Annan þáttinn valdi ég að enda á því þegar Sigríður er send fárveik sjóleiðina til Danmerkur í hættulega aðgerð og þurfti því enga sérstaka krækju að skrifa þar. Þriðji þátturinn endar á rólegum stað í sögunni, þegar Sigríður snýr loks aftur heim til Íslands laus við berklana. Þá þurfti aftur að skrifa krækju, í þetta sinn með fyrirheiti um heila heimsstyrjöld og erfið örlög.

Krækjur í upphafi hvers þáttar eru samsettar úr hljóðbroti úr viðtali, bréfbroti og stuttum inngangi sögumanns. Bréfbrot og hljóðbrot valdi ég þannig að þau vektu forvitni og væru grípandi. Inngangur sögumanns í fyrsta þættinum segir frá leitinni að týndri konu. Í seinni þáttunum þjónar inngangur sögumanns þeim tilgangi að rekja það sem á undan gerðist örstutt. Með þessum hætti vonast ég til að hver þáttur veki áhuga strax í byrjun en einnig að hver þáttur sé nokkuð sjálfstæð eining.

6.2.4 Tilfinning

Eins og fram kom hér fyrr í kaflanum,²¹⁷ mælir Trisha Das mjög með því að reynt sé að ná til tilfinninga áheyrenda til að styrkja frásögnina. Fleiri heimildamenn eru sama sinnis.²¹⁸ En það skiptir líka máli að handritshöfundurinn hafi skýra sýn á það hvað hann vill segja með þættinum og þá ekki síst hvaða tilfinningu hann vill skilja eftir hjá hlustandanum.²¹⁹ Sjálfa langaði mig mjög að koma til skila þeirri tilfinningu sem ég fann hjá afu mínum er hann talaði um systur sína, sorg og trega. Þessari djúpu sorg sem aldrei virðist hafa verið mikið rædd, en sem kom upp á yfirborðið undir lok ævinnar. Mér þótti þögnin sem umlukti ævi og lát Sigríðar einna áhugaverðasti þátturinn í sögunni (samанber þá skoðun Foucaults að þögnin sé mikilvægur hluti orðræðunnar²²⁰).

En þó vildi ég síst láta alla frásögnina hverfast um sorg og sút. Það hefði heldur ekki verið mjög lýsandi fyrir persónu Sigríðar. Sorgin og þögnin gefur sögunni dramatísk dýpt en er bara ein hliðin á henni. Ég valdi að nota sorgina og tregann til að fanga hlustandann strax í upphafi. Fyrsti þátturinn hefst á hinum tregafulla fyrsta þætti Tungskinssónötu Beethovens (sem Sigríður spilaði oft sjálf) og setningu úr bréfi Sigríðar þar sem hún segist vera búin að ákveða að lifa eftir allt saman og biður um að fá ballkjólinn sinn sendan. Þá kemur hljóðbrot þar sem rödd ættingja rifjar upp að allan hans uppvöxt mátti ekki tala um Sigríði. Ég tók þá áhættu að segja strax í blábyrjuninni frá dauða Sigríðar og treysta á að vekja um leið nógan áhuga hlustandans á að heyra söguna alla. Það er mikilvægt að sjálf upphafssetningin veiði sem flesta.²²¹ Að segja í upphafi stuttlega frá hápunktí sögunnar eða dramatískasta hluta hennar, er margreynd aðferð á vettvangi glæpasagna og notuð í öllum fréttatímum með sama markmið, að fanga áheyrandann svo hann vilji hlusta á alla söguna.²²² Sjónarhorn handritsins er leit að týndri konu, svo mér þótti við hæfi að hafa byrjunina á þennan hátt í anda ráðgátna.

---

²¹⁷ Sjá kafla 6.1.1.

²¹⁸ McInerney, Vincent (2001). Bls. 58. Tompkins, Al (2002). Bls. 8. og McLeish, Robert (2005). Bls. 47.

²¹⁹ Tompkins, Al (2002). Bls. 5.

²²⁰ Sjá kafla 4.3.

²²¹ Tompkins, Al (2002). Bls. 45.

²²² Tompkins, Al (2002). Bls 25.

6.3 Viðtöl

Viðtöl gefa útværpsþætti aukið gildi vegna þess fjölbreytileika radda sem þá heyrast. Mikilvægt er að í útvarpi heyrist mismunandi raddir²²³ og þá bæði raddir útværpsfólks, ráðamanna og almennings. Slíkt gerir miðlunina lifandi og vekur traust á miðlinum.²²⁴ Þá er heppilegt að nota viðtöl í útvarpi til að varpa ljósi á tilfinningalega hlið sögu.²²⁵

Í þeim tilgangi tók ég viðtöl við ættingja okkar Sigríðar. Í flestum tilfellum er um að ræða fólk sem ekki kynntist Sigríði sjálft. Mig langaði einna mest að vita hvort saga hennar hefi legið í sama þagnargildi annars staðar í ættinni og míni megin. Ég var auðvitað einnig á höttunum eftir týndum bitum í staðreyndapúsluspilið, en reyndin varð sú að viðtölin voru fyrst og fremst dýrmæt sem tilfinningaleg heimild. Upplýsingar á vef Miðstöðvar munnlegrar reyndust styðja þetta:

Munnlegar heimildir eru ríkar af ýmsum atriðum sem minna fer fyrir í öðrum tegundum heimilda, s.s. viðhorfum og lífsháttum fólks, upplifun einstaklinga og tilfinningum, og því tekst oft með þessari aðferð að gefa sögunni meira líf og lit en með notkun annarra sögulegra heimilda.²²⁶

Við val á hljóðbrotum í þættina hafði ég síðan að leiðarljósi orð Al Tompkins um að velja brot sem drægju fram tilfinningar og það sem viðmælandinn gæti sagt á sinn einstaka hátt. Tompkins segir að staðreyndir sé heppilegast að láta sögumanninn sjá um²²⁷ og fylgdi ég þeim leiðbeiningum við handritsskrifin.

Áhugavert var að heyra hve sumt hafði skekkst í endurminningu viðmælendanna. Þegar munnmæli hafa gengið milli manna, jafnvel í lengri tíma, er hætt við og raunar óhjákvæmilegt að upplýsingar breytist. Upplýsingar frá ættingjum stönguðust stundum á við staðreyndir úr bréfum Sigríðar og stundum bar viðmælendum ekki saman innbyrðis. Yfirleitt fór betur á því að sleppa þeim stöðum úr viðtöllum þar sem þau voru í mótsögn við bréfin, annað hefði látið viðmælendur mína líta kjánalega út.

En þessi misvísun gat líka á köflum gefið sögunni af Sigríði dramatísku dýpt. Dauði Sigríðar er enn nokkur ráðgáta og engar heimildir hafa fundist um nákvæma dánarorsök hennar eða tildrög andlátsins. Þetta notaði ég meðvitað sem áhrif undir lok

²²³ Harris, Mike (2007). Bls. 279.

²²⁴ McLeish, Robert (2005). Bls. 6.

²²⁵ McLeish, Robert (2005). Bls. 13-14.

²²⁶ Vefur. Miðstöð munnlegrar sögu (án dagsetn.)

²²⁷Tompkins, Al (2002). Bls 13-14.

síðasta útvarpsþáttarins. Með því að raða hverju á eftir öðru viðtalsbrotum varðandi dánarorsök Sigríðar, gat ég lagt áherslu á falda fjölskyldusögu sem ekki var mikið talað um og óleystu ráðgátuna um dauða hennar. Þannig gat skekkjan í munnmælum fjölskyldunnar nýst til að höfða sterkt til tilfinninga útvarpshlustandans. Ennfremur rammar þessi lokaáhersla á fjölskylduráðgátu þáttaröðina inn, en í upphafi fyrsta þáttarins er einmitt lagt upp með fjölskylduráðgátuna um hver Sigríður Pálsdóttir hafi verið. Hæfir því að ljúka á sömu nótum.

6.3.1 Val á viðmælendum

Val á viðmælendum fór þannig fram að ég kannaði í fyrsta lagi hvaða systkinabörn Sigríðar hefðu mestan áhuga á ættarsögunni. Vildi ég gjarna finna einn í hverjum afkomendahópi; Einars, Ólafs, Franz og Þórunnar yngri. Í öðru lagi sóttist ég eftir því að tala við fólk innan fjölskyldunnar af kynslóð Sigríðar sjálfrar, en af þeim hópi eru aðeins þrjár háaldraðar konur á lífi og þar af þvertók ein þeirra fyrir að láta taka sig upp til útvarpsflutnings. Í þriðja lagi þótti mér þörf á að fá sjónarhorn einhvers af kynslóð Sigríðar sem hefði sjálfur upplifað að fá berkla og fengið meðferð við þeim á sínum tíma. Þetta var ekki síst nauðsynlegt vegna skiptingar sögunnar í 4 þætti sem olli því að mig vantaði viðtalsbrot að stóru leyti í þætti 2 og 3 sem fjalla um Vífilsstaðadvölina og dvölina á berklahælinu í Danmörku. Fékk ég þá ábendingu um Rannveigu Löve, fædda 1920, sem lá á Vífilsstöðum fáeinum árum á eftir Sigríði og fór þar að auki í rifnámsaðgerð eins og hún. Rannveig veitti mér fúslega viðtal í maí 2013, þá 93 ára, og benti mér að auki á bók sem hún hafði gefið út árið 2000 með endurminningum sínum. Sú bók var einkar fróðleg og nytsamleg fyrir bakgrunn sögunnar.²²⁸

6.3.2 Framkvæmd viðtala

Viðtol voru yfirleitt tekin í heimahúsum, enda þykir slíkt ákjósanlegt til að viðmælendum líði vel.²²⁹ Það var líka við hæfi þar sem ég var kunnug þeim öllum nema Rannveigu. Sjaldan reyndist nauðsynlegt að hita viðmælandann upp fyrir viðtalið eins og mælt er með að maður geri,²³⁰ það var helst að eldri viðmælendurnir væru ögn smeykir við hljóðnemann. Vegna tengsla minna við verkefnið var viðbúið að mörg viðtölin yrðu

²²⁸ *Viðtal.* Rannveig Löve (2000).

²²⁹ *Viðtal.* Leifur Hauksson (2013).

²³⁰ McLeish, Robert (2005). Bls. 85.

spjallkennd, sem þykir ekki fagmannlegt,²³¹ en ég ákvað að nýta það sums staðar beinlínis í þættina. Bæði hefði orðið stirðbusalegt að þykjast ekkert við ættingjana kannast um leið og kveikt var á upptökunni og auk þess sá ég fyrir mér að nýta mætti samræður milli mína og viðmælanda sem nokkurs konar senur.²³² Fékk ég því suma ættingja einnig til að skoða með mér hluti sem tengjast sögunni, eins og myndir af Sigríði, gröf hennar og blævænginn úr eigu hennar og nýtti samræðurnar sem af þeim sköpuðust sem efnivið eins og þær komu fyrir. Reyndi ég þá sjálf að skjóta inn myndrænum lýsingum af viðfangsefninu, minnug þess að þess að hjálpa þarf áheyrandanum að gera sér mynd af því sem fjallað er um.²³³

Gröf Sigríðar í Darmstadt. Myndin var notuð til að búa til senu í útvarpsþáttaröðinni.

Ég fylgdi ráðum Leifs Haukssonar útvarpsmanns í ýmsu varðandi framkvæmd viðtalanna. Ég æfði mig á upptökutækið heima til að forðast fát. Ég reyndi að vanda val á viðtalsstöðum, reyndi til dæmis að forðast allan glym eins og myndast sé viðtalið tekið við borðplötur til dæmis og gætti þess að viðmælandinn fengi að sjá hljóðnemann

²³¹McLeish, Robert (2005). Bls. 80

²³² Sjá kafla 6.4.

²³³ Sjá kafla 5.2.

nokkru áður en upptakan hófst.²³⁴ Það ráð reyndist sérstaklega dýrmætt þegar um elstu viðmælendurna var að ræða, því þeir voru áberandi órólegri yfir tæknibúnaðnum en yngra fólkioð.

Kunnugleiki minn og viðmælendanna reyndist á köflum þvælast fyrir í viðtolum eins og fyrirséð var. Ég þurfti sérstaklega að hafa fyrir að setja mig í stellingar faglegs spyrils þegar það átti við. Ég lagði mig fram um að spyrja opinna spurninga í upphafi viðtala eins og vænlegast þykir til að fá góð og persónuleg svör.²³⁵ Hóf ég gjarnan viðtöl með spurningum á borð við: „Segðu mér frá því hvað þú veist um Sigríði?” og „Var talað um Sigríði á þínu heimili og hvað var þá sagt um hana?” Reynsluleysi olli því að ég tók á köflum of virkan þátt í viðtalinn með innskotum. Með reynslu mætti temja sér að nota látbragð meira til að hvetja viðmælandann til að tjá sig.²³⁶ Eins spurðu ættingjarnir mig oft útúr á móti því þeir vissu að ég þekkti söguna líklega betur en þeir. Og ég freistaðist til að svara þeim. Slíkt þykir ekki vönduð viðtalstækni.²³⁷ En ég hef reynt að klippa slíkar misfellur burt til að leyfa röddum viðmælendanna að njóta sín ótrufluðum sem víðast. Það var reyndar ánægjulegt að sjá eftir á að frammígripum spyrilsins fækkaði til muna eftir því sem viðtolunum fjölgaði.

6.4 Tónlist, leikhljóð og senur

Samkvæmt Þorgerði E. Sigurðardóttur eru fimm tegundir af hráefni sem hægt er að nota í útvarpsþáttum: Viðtol, senur (upptökur af atburðum, oft sviðsettum), umhverfishljóð, tónlist og upplestur. Fléttuhættir nýta þetta allt saman í einu.²³⁸ Ég hafði áhuga á að feta slóð fléttuhættu í þetta sinn því ég taldi það þjóna sögunni vel. Því bætti ég meðal annars við senu þar sem ég leita sjálf upplýsinga á netinu um berklaaðgerðir (endurgerð á því sem ég upplifði við að sjá fyrstu myndir af sjúklingum) og ákvað að nota leikhljóð og tónlist markvisst í þáttunum til að styðja við frásögnina.

Tónlist styður frásögn og dýpkar tilfinningalega upplifun af útvarpi.²³⁹ Tónlist nota ég markvisst til að búa til stemningu og til að ramma inn bréf Sigríðar í þáttaröðinni. Það var auðvelt og augljóst fannst mér hvernig átti að velja tónlist sem

²³⁴ *Viðtal*. Leifur Hauksson (2013).

²³⁵ Tompkins, Al (2002). Bls. 61.

²³⁶ McLeish, Robert (2005). Bls.91-92.

²³⁷ McLeish, Robert (2005). Bls.80.

²³⁸ *Viðtal*. Þorgerður E. Sigurðardóttir (2013).

²³⁹ McLeish, Robert (2005). Bls.9.

hæfði þessari frásögn. Sigríður var sjálf fær píánóleikari og hafði sérstakt dálæti á sónötum Beethovens. Eins nefnir hún oft tónleika sem hún sækir í bréfunum og því hægt að sækja tónlist í samræmi við það. Þá fannst mér einnig nauðsynlegt að finna dægurtónlist frá 4. áratugnum (þó að Sigríður hafi ógjarnan hlustað á slíka) til að staðsetja frásögnina betur í tíma en klassísk tónlist getur gert og til að bjóða upp á aðra og léttari stemningu. Létt dægurtónlist styður til dæmis frásögnina af því þegar heilsan tekur að batna fyrir alvöru og unnusti Sigríðar heimsækir hana á hælið eftir langan aðskilnað.

Leikhljóð nýti ég einnig sums staðar til að afmarka lestur upp úr bréfum Sigríðar og búa til stemningu fyrir því hvaðan þau eru skrifuð og á hvaða árstíma. Þegar Sigríður skrifar til dæmis frá hælinu í Danmörku að síðvetri til, heyrist rigning. Þegar líður á vorið berst fuglasöngur úr fjarlægð. Og þá skiptir máli að ekki heyrist í íslenskum mófuglum ef maður er staddur á heilsuhæli í Sviss.

6.5 Val á röddum

Ákveðið vandamál felst í því að bæði sögumaður og bréfalesari þurfa eðli málsins samkvæmt að vera konur og það á tiltölulega svipuðum aldri raddlega. Þeir sem stýra útvärpsleikhúsi vita að hver persóna þarf að vera auðþekkt frá hinum á röddinni einni saman.²⁴⁰ Leikkonan Kolbrún Anna Björnsdóttir hafði tekið að sér að vera rödd Sigríðar í fyrsta þættinum sem ég gerði og var ég það sátt við frammistöðu hennar að ég ákvað að skipta rödd hennar ekki út þótt raddir okkar hafi komið svolítið svipað út í útvarkinu.²⁴¹ Eina lausnin á vandanum tel ég hefði verið sú að finna dimmraddaða konu til að lesa bréfin og það fannst mér ekki ganga því Sigríður er aðeins 18 ára þegar fyrsta bréfið er skrifað og dimmar raddir tengir maður sjálfkrafa hærri aldri. Og sjálfrí mér var vitanlega ógjörningur að skipta út vegna þess hvernig frásögnin er lögð upp. Því tók ég þá ákvörðun að láta tónlistina ekki aðeins afmarka upphaf og endi hvers bréfalesturs, heldur láta hana leika áfram mjög lágt stillta undir bréfalestrinum öllum. Þannig tel ég að lestri okkar Kolbrúnar verði síður ruglað saman og að hlutar þáttanna verði enn betur afmarkaðir og efnistök skýrari.

---

²⁴⁰ Harris, Mike (2007). Bls. 279.

²⁴¹ Viðtal. Jórunn Sigurðardóttir (2013).

6.6 Klipping og stúdíóvinna

Upptökur og samsetning á útvarpsþáttaröðinni fóru fram í desember 2013 í stúdíói 9 í Útvarpshúsinu að Efstaleiti 1. Ég hafði ákveðið að fara sömu leið og með staka útvarpsþáttinn um Sigríði, að mæta í hljóðver með tilklippt viðtöl, nákvæmt handrit²⁴² og tónlist, lesa textann inn og láta tæknimann alfarið um að setja saman. Það virtist einfaldast fyrst ég var búin að læra það vinnulag. Til þess að spara frekari tíma og fyrirhöfn, notaði ég forritið Final Cut sem ég klippti heimildamyndina með í náminu. Því þrátt fyrir að það forrit sé ætlað fyrir kvíkmyndagerð er vel hægt að klippa á því stakar hljóðrásir og munar mikið um að nota forrit sem maður er þegar búinn að læra vel á. Ég játa að það kitlaði mig verulega að setja þættina alla saman sjálf og fá tæknimann eingöngu til að fara yfir þá í lokin. Ég myndi treysta mér vel til slíks, bæði þar sem ég er menntuð í tónlist og hef þjálfað eyra, og einnig eftir að hafa tekið upp og klippt eigin heimildamynd fyrr í náminu. Þannig hefði ég haft meira svigrúm til að hlusta á útkomuna og meta áhrifin, meira svigrúm til að vinna efni fyrir þennan miðil eyrans eftir mínu eigin eyra. En ég hvarf frá þeim hugleiðingum að lokum. Það hefur færst mikið í vöxt að útvarpsfólk klippi efni sitt sjálft með tilkomu einfaldari forrita og tæknibúnaðar, það veit ég eftir að hafa starfað hjá Ríkisútvarpinu sumarlangt. Sú þróun er þó mjög umdeild þar innanhúss, þar sem sérmenntuðum og færum tæknimönnum þykir framhjá sér gengið og útkoman verða lakari. Það var eftir samtal við einn af tæknimönnum útvarps, Úlfhildi Eysteinsdóttur, sem ég ákvað endanlega að eftirláta sérfróðum upptökur og samsetningu á þáttaröðinni. Þegar allt kemur til alls tel ég útkomuna bæði tryggari og ferlið ekki eins tímafrekt þannig, þótt ég sé alls ekki fráhverf því að hafa hinn háttinn á síðar.

---

²⁴² Handritið fylgir allt með greinargerðinni í viðauka 1.

7 Niðurstaða

Rannsóknarsprungarnar sem liggja til grundvallar útvarpsþáttaröðinni og þessari greinagerð og sem settar voru fram í upphafi eru fjórar. Tvær þeirra lúta að miðluninni og tvær að umfjöllunarefninu:

Hvernig heimildir eru einkabréf og hvernig er best að nýta þau í miðlun?

Hvernig má best sagnfræðirannsóknum í útvarpi?

Hvernig var að vera ung kona veik af berklum á 4. áratugnum?

Hvaða áhrif hafði berklasjúkdómurinn á fjölskyldur?

Að rannsóknarvinnu lokinni dreg ég þessar niðurstöður:

7.1. Miðlun -niðurstaða

Verðmæti einkabréfa sem heimilda felst einna helst í þeirri innsýn sem bréfin gefa alla jafna í tilfinningalíf og aðstæður þess er þau ritar. Með rannsókn á einkabréfum má fá einstaka sýn á samtíma bréfritara, gegnum einstaklingsbundna reynslu.²⁴³

Söguskoðun út frá sjónarhorni og upplifun einstaklinga er tiltölulega nýleg aðferð innan sagnfræði. Hið einsögulega sjónarhorn og aðferð einsögunnar er hluti af því sem Roger Moorhouse kallar lýðvæðingu sögunnar.²⁴⁴ Einsagan er aðferð sem ég tel henta rannsóknum á einkabréfum sérstaklega vel. Einsagan með áherslu sína á hið smáa og hið persónulega sjónarhorn rímar vel við innihald og styrkleika einkabréfa sem heimilda.²⁴⁵

Ég tel einsöguna auk þess heppilega aðferð að velja þegar miðla á sagnfræðilegu efni til almennings. Forsendan fyrir því að ná til fólks er að segja góða sögu og góð saga stendur og fellur mikið til með því hvort áheyrandinn geti sett sig í spor söguhetjunnar.²⁴⁶ Persónulegt sjónarhorn einsögunnar gefur tækifæri til þessa.

Ég tel útvarpsmiðlun vera heppilega miðlunarleið til að miðla efni einkabréfa. Útvarpið og einkabréfin eiga það sameiginlegt að vera sterk þegar kemur að tilfinningum. Einkabréf eru dýrmæt heimild um innra líf fólks og útvarpsmiðlun höfðar

---

²⁴³ Sjá 4.4.

²⁴⁴ Sjá 4.1.

²⁴⁵ Sjá 4.3.

²⁴⁶ Sjá 5.1.1.

sterkt til tilfinninga áheyrandans. Raunar er það lykillinn að góðri útvarpsmiðlun að ná að höfða til tilfinninga áheyrandans.²⁴⁷ Og þess vegna þykir mér ljóst að útvarp og einkabréf styðja hvort annað vel.

Góð leið til að ná til fólks með útvarpsmiðlun, er sem sagt að höfða til tilfinninga. Þetta má gera með því að tala beint og einlæglega til hlustandans.²⁴⁸ Bréf Sigríðar Pálsdóttur eru einlæg og henta þess vegna miðlinum vel. Þá kaus ég að hafa sjálfa mig sem persónu í handritinu og hafa leit mína að Sigríði sem upphafspunkt og að nokkru leyti útgangspunkt frásagnarinnar, þannig að ég tala sjálf líka beint til hlustenda. Tónlist og umhverfishljóð má enn fremur nýta til að tilfinninga og hef ég valið að nota hvort tveggja fremur ríkulega til að styðja frásögnina og styrkja miðlunina. Ég seilist raunar enn lengra inn á svið fléttuþátta og útvarpsleikhúss með því að nota senur, bæði sviðsettar og raunverulegar til að styðja við upplifunina og þar með miðlunina.²⁴⁹

7.2. Markmið og innihald -niðurstaða

Ég lagði meðal annars upp með það markmið „að varpa ljósi á líf með berklum á 4. áratug 20. aldar á Íslandi“.²⁵⁰ Með vandlegu vali á bréfabrotum úr stóru safni, vildi ég láta bréfin sjálf segja söguna eins mikið og unnt var. Voru brotin valin með tilliti til þess að bæði þurfti að varpa sem best ljósi á það hvernig var að lifa með berklum fyrir tíma berklalyfja en ekki síður að draga upp sem besta og fjölbreyttasta mynd af persónu Sigríðar sjálfrar til að hún gæti orðið verðug aðalpersóna sem næði til hlustandans.²⁵¹

Því miður var ekki unnt að gera áhrifum veikinda Sigríðar á fjölskyldu hennar eins mikil skil í útvarpsþáttaröðinni og ég hefði viljað. Það stafaði fyrst og fremst af skorti á rými. Til þess hefði þurft að vera hægt að kynna fólkid hennar betur fyrir áheyrendum og styðjast meira við bréf frá öðrum bréfriturum. Í þáttaröðinni fæst innsýnin í upplifun fjölskyldunnar svo til eingöngu í gegnum viðtöl við afkomendur og eftirlifandi maka sögupersóna. Ég er reyndar alls ekki viss um að fleiri útvarpsþættir með fjölbreyttari bréfum hefðu endilega orðið betri útvarpsþættir. Heppilegast þykir að hafa frásögn í útvarpi einfalda og línulega.²⁵² Því hlýtur skýr fókus á Sigríði sem

---

²⁴⁷ Sjá 2.2.

²⁴⁸ Sjá 2.2.

²⁴⁹ Sjá 5.2.2.

²⁵⁰ Sjá 1.5.

²⁵¹ Sjá 5.2.1.

²⁵² Sjá 5.1.

miðpunkt frásagnarinnar að styrkja þáttaröðina. Bókarútgáfa, eins og ég hafði velt fyrir mér, gæfi hins vegar tilefni til víðari umfjöllunar og frekari persónusköpunar aðstandendanna.²⁵³

Í upphafi þessarar greinargerðar sagði ég að mér fyndist ég rétt aðeins hafa krafsað í yfirborð sögu Sigríðar Pálsdóttur vorið 2013.²⁵⁴ Ég held og ég vonast til að mér hafi tekist að bæta nokkuð úr því nú á haustönn 2013. Tíminn verður svo að leiða í ljós hvernig útvarpsþáttaröðinni verður tekið. Það er reyndar ekki laust við að mér finnist Sigríður enn eiga nokkuð inni. Kannski verður saga hennar sögð eftir öðrum aðferðum og gegnum aðra miðla síðar.

Sigríður Pálsdóttir sumarið 1933.

---

²⁵³ Sjá 1.10.

²⁵⁴ Sjá 1.1.

Heimildaskrá

Prentaðar heimildir:

Ari Páll Kristinsson (1998). *Handbók um málfar í talmiðlum*. Reykjavík: Málvísindastofnun Háskóla Íslands.

Árni Bergmann, Erla Hulda Halldórsdóttir, Guðni Th. Jóhannesson, Gunnar Karlsson, Hjalti Hugason, Jón Karl Helgason, ... Sigurður Gylfi Magnússon (2011). „Spurning Sögu: Hvaða hugmyndir búa að baki skilgreiningu ævisögunnar? Hvað er ævisaga?“ *Saga Tímarit Sögufélags XLIX* (2) 2011, bls 9-52.

Baran, Stanley J. og Davis, Dennis K. (2009). *Mass Communitaction Theory. Foundations, Ferment, and Future*. Fimmta útgáfa. Boston: Wadsworth Cengage Learning.

„Berklar greindust að meðaltali 27 sinnum á ári hverju“ (1989). *Morgunblaðið* 14. apríl 1989, bls 22-23. Sótt 17. nóvember 2013 af Timarit.is:
http://timarit.is/view_page_init.jsp?issId=122457&pageId=1701396&lang=is&q=Berklar%20greindust%20a%F0%20A%F0%20greindust

Das, Trisha (2007). *How to write a Documentary Script. A Monograph*. [Án útgáfustaðar]: Public Service Broadcasting Trust. Dreift af UNESCO.

Erla Hulda Halldórsdóttir (2011). [Svar við spurningu Sögu]. „Hvaða hugmyndir búa að baki skilgreiningu ævisögunnar? Hvað er ævisaga?“ *Saga Tímarit Sögufélags XLIX* (2) 2011, bls. 26-31.

Freyja Jónsdóttir (2002). „Þingholtsstræti 25, Farsóttarhúsið“. *Morgunblaðið*, 16. júlí 2002, bls. 36. Sótt 25. október 2013 af Timarit.is:
http://timarit.is/view_page_init.jsp?pageId=3448969

Guðjón Friðriksson (1994). *Saga Reykjavíkur. Bærinn vaknar. 1870-1940 Síðari hluti*. Reykjavík: Iðunn.

Guðni Th. Jóhannesson (2011). [Svar við spurningu Sögu]. „Hvaða hugmyndir búa að baki skilgreiningu ævisögunnar? Hvað er ævisaga?“ *Saga Tímarit Sögufélags*. XLIX (2) 2011, bls. 45-49.

Haraldur Briem (1995). „Nýir smitsjúksómar: Hvers vegna eru þeir alltaf að koma upp?“ *Heilbrigðismál* 43 (2), bls. 10-15. Sótt 17.11.2013 af Timarit.is:
http://timarit.is/view_page_init.jsp?issId=324139&pageId=5048804&lang=is&q=N%FD%20smitsj%FAkd%F3mar

Harris, Mike (2007). Writing for Radio. Í Earnshaw, Stephen (ritstj.) *The Handbook of Creative Writing* bls 273-281. Edinborg: Edinburgh University Press.

Heiferman, Ronald (1978). *Seinni heimsstyrjöldin*. Bls 235. 1978. London: Octopus Books Limited.

Heimir Þorleifsson (1981). *Saga Reykjavíkurskóla III. Skólalífið í Menntaskólanum 1904-1946*. Reykjavík: Bókaútgáfa Menningarsjóðs.

Hjalti Hugason (2011). [Svar við spurningu Sögu]. „Hvaða hugmyndir búa að baki skilgreiningu ævisögunnar? Hvað er ævisaga?“ *Saga Tímarit Sögufélags XLIX* (2) 2011, bls. 31-35.

Jón Karl Helgason (2011). [Svar við spurningu Sögu]. „Hvaða hugmyndir búa að baki skilgreiningu ævisögunnar? Hvað er ævisaga?“ *Saga Tímarit Sögufélags XLIX* (2) 2011, bls. 20-23.

Jón Ólafur Ísberg (2005). *Líf og lækningar. Íslensk heilbrigðissaga*. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag.

Kári Bjarnason og Sigurður Gylfi Magnússon (1999). „Formáli“. Í *Elskulega móðir míni, systir, bróðir, faðir og sonur. Fjölskyldubréffrá 19. öld*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.

Kristján Mímisson (2011). [Svar við spurningu Sögu]. „Hvaða hugmyndir búa að baki skilgreiningu ævisögunnar? Hvað er ævisaga?“ *Saga Tímarit Sögufélags XLIX* (2) 2011, bls. 40-45.

Kistrún Halla Helgadóttir (1998). „Hagir Prestekkna“. Í Erla Hulda Halldórsdóttir og Sigurður Gylfi Magnússon (ritstj.) *Einsagan – ólíkar leiðir. Átta ritgerðir og eitt myndlistarverk*. Bls. 89-112. Reykjavík: Háskólaútgáfan.

Landry, Robert J (1942). *Who, What, Why is Radio?* New York: George W. Stewart Publisher Inc. Sótt 16. 10. 2013 af Openlibrary.com:
<http://archive.org/stream/whowhatwhyisradi00landrich#page/n5/mode/2up>

Lepore, Jill (2001). „Historians Who Love Too Much: Reflections on Microhistory and Biography“. Í *Journal of American History* 88 (1), bls. 129. Sótt 27.10.2013 af:
<http://www.jstor.org/discover/10.2307/2674921?uid=3738288&uid=2&uid=70&uid=4&sid=21102813128293>

McInerney, Vincent (2001). *Writing for Radio*. Manchester: Manchester University Press.

McLeish, Robert (2005). *Radio Production*. Fimmta útgáfa. Oxford: Focal Press.

Miller, J.R. (1997). *Shingwauk's Vision. A history of Native residential schools*. Toronto: University of Toronto Press.

Moorhouse, Roger (2010). *Berlin at War. Life and death in Hitler's Capital, 1939-45*. London: The Bodley Head.

Ólafur Rastrich og Valdimar Tr. Hafstein (ritstj.) (2000). *Molar og mygla. Um einsögu og glataðan tíma*. Reykjavík: Bjartur og Reykjavíkurakademíán.

Rannveig I.E. Löve (2000). *Myndir úr hugskoti*. Reykjavík: Fósturmold.

Rósa Magnúsdóttir (2013). „Þóra, Kristinn og kommúnisminn. Hugleiðingar um ævisögu í smíðum“. *Skírnir* 187 (vor) 2013, bls 116-140.

[Sigrún Pálsdóttir] (2011). „Hvaða hugmyndir búa að baki skilgreiningu ævisögunnar? Hvað er ævisaga?“ *Saga, Tímarit Sögufélags*. XLIX (2) 2011, bls. 9-10.

Sigrún Sigurðardóttir (1998). „Tveir vinir. Tjáning og tilfinningar á nítjándu öld.. Í Erla Hulda Halldórsdóttir og Sigurður Gylfi Magnússon (ritstj.) *Einsagan -ólíkar leiðir* (bls.145-170). Reykjavík: Háskólaútgáfan.

Sigrún Sigurðardóttir (1999a). *Elskulega móðir míni, systir, bróðir, faðir og sonur. Fjölskyldubréffrá 19. öld.* Reykjavík: Háskólaútgáfan.

Sigrún Sigurðardóttir (1999b). Tilbrigði við fortíð. *Tímarit Máls og menningar* 60 (3)1999, bls. 12-26.

Sigurður Gylfi Magnússon (1998). „Félagssagan fyrr og nú“. Í Erla Hulda Halldórsdóttir og Sigurður Gylfi Magnússon (ritstj.) *Einsagan -ólíkar leiðir, átta ritgerðir og eitt myndlistarverk* (bls. 17-50). Reykjavík: Háskólaútgáfan.

Sigurður Gylfi Magnússon (2000). „Einvæðing sögunnar“. Í Ólafur Rastrick og Valdimar Tr. Hafstein (ritstj.) *Molar og Mygla –Um einsögu og glataðan tíma* (bls. 100-142). Reykjavík: Bjartur og Reykjavíkurakademían.

Sigurður Gylfi Magnússon (2004). *Fortíðardraumar. Sjálfsbókmenntir á Íslandi.* Reykjavík: Háskólaútgáfan.

Sigurður Gylfi Magnússon (2011). [Svar við spurningu Sögu]. „Hvaða hugmyndir búa að baki skilgreiningu ævisögunnar? Hvað er ævisaga?“ *Saga Tímarit Sögufélags* XLIX (2) 2011, bls. 35-40.

Soffía Auður Birgisdóttir (2011). [Svar við spurningu Sögu]. „Hvaða hugmyndir búa að baki skilgreiningu ævisögunnar? Hvað er ævisaga?“ *Saga Tímarit Sögufélags* XLIX (2) 2011, bls. 17-20.

Tompkins, Al (2002). *Write for the Ear, Shoot for the Eye, Aim for the Heart. A Guide for TV Producers and Reporters.* Los Angeles: Bonus Books.

West, Robert (1941). *The Rape of Radio.* New York: Rodin Publishing Company. Sótt 16. 10. 2013 af Openlibrary.org:
<http://archive.org/stream/rapeofradio00westrich#page/n5/mode/2up>

What Television offers you (nóv 1928). *Popular Mechanic Magazine* 50:5 1928, bls. 823. Sótt 21. október 13 af Google books:
http://books.google.is/books?id=wd4DAAAAMBAJ&pg=PA820&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

Þorbjörn Broddason (2005). *Ritlist, prentlist, nýmiðlar.* Reykjavík: Háskólaútgáfan.

Þór Whitehead (1995). *Ísland í síðari heimsstyrjöld. Milli vonar og ótta*. Reykjavík: Vaka-Helgafell.

Þórdís [Lilja Gunnarsdóttir] (2010). „Í samfélagi með Hvítá dauða“. *Fréttablaðið 2*. september 2010, bls. 26. Sótt 17. nóvember 2013 af Timarit.is:
http://timarit.is/view_page_init.jsp?issId=323750&pageId=5083382&lang=is&q=V%EDfilssta%F0asp%EDtali

Þórir Guðmundsson (2001). „Baráttan við berklana“. *Morgunblaðið* 25. mars 2001, bls. B 14-18. Sótt 17. nóvember 2013 af Timarit.is:
http://timarit.is/view_page_init.jsp?issId=249108&pageId=3392270&lang=is&q=VI%D0%20BERKLANA%20vi%F0

Ævar Kjartansson (2008). Sagan sögð og rædd. Þáttagerð og miðlun sögulegs efnis í útvarpi. Í Guðbrandur Benediktsson og Guðni Th. Jóhannesson (ritstj.). *Hvað er sagnfræði? Rannsóknir og miðlun. Fyrirlestrar frá hádegisfundum Sagnfræðingafélags Íslands* (bls 161-169). Reykjavík: Skrudda.

Vefir:

Alþingi (2013). *Ríkisútværpið, fjölmíðill í almannapágu (heildarlög)*. Mars 2013. Lög nr. 23 20. 1. kafli, 1. grein, markmið. Sótt 10. desember 2013 af:
<http://www.althingi.is/altext/stjt/2013.023.html>

BBC Internet Blog (22. ágúst 2011): *July 2011 BBC iPlayer Performance Pack*. Sótt 6. janúar 2013 af vef breska ríkisútvarpsins:
http://www.bbc.co.uk/blogs/bbcinternet/2011/08/july_2011_bbc_iplayer_performa.html

BBC News World Edition (22. mars 2001): *How did Broadcasting begin?* Sótt 21. október 2013 af vef breska ríkisútvarpsins:
<http://news.bbc.co.uk/2/hi/entertainment/1146543.stm>

BBC News Europe (27. nóvember 2013). *Germany Profile*. Sótt 5. desember 2013 af vef breska ríkisútvarpsins:
<http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-17301646>

BBC The BBC Story (e.d.). *The BBC at War – Censorship and propaganda*. Sótt 21. október 2013 af vef breska ríkisútvarpsins:
http://www.bbc.co.uk/historyofthebbc/resources/bbcatwar/censor_prop.shtml

Chalk, Frank (nóvember 1999). *Radio Propaganda and Genocide*. Sótt 21. október 2013 af vef MIGS, Montreal Institute for Genocide and Human Rights Studies:
http://migs.concordia.ca/occapers/radio_pr.html

Codus Ethicus Sagnfræðingafélags Íslands (án dags.). Sótt 21. nóvember 2013 af vef Sagnfræðingafélagsins:
<http://www.sagnfraedingafelag.net/sidareglur/>

Encyclopædia Britannica (2013a). *Dresden*. Sótt 4. nóvember 2013 af Encyclopædia Britannica Online Academic Edition:
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/171352/Dresden>

Encyclopædia Britannica (2013b). *Nazi Party*. Sótt 5. desember 2013 af Encyclopædia Britannica Online Academic Edition:
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/407190/Nazi-Party>

Encyclopædia Britannica (22. október 2013c). *Postmodernism*. Sótt 22. október 2013 af Encyclopædia Britannica Online Academic Edition:
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/1077292/postmodernism>

Encyclopædia Britannica (2013d). *World War II*. Sótt 5. desember 2013 af Encyclopædia Britannica Online Academic Edition:
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/648813/World-War-II>

Erla Sveinsdóttir. *Hvað er brjósthimnubólga og hvernig lýsir hún sér?* Sótt af Doktor.is 23. október 2013:
<http://doktor.xlino.com/fyrirspurn/hvao-er-brjosthimnubolga-og-hvernig-lysir-hun-ser>

Hannesarholt (án dagsetn.). *Pingholtsstræti 25, Farsóttarhúsið*. Sótt 25. október 2013:
<http://www.hannesarholt.is/froðleikur-3/þingholtin/husin-við-þingholtsstræti/þingholtsstræti-25-farsottarhusið/>

Hotel Vejlefjord. *Historien*. Sótt af vef Hotel Vejlefjord 15. maí 2013:
<http://www.hotelvejlefjord.dk/da/hotel-info/historien>

Leadbeater, Chris (10. febrúar 2013). *Dresden: Past Glory is Revived in this Rebuilt Wonder*. Sótt 21. nóvember 2013 af vef breska dagblaðsins The Independent:
<http://www.independent.co.uk/travel/europe/dresden-past-glory-is-revived-in-this-rebuilt-wonder-8488454.html>

Long, Tom (2. júlí 2012). *America's First TV Station Goes on the Air*. Sótt 21. október 2013 af Wired.com:
<http://www.wired.com/thisdayintech/2012/07/july-2-1928-americas-first-tv-station-goes-air/>

McHugh, Siobhan (1. desember 2013). *A Word in Your Ear: How Radio Storytelling Got Sexy*. Sótt 10. desember 2013 af vefritinu The Conversation:
<http://theconversation.com/a-word-in-your-ear-how-audio-storytelling-got-sexy-20431>

Media UK (20. febrúar 2005). *The history and development of radio in the UK*. Sótt 21. október 2013 af Mediauk .com:

<http://www.mediauk.com/article/20411/the-history-and-development-of-radio-in-the-uk>

Miðstöð munnlegrar sögu (án dagsetn.). *Munnleg saga*. Sótt 3. desember 2013 af vef Miðstöðvar munnlegrar sögu:

<http://munnlegsaga.is/index.php?page=hvad-er-munnleg-saga>

Rubin, Marina Kostler (26. janúar 2010). *Radio Activity: The 100th anniversary of Public Broadcasting*. Sótt 21. október 2013 af Smithsonian.com:

<http://www.smithsonianmag.com/history-archaeology/Radio-Activity-The-100th-Anniversary-of-Public-Broadcasting.html>

The Independent (10. febrúar 2013). *Dresden Past Glory is Revived in this Rebuilt Wonder*. Sótt 21. nóvember 2013 af vef breska dagblaðsins The Independent:
<http://www.independent.co.uk/travel/europe/dresden-past-glory-is-revived-in-this-rebuilt-wonder-8488454.html>

Viðtol:

Anna Sigríður Björnsdóttir, ekkja Ólafs Pálssonar (2013).

Baldvin Einarsson, bróðursonur Sigríðar Pálsdóttur (2013a).

Einar Baldwin Pálsson eldri, bróðir Sigríðar Pálsdóttur (2009).

Ingólfur Bjarni Sigfússon, yfirmaður nýmiðladeildar RÚV (2013).

Jóninna Margrét Pálsdóttir, ekkja Franz Pálssonar (2013).

Jórunn Sigurðardóttir, útvarpsþáttagerðarmaður (2013).

Kjartan Ólafsson, bróðursonur Sigríðar Pálsdóttur (2013).

Leifur Franzson, bróðursonur Sigríðar Pálsdóttur (2013).

Leifur Hauksson, útvarpsþáttagerðarmaður (2013). Úr fyrirlestri við Háskóla Íslands 12. febrúar 2013. Staðfest í samtali 20. desember 2013.

Rannveig Löve, fyrrverandi berklasjúklingur (2013).

Sigríður Ólafsdóttir, bróðurdóttir Sigríðar Pálsdóttur (2013).

Unnur Ólafsdóttir, bróðurdóttir Sigríðar Pálsdóttur (2013).

Valgeir Vilhjálmsson, starfsmaður við markaðsrannsóknir hjá RÚV (2013).

Þorgerður E. Sigurðardóttir, útværpsþáttagerðarmaður (2013). Úr fyrirlestri við Háskóla Íslands 12. mars 2013. Staðfest í samtali 31. október 2013.

Þórunn Pálsdóttir yngri, systir Sigríðar Pálsdóttur (2013).

Annað:

Baldvin Einarsson (2008). *Páll Einarsson*. Samantekt á ævi Páls Einarssonar gerð fyrir ættarmót.

Baldvin Einarsson, bróðursonur Sigríðar Pálsdóttur (2013b). Tölvupóstur frá 23.10. 2013.

Einar Baldwin Pálsson yngri (2011). *Ættartala Einars Baldvins Pálssonar, forfeðra hans og -mæðra og annarra skyldmenna í réttu hlutfalli við skyldleika*. Reykjavík. 3. útgáfa.

Glob, Lea (2011). *Mödet med min far Kasper Höjhat*. Heimildamynd.

Némirovski, Irene (2004). Frönsk svíta. Skáldsaga byggð á raunverulegum atburðum.

Vonnegut, Kurt (1969). Sláturhús 5. Skáldsaga byggð á æviminningum.

Þorgerður E. Sigurðardóttir (2009). *Ég nenni ekki að tala í dag*. Fléttuþáttur fyrir útvarp. <http://www.ruv.is/hladvarp>

Viðauki 1:

Sagan af Sigríði Pálsdóttur

4 útværpsþættir

1. Þáttur

(Tunglskinssónatan 1. þáttur merkt 01)

Baldvin bannað að tala (20 sek)

INN: Það var ekkert talað um ...

ÚT: ... eins og það væri bannað.

Jeg skildi ballkjólinn minn eftir heima, því jeg bjóst við að jeg myndi aldrei getað notað hann aftur, en nú hefi jeg jú snúið við blaðinu og ætla mjer að lifa lengi ennþá, og jafnvel fá not fyrir ballkjól. (0:20)

Ég átti afasystur sem ég vissi ekki að hefði verið til. Afasystur, sem lifði stutta en örlagaríka ævi og lést í Berlín árið 1941. En þegar bréfin hennar fundust, opnaðist leið til að kynnast þessari löngu látnu konu. Þetta er sagan af Sigríði Pálsdóttur. (0:30)

(Tunglskinssónata deyr út)

(Fuglasöngur og skógur Ambiance Forest inn)

Dresden, haustið 1931

Elsku hjartans pabbi minn og mamma mínn.

Jæja, mikið er gaman og yndislegt að lifa. Í dag er svo yndislegt veður, svo heitt að jeg get ekki verið í kápu, og þó að laufin sjeu farin að gulna og falla af trjánum svo að göturnar eru fullar af þeim, finnst mjer trjein hljóti að fara að springa bráðum aftur út, og að veturninn geti ekki komið. Hjer er yndislegt, bæði í Dresden og fyrir utan bæinn, alstaðar skógur, og alstaðar svo „idyllic”, alt annað en heima. Þar er alt önnur fegurð, fjöllin og sjórinn, og er einkennilegt að sjá það aldrei. Á sunnudaginn fór jeg út í „Moritzburg”, og er það einhver fallegasti staður sem jeg hefi komið á. Þar er feikna mikill skógur, og í honum eru hreindýr, elgir, villisvín, íkorn, og var ég svo hrifin þegar ég sá það, að jeg fór að elta íkorn langt inn í skógin, og var hlegið mikið að mjer. (1:15)

(Fuglasöngur deyr út)

Afi minn hét Einar B. Pálsson. Ég man ekki til þess að hafa heyrt hann minnast á Siggu systur sína eitt einasta sinn, fyrr en hann var orðinn næstum hundrað ára gamall, svolítið ruglaður og horfinn á vit æsku sinnar. Þá fór hann allt í einu að segja mér svolítið frá Siggu systur sinni, nöfnu minni. Ég fékk ekki skýra mynd af þessari dularfullu konu, aðra en þá að afha hafði þótt gríðarlega vænt um hana. (0:30)

(Vínarvals inn **Fantasiebilder op 24 Byrja 1:22 GE 10898-1**)

Um daginn var jeg á stærsta ballinu sem halddið er hjer í Dresden. ... Aldrei á ævi minni hef jeg sjeð eins flott. Það voru 6 ballsalir og í þessum 6 ballsölum dönsuðu 2000 manns. Og hvað fólkioð var fínt, ekki aðeins laglegt, en það var svo FÍNT, og ekki aðeins vel klætt, nei, það var svo FÍNT. Dömurnar! Jeg hefi aldrei sjeð annað eins, og Herrarnir, jeg hefi

aldrei sjeð annað eins! Og musikin, jeg hefi aldrei heyrta annað eins, og salirnir og dekorationin. ... Jeg dansaði alla nóttna og kynntist mörgu fólki, og skemti mjer mjög vel. Þegar jeg kom heim var jeg svo þreytt í fótunum, að jeg varð að ganga á sokkaleistunum upp allan stigann hjer og eins og þið kannski vitið bý jeg á 3. hæð, og upp á briðju hæð eru 74 tröppur. Þessar 74 tröppur varð jeg að ganga á sokkaleistunum, en að seinustu komst jeg þó alla leið, guði sje lof. (1:15)

(Vínarvals deyr út)

Þegar afi var kominn á hjúkrunarheimili, fór ýmislegt að koma í ljós upp úr kjallaranum á heimili hans og ömmu. Kassi með bréfum til afa frá Sigríði systur hans var þar á meðal. Þar voru líka bréf frá langafa og langömmu. Saga Sigríðar byrjaði að taka á sig mynd. Og sú mynd hélt áfram að skýrast þegar í ljós kom að bréf Sigríðar voru til víðar í fjölskyldunni. Yngri bræður hennar, Franz og Ólafur, sem báðir voru látnir, reyndust hafa geymt öll bréf Sigríðar til foreldra sinna. (40 sek)

Anna Sigríður Björnsdóttir er ekkja Ólafs. Mig langaði að vita hvort Ólafur hefði talað um Sigríði systur sína.

Anna talaði Óli um (40 sek)

INN: Talaði Óli um .....

ÚT: ... neinn fara í.

Haustið 1931 hafði Sigríður Pálsdóttir farið utan til Þýskalands 18 ára gömul til að kynnast þýskri menningu og ganga í ritaraskóla. Þá var Einar bróðir hennar þegar kominn til Þýskalands og lagði stund á verkfræðinám í Darmstadt. Sigríður og Einar höfðu tengsl við Þýskaland, því móðir þeirra, Sigríður Siemsen, var af þýskum ættum. Faðir þeirra systkina hét Páll Einarsson og var borgarstjóri og hæstaréttardómari í Reykjavík.

Sigríður hafði sótt fast að fá að fara út á eftir Einari, því þau systkin voru afar samrýnd og aðeins ár á milli þeirra. Hún var í samfloti við aðra, íslenska stúlkuna og leigðu þær saman herbergi hjá herra og frú Silbermann, vingjarnlegum, eldri gyðingahjónum, sem gengu þeim í foreldrastað. (1:10)

(Tónlist inn Beethoven sónata Tunglskins 2, er undir bréfi. Lestur hefst uppb 7 sek inn í tónlist. Merkt 02)

Það er laugardagur í dag, og hefur hann verið svo skemtilegur. Í morgun fór jeg í spilatíma, og skilaði jeg þar hjerumbil heilli Sónötu eftir Beethoven, og er kennarinn minn svo ánægður með mig. Jeg hefi lært svo mikið síðan að jeg byrjaði hjer í tíma, kennarinn er aðallega að kenna mjer, „Teknisk”, hún segir að það sje aðallega það sem mig vanti. ... Jæja, svo fórum við á kirkjukonsert, sem er hjer á hverjum laugardegi. ... Í dag var frægur drengjakór sem söng, eru það um 100 drengir á aldrinum 11-16 ára sem syngja, og var það alveg yndislegt. Jeg hefi aldrei hugsað mjer að drengjaraddir væru svona fallegar, en þær eru það fallegasta sem er til. (1:00)

(Beethoven deyr út)

(Bach Magnificat 9. kafli Suscepit Israel, stutt -um 15 sek, deyr út inn í lestur. Merkt 09)

Vart hefði mátt hugsa sér betri stað en Dresden til að komast í kynni við allt það besta sem þýskt menningarlíf hafði uppá að bjóða. Dresden er höfuðstaður Saxlands og er í

austurhluta Þýskalands, skammt frá tékkensku landamærunum. Þar höfðu konungar og furstar setið frá fornu fari og miðbærinn var einhver fallegasti og ríkmannlegasti borgarhluti sem til var frá barokktímanum. Það er átakanlegt til þess að hugsa meðan bréf Sigríðar eru lesin að Bretar jöfnuðu þennan miðbæ gjörsamlega við jörðu aðeins 14 árum síðar, í einni umdeildustu hernaðaraðgerð Heimsstyrjaldarinnar síðari. (1:00)

(Tónlist inn -Comedian harmonists Perpetuum Mobile GE 8469-1)

ATH PESSUM MÆTTI SLEPPA EF PARF

Þið ættuð að vita hvað jeg hefi breyst, og það segja allir sem þekkja mig hjer, og sem þekktu mig þegar jeg kom. Mjer finnst þegar jeg hugsa um það að jeg hafi verið svo mikið barn þegar jeg kom hingað fyrir 2 mánuðum, og að jeg hafi þroskast svo mikið. Er það líka ekki von? Jeg hefi sjeð og heyrt svo margt fallegt, og kynnst svo mörgu nýju. Þú sagðir svo oft pabbi, að hitt og þetta sem jeg gerði sæmdi ekki fyrir unga stúlku, og þá hló jeg bara að því. ... Þið skulið samt ekki halda að jeg sje orðin eitthvað blessað ljós, eða eitthvað „eksemplar“, svo að þið verðið ekki fyrir miklum vonbrigðum þegar jeg kem! (1:00)

(Tónlist út)

Sigríður Ólafsdóttir, bróðurdóttir Sigríðar, rifjar upp hvað hún heyrði af Sigríði Pálsdóttur í uppvextinum:

Sigga um föður og ömmu (1:00)

INN: Það sem pabbi sagði ....

ÚT: ... sorgin var þung.

Ekki hafði Sigríður dvalið nema fáeinarr vikur í Dresden, þegar ástin kom til skjalanna. Vinur Einars bróður hennar, myndarlegur, ungur efnafræðistudent að nafni Heinrich Roth, tók fljótlega að sér að fylgja Sigríði á tónleika og sýningar og átti eftir að verða örlagavaldur í lífi hennar. (0:30)

(Liebestraum inn GE 16555)

Jeg þekki mann hjer, sem er að taka doktorspróf í chemi hjer við háskólann, og er hann sonur eins professors sem kennir Einari í Darmstadt. ... Er hann mjög musikalskur og spilar sjálfur mjög vel, og hef jeg farið með honum og Systu á konserta hjer, og veit hann altaf hvenær eru góðir konsertar, ... og er voða gaman að fara með honum, því hann hefur svo mikið vit á musik. Svo hefur hann farið með mjer á málverkasöfn hjer, og er hann alveg ómissandi því hann veit alt, og honum þykir svo gaman af að leiðbeina manni og kenna manni. ... (0:50)

(tónlist út)

Sigríður skrifar Einari líka en er öllu hreinskilnari við hann:

Hjer hef jeg kynnst mörgu skemmtilegu fólki, en sá allra besti er stud. Chem. Heinrich Roth. Jeg er svo hrifin af honum, að það fer nú held jeg bráðum að verða hættulegt. (0:15)

Anna um Vesturgötu (0:50)

INN: Pabbi hennar var ákaflega reserveraður ...

ÚT: ... ég var með honum.

Þegar líður nær jólum í Dresden, fær Sigríður óvæntar fréttir að heiman:

Elsku hjartans mamma mín, því hefur þú ekki skrifað mjer þitt leyndarmál, sem þú hefur núna? Í dag fjekk jeg brjef frá Svövu, og sagði hún mjer það, en mamma mín, ert þú eins og jeg, að þú getur engum sagt neitt? Skrifaðu mjer mamma mín, og trúðu mjer fyrir öllu, öllu mamma mín. (0:30)

Sigríður átti von á systkini. Og hún var móður sinni verulega sár fyrir að hafa ekkert sagt sér. En það var vandræðalegasta mál fyrir roskna foreldra hennar að eiga von á barni, ekki síst föður hennar, sem kominn var nálægt eftirlaunaaldri. Þetta barn var Þórunn Pálsdóttir: (0:30)

Dódó 1 (1:50)

INN: Hún þorði ekki að skrifa....

ÚT: ... þetta er alveg dásamleg mynd.

(Tónlist -Kinderszenen 1, kafli GE 29196 (10) Lengd 17.51)

Að hugsa sjer að jeg skuli vera búin að eignast svona bínu-litla systur, jeg er næstum eins og Óli bróðir, að jeg skil ekkert í því. ... Veistu, oft þegar jeg geng niður í bæ sje jeg svo margt fallegt á lítil börn, svo fallegt að þú getur ekki hugsað þjer, og þá langar mig altaf svo mikið til að kaupa það handa litlu Dódó. Hugsaðu þjer annars hvað verður gaman ef hún verður lík því sem Dódó systir var. (0:45)

(Tónlist út)

Sigríður talar þarna um Þórunni eldri, systur sem hafði snöggveikst og láttist tæplega 12 ára gömul.

Dódó og Sigga um Þórunni (0:40)

INN: Hún var tæplega 12 ára ...

ÚT: ... ekkert hægt að gera.

Í sumarbyrjun 1932 var komið að því að Sigríður sigldi heim til Íslands. Þegar heim kom beið hennar langur vinnudagur á kontór Raftækjaverslunar Íslands og leist föður hennar ekkert á þá tilhögun, en vildi frekar að dóttir hans yrði heima og lærði húsmóðurstörf. En Sigríði þótti meira spennandi að vinna úti og var í mun að leggja sitt til heimilisins og launa foreldrum sínum upphaldið í Þýskalandsferðinni. Því vann hún að jafnaði 10 stunda vinnudag næsta eina og hálfu árið án þess að kvarta -ja, nema þá auðvitað yfir menningarleysinu í litlu Reykjavík. Höfuðstaður Íslands var árið 1932 heldur fáfengilegur í samanburði við heimsborgirnar. Þar bjuggu um 30 þúsund manns og þótt menningarlíf hefði mikið lifnað við árin á undan -nú var kominn Tónlistarskóli, Ríkisútvarp og Hótel Borg- var þetta heldur þunnur þrettándi fyrir þá veraldarvönu.(1:15)

(Tónlist inn Einar Kristjánsson GE 11428-0 Sofnar Lóa (7) Lengd: 1:44)

Já, nú er maður loksns kominn heim, og ekki er jeg fyrr komin heldur en að mig langar út aftur. Mikið skelfing finnst mjer nú óinteresant hjer, alveg eins og alt sje að deyja, og

þó ekki, því Reykjavík er orðin allmoderne bær, og sömuleiðis fólkið sem í honum er, já, mikið gengur fólkið fint klætt hjer, og mikið eru stúlkurnar málaðar! Þær eru allar snjó-hvítar í framan með eld-rauðar varir og kol-svartar augabréfir og svo ganga þær í öllum regnbogans litum saman, já, það er nú meira. (0:50)

(Tónlist út)

Það rigndi inn bréfum frá Þýskalandi eftir að Sigríður kom heim aftur. Silbermannhjónin skrifa föður hennar og þakka honum innilega fyrir að hafa fengið að kynnast dóttur hans. Sjötugur herramaður að nafni Georg Irrgang skrifar í sömu erindum og bætir við að „hefði hann aðeins verið 36 ára en ekki sjötugur, hefði innihald bréfsins verið nokkuð annað”. Oftast allra skrifar þó Heinrich Roth, bréf frá honum koma með hverri ferð. Heimilisfólk fær ekki lengur dulist að Sigríður er trúlofuð.

Sumarið 1933 koma þeir saman í Íslandsheimsókn vinirnir Einar og Heinrich. Er skemmst frá því að segja að Heinrich heillaði alla fjölskylduna upp úr skónum með kurteisi sinni og elskulegheitum. Unga fólkið lagði land undir fót og átti Heinrich myndavél sem var óspart notuð í ferðinni. Baldvin Einarsson, sonur Einars, skoðaði með mér albúm: (2:30)

Baldvin myndaskoðun (2:03)

INN: Já, ég held ég hafi séð þessa mynd ...

ÚT: ...geysilega.

Björt framtíð virtist blasa við parinu unga. En þeim var þó ekki ætlað að eigast í bili. Þrautaganga Sigríðar Pálsdóttur var rétt að hefjast.

Sigga og kassinn (Ca 1:50)

INN: Hér er þessi kassi ....

ÚT: ... bara varðveitt þetta.

(Beethoven Pathetique annar kafli út. Merkt 05)

Viðtöl: 9 mín

Bréf: 8:20 mín

SÁ: 7:15 mín

Inngangur og lag í enda: 1 mín

Loft: 2 mín

STLS: 28:00 mínutur

2. þáttur

(Tunglskinssónatan 1. kafli inn)

Rannveig krækja (0:20)

INN: Ég smitaðist bara af manninum mínum ...

ÚT: ... og hrækjandi í allar áttir.

Stundum finst mjer jeg hafa svo mikinn vilja á að láta mér batna, að jeg gæti rekið öll veikindi á burt, finst mjer jeg hafa svo mikinn kraft til þess. Þetta held jeg hjálpi mjer mest. (0:15)

Ég átti afasystur sem fór ung til Þýskalands millistríðsáranna og varð ástfangin af myndarlegum efnafraeðingi –og hann af henni. En örlögin tóku í taumana. Þetta er sagan af Sigríði Pálsdóttur. (0:15)

(Tunglskinssónatan deyr út)

(inn **Kinderszenen 4 GE 29196 Byrja í 3:20**)

Dresden í nóvember 1934

Elsku hjartans foreldrar mínr.

Jeg þakka ykkur hjartanlega fyrir brjefin ykkar, sem mjer þótti svo mjög vænt um að fá. Þó að það fari eins vel um mig hjer og kostur er á, hefur hugur minn oft verið heima hjá ykkur, og jeg hefi oft óskað að jeg væri horfin heim .... Jeg hef aldrei fundið það eins vel og núna hvað jeg hefi marga sem vilja mjer alt það besta, og vilja alt fyrir mig gjöra. Það er líklega það, sem gefur manni kraft til að geta staðist vel á móti mótlætinu þegar það ber að höndum, því aldrei hefi jeg verið kjarkmeiri og vonbetri en einmitt í þessum veikindum mínum. ... Einar er svo hugsunarsamur og góður við mig, hann kemur á hverjum degi til míni og situr lengi hjá mjer, og gerir alt fyrir mig sem hann getur hugsað sjer að gleðji mig. Hann er áreiðanlega sá besti bróðir sem til er. Heinrich skrifar mjer næstum á hverjum degi, og er svo hugsunarsamur og góður við mig, hann er líka sá besti kærasti sem til er.

Hjer í Þýskalandi er alt með kyrrum kjörum, og dettur manni aldrei neinn órói í hug nema þegar maður les erlendu blöðin. Það er að minnsta kosti dásamlegt að sjá hve samtaka þjóðin er orðin, og sárgrætilegt að sjá hve mikil ósannindi eru skrifuð um foringja þjóðarinnar í erlendum blöðum.

(2:00 mín)

(tónlist út)

Sigríður hafði farið til Þýskalands um sumarið að heimsækja unnusta sinn Heinrich Roth og fjölskyldu hans í Darmstadt. Ástandið í Þýskalandi var nokkuð breytt frá því hún hafði verið þar 2 árum fyrr, því í millitíðinni var Nasistaflokkurinn kominn til valda. Sigríður var heilsuveil eftir erfiðan vetur uppi á Íslandi með endurteknum ígerðum og skarlatssótt og hafði meðal annars dvalið vikum saman í einangrun í Farsóttarhúsinu í Reykjavík. Þegar kom fram í október fór hún austur til Dresden til að dvelja hjá Einari bróður sínum, sem fluttur var þangað til að ljúka háskólanámi í verkfræði. Þar hafði

Sigríður veikst af brjósthimnubólgu. Brjósthimnubólga getur verið fyrsta stig berklaveiki og slíkar sýkingar því teknar mjög alvarlega.

Þegar Sigríður er útskrifuð af spítalanum eyðir hún jólunum og seinni hluta vetrarins í góðu yfirlæti í umsjá unnusta síns og móður hans í Darmstadt. Einar fær jólabréf frá systur sinni: (1:15)

(Inn Stille Nach 0:41 GE 15919)

Við höfðum mjög stórt og fallegt jólatrje, 3 metra og jeg fjekk mjög mikið í jölagjöf, þar á meðal kokkabók og „Cæsar” sem jeg las samt heldur. Annars hefur verið mikil og góð músik hjer heima, hefur Heinrich og vinur hans, sem spilar mjög vel, spilað mikið á tvö piano, m.a. Schumanns Klavierkonzert í Amoll, sem er alveg guðdómlegur. ... Á gamlárskvöld verðum við líklega heima, jeg treysti mjer heldur ekki alveg til að fara á fylleri ennþá. Annars sárlangar mig út á galeiðuna, einmitt á gamlárskvöld, en jeg voga það ekki. (1:00)

(Stille Nacht út)

Um vorið siglir Sigríður heim til Íslands, búin að jafna sig vel eftir veikindin um veturinn. Hún tekur upp störf hjá **Einkasölu ríkisins á raftækjum?** og sér um „þýskan korrespondans”. Fyrir beiðni föður síns er hún aðeins í hlutastarfi til að byrja með en tekur síðan upp fulla vinnu. Það reynist henni ofviða. Í október greinist á vinstra lunga hennar líttill berklablettur. (0:35)

(Inn Fífilbrekka gróin grund GE 20501-1 (11) Lengd 1:17)

Vífilsstaðir, 10. október 1935

Elsku hjartans Einar minn!

Til að lofa þjer að sjá hvað jeg er orðin hress ætla jeg að skrifa þjer fáeinartíðun.

Fyrst og fremst þakka jeg þjer kærlega fyrir bækurnar, sem þú sendir mjer. Pótti mjer voða gaman að fá þær, hefi jeg þegar lesið þær báðar, og skemti mjer ágætlega við það, þú hefur alveg sjerstakt lag á að velja bækur handa mjer.

Jæja, eins og þú hefur nú líklegast frjett lenti ég altsaa seinast á Vífilsstöðum, og getur þú hugsað þjer að það var ekkert skemtilegt, sjerstaklega fannst mjer leiðinlegt að þurfa að hætta að vinna, jeg hafði svo mikla ánægju af því, jeg var farin að þjena 257 kr á mánuði. En ég þoldi víst ekki þúlið, og svona fór. Jæja það er þá bara að taka því, það er ekki um annað að gera. Jeg les heilmikið hinn enska humorriðfund Woodhouse, og líka mjer hann ágætlega, meira segja hefi jeg nú getað ákveðið að taka lífið bara með humor hvað sem á gengur, og er það ágæt fyrirtekt ef maður getur þá framfylgt henni. (1:45)

(Tónlist út)

Rannveig Löve lá á Vífilsstöðum nokkrum árum síðar, frá 1942-5, rúmlega tvítug að aldri. Ég spurði Rannveigu hvernig hefði verið að dvelja á Vífilsstöðum. (0:15)

Rannveig upphaf (1:10)

INN: Ja, hvað get ég sagt? .....

ÚT: ... í manni.

(Inn útvarp –Aleksander Wertyns byrja 0:13)

Jeg ligg hjer á stofu með 7 stúlkum, also, jeg er sú áttunda, og getur þú hugsað þjer að það er blandað selskap, og er aðeins hægt að taka því á einn hátt. Tvær stúlkurnar hafa alltaf verið vinnustúlkur, ein hefur alltaf búið til kjötfars og pylsur fyrir verzlanir, ein er gift háseta á togara, ein er ljósmóðir og ein hefur verið veik alla sína æfi. Það gengur nú svona nokkurnveginn, en bezt er stemningin þó hjá þeim öllum þegar útvarpíð er stilt á Rússland og kommunistasöngurinn er spilaður, þá gætu þær tárfeilt af hrifningu. .... (1 mín)

(Lag niður)

(The Internasjonal inn, 0:04 byrja, ca 10 sek og lækka svo)

Rannveig allt yfirfullt (Ca 1:25 mín)

INN: Það var dáldið þróngt ....

ÚT: ... leitað að smitberum.

Rannveig hraunið (0:50)

INN: Hraunið var alveg ...

ÚT: ... og það gerðum við.

Rannveig og Sigríður veiktust báðar um það leyti sem berklafaraldurinn náði hámarki á Íslandi. Lífslíkur berklasjúkra voru ekki góðar, en allt að helmingur þeirra sem veiktust lést. Fyrir tíma berklalyfja var meðferðin mjög langvinn og fólst einkum í hvíld, hollu mataræði, útiveru og hreyfingu. Hluti meðferðarinnar voru svokallaðar blásningar, þar sem lofti var blásið inn í brjóstholið til að minnka loftrýmd sjúka lungans.

Berklasjúklingum var alltaf hætt við því að berklarnir blossuðu upp á ný við ofreynslu eða önnur veikindi. Þá getur berklasýkillin legið í dvala árum saman og því jafnvel hugsanlegt að Sigríður hafi smitast heilum átta árum fyrr þegar Þórunn systir hennar veiktist og dó.

Það tók á að vera einangraður frá fjölskyldu og vinum árum saman, þó heimsóknir væri leyfðar. Sigríður var svo lánssöm að fá margar heimsóknir en aðstæður margra buðu ekki upp á slíkt. (1:30)

Rannveig heimsóknir (0:40)

INN: Jájá, það var heimsóknartími ....

ÚT: ... Hofstaðir hét það já.

**(Einar Kristjánsson: Einar Kristjánsson Vöggukvæði úr Pilti og Stúlk GE11428-0
(10) Lengd: 3:08)**

Mjer líður vel eftir kringumstæðum, og vona það bezta. Mjer hefur batnað mikið síðan jeg kom, og ef svona heldur áfram, eins og jeg vona fastlega, mun jeg að öllum líkindum losna hjeðan í vor ef ekkert kemur fyrir. Dr. Helgi Ingvarsson, sem er aðal-læknirinn hjer, og sem er alveg ágætur (mitt trúnaðargoð) sagði þegar hann rannsakaði mig síðast, að sárið á lunganu væri að komast saman, og nú væri um að gera að láta ekkert koma fyrir á meðan, því að hið minnsta nefkvef eða áreinsla getur gert út af við það sem hefur batnað. ... Geri jeg ekkert annað allan daginn en að liggja hreifingarlaus á bakinu, ganga úti í hreinu lofti og stoppa eins miklum mat í mig eins og hægt er, auðvitað ekki alt í einu, en deginum er skift niður í svona vinnu. Mjer leiðist ekkert hjer af því að jeg finn að mjer

er að batna .... Jeg hefi verið svo heppin að það sem komið er af haustinu og vetrinum hefur veðrið verið svo gott, kalt, en snjór og þurrt veður, og er það það besta fyrir berkla, eða til að vinna bug á þeim, því þeir eiga helst að frjósa í hel á manni.

1. desember var hjer ball, en jeg ljet mjer nú nægja að láta færa mjer súkulaði og rjómatertu í rúmið. (2 mín)

(lag út)

Rannveig aldrei ball (ca 1:00)

INN: Það var aldrei ball ...

ÚT: ... en útskrifaðist samt.

Rannveig Helgi Ingvars (0:50)

INN: Var Helgi Ingvars ....

ÚT: ... afskaplega góður maður.

(Í dag er glatt GE 18384-1)

Jeg fjekk leyfi til að fara two daga heim um jólin, og þótti mjer mjög vænt um það. Það munaði samt minnstu að jeg kæmst ekki heim vegna bílaverkfallsins en svo smulaði Niels Dungal mjer þó heim á aðfangadag, og kom (jeg) heim þegar rjúpnalyktin var farin að koma úr eldhúsínu heima, og fór svo aftur á annan í jólum um kvöldið þegar allir voru farnir að kvíða fyrir að næsta dag væru jólin búin. Jeg hafði mikla ánægju af því að vera heima um jólin, en samt varð ég ansi þreytt, bara af breytingunni, það eru svo mikil viðbrigði að koma alt í einu inn í lífið aftur, vera með bara heilbrigðu fólk, koma í annað loft og umhverfi. Fann jeg best þá hvað það er hið einasta rjetta að vera á hæli er maður hefur berkla, því á þann eina hátt er hægt að losna við þá. (1:20)

(Í dag er glatt deyr út)

Sumarið 1936 hafði Sigríður verið útskrifuð af Vífilsstöðum eftir hátt í árslegu og var talin albata. En í vetrarbyrjun hefur tæringin greinilega tekið sig upp og Sigríður er send fárveik í fylgd móður sinnar sjóleiðis til Danmerkur á berklahæli, þar sem reyna á að bjarga lífi hennar með aðgerð hjá afar færum skurðlækni. (0: 30)

Páll faðir hennar varð eftir heima með hin börnin. Hann skrifar konu sinni áhyggjufullur í nóvember:

(Brim, rigning, þruma og stormur inn)

Elsku hjartans Sigríður mín!

Það eru nú liðnir þrír dagar síðan þið Sigga fóruð hjeðan, og hugur okkar allra á heimilinu hefur þessa dagana verið hjá ykkur. Stormurinn, sem kom nóttna eptir að þið fóruð, gerði mig hræddan um, að sjóveikin myndi hafa þjakað ykkur mjög á leiðinni til Vestmannaeyja, og þótti mjer því mjög vænt um að fá brjefið þitt þaðan, og sjá af því hve vel þið hafið afborið veikina. Jeg hef á hverjum degi síðan þið fóruð lesið veðurskeytin og fundið út eptir þeim, að þið hafið fengið fremur gott veður frá Vestmannaeyjum til Færeys. Jeg er því að vona að hvorki þú nje Sigga hafið neitt illt af sjóferðinni, en jeg bíð samt með óþreyju eftir skeysi frá þjer um komu ykkar til Hafnar. (1:30 með viðbótinni)

(Brim, rigning, þruma og stormur út)

Rannveig mátti ekki tala um(1:20)

INN: Það mátti .....

ÚT: ... Það var hræðilegt.

(Pathetique 2. kafli Merkt 05 út)

Rannveig samtals: 7:00

SP: 9:30 mín

SÁ: 4:15 mín

Aðrir: 1:30

Upphaf og endir: 1 mín

Loft: 2 mín

STLS: 25:15 mínútur

3. þáttur

(Tunglskinssónatan 1. kafli inn)

Anna krækja 3. Páttur (0:12)

INN: Svo var hún höggin fyrir rest...

ÚT: ... aldrei heilsu eftir það.

Annars hefur öxlin á mjer sigið svo mikið að fötin passa mjer ekki lengur, og veit jeg varla hvernig fer þegar jeg fer að klæða mig meir, en jeg vona samt að það lagist eitthvað með tímanum. Annars hefur skurðurinn gróið mjög vel og fallega.

Ég átti afasystur, sem veiktist af berklum þegar hún var 21 árs gömul og var 3 árum síðar send fárveik sjóleiðina til Danmerkur til að bjarga mætti lífi hennar. Þetta er sagan af Sigríði Pálsdóttur . (0:15)

(Tunglskinssónatan deyr út)

(Rigning Rain 06)

Vejlefjord Sanatorium 29. janúar 1937

Elsku hjartans pabbi minn og mamma!

Nú er komið að því að jeg þarf að fara að skrifa brjefin míni sjálf, þegar jeg hefi ekki lengur mömmu til þess, en nú ætla jeg líka að hætta að "vera veik" og þess vegna verð jeg líka að geta skrifað brjefin sjálf, en jeg veit nú samt ekki hvað þau verða löng eða innihaldsrík, því enn er jeg ekki orðin algjörlega sendibjefsær, en jeg vona samt að þið gerið ykkur ánægð með það sem jeg skrifa.

...

Jeg hugsa svo oft um það hvað jeg hafi verið heppin að fara hingað, því þetta er áreiðanlega sá besti staður sem maður getur hugsað sjer undir svona kringumstæðum, en þó sjerstaklega læknirinn. Já, ég ætla nú ekki að fara að hæla honum hjer, því jeg veit að mamma er búin að gera það svo mikið heima, því hún er víst eins hrifin af honum og jeg. Er jeg bara fegin að jeg ljét hann taka úr mjer þessi rifbein, en ekki einhvern annan. ...Er jeg ykkur svo afskaplega þakklát fyrir það að þið gerið mjer það mögulegt að vera hjer á meðan á þessu stendur, því nú er jeg á ný búin að fá löngun til þess að lifa áfram, en hana hafði jeg á tímabili misst. (2:00)

(Rigning út)

Vejlefjord Sanatorium var frægt berklahæli á austurströnd Jótlands, rekið frá 1900 til 1957. Staðsetningin var valin með tilliti til loftslags, en einmitt á þessum stað í Danmörku er loftið þurrt á veturna. Spítalabyggingin var og er enn afar glæsileg: Fjögurra hæða slot með litlum turnum, gult með rauðu þaki, og trónir efst á skógi vöxnum ási við fjörðinn. Um hlíðina voru lagðir margir og miserfiðir göngustígar fyrir sjúklingana, eftir því hversu hraustir þeir voru. Læknarnir á Vejlefjord voru rómaðir fyrir góðan árangur af aðgerðum sínum. (0:45)

(Mad lag 4 af Dansk Guldalder jazz vol 1 GE 26077 inn)

Jeg hefi það bara gott, er komin svo langt að jeg er farin að klæða mig 2 klst á dag, frá 12-1 og 7-8. Þann tíma sem jeg er á fótum er jeg inni, en jeg vona að jeg megi bráðum byrja

að stinga nefinu út, (því það verður varla meira til að byrja með) því mig þyrstir eftir því, en enn hefur veðrið samt ekki verið til þess. ... En þegar veðrið batnar á jeg víst að byrja að liggja úti. Það á að hjálpa svo mikið upp á slappleikannn, en jeg er ansi slöpp ennþá. En Dr. Gravesen segir að það sje alt saman eðlilegt eftir alt þetta, og líka af því jeg sje búin að liggja svo lengi í rúminu. ... Jeg fæ altaf nudd og rafmagn í bakið 2svar í viku, og er jeg búin að fá talsverðan mátt í bakið og handlegginn, þannig að jeg get nú orðið klætt mig sjálf að mestu. ... Býst jeg við að jeg geti fengið hingað saumakonu frá Stonby til þess að laga fötin míni, því það er alveg nauðsynlegt eftir að jeg var opereruð, því svona hanga svo fötin utan á mjer, og þá ber svo mikið á aðgerðinni, en annars get jeg vel klætt það af mjer, ef fötin verða löguð til. Jeg býst við að hægt verði að vattera eitthvað aðra öxlina.

(1:30)
(tónlist út)

Thoracoplasty (Ca 0:50) 4

Rannveig Löve fór árið **1944/5** norður til Akureyrar í rifnám eða höggningu eins og aðgerðin var líka kölluð:

Rannveig aðgerð (1:40):
INN: Æ, það voru þetta hálfir herðablað og 7 rif...
ÚT: .... smátt og smátt.

Anna Sigríður Björnsdóttir, ekkja Ólafs Pálssonar litla bróður Sigríðar, man eftir að hafa hitt Sigríði einu sinni eftir aðgerðina:

Anna um aðgerð (0:55):
INN: Og þetta var gert að þeim vakandi ....
ÚT:.... hún var svo vel gerð.

Sigríður hélt áfram að braggast eftir aðgerðina í Danmörku. Lífið á Vejlefjord spítalanum var í föstum og rólegum skorðum, gönguferðir, útilegur og hvíld. Sérstaða þessa spítala var áherslan sem lögð var á lífsgleði og að engum batnaði nema sem vildi láta sér batna. Þess vegna voru skemmtanir mikilvægur þáttur í starfseminni og fór yfirlæknirinn sjálfur, Dr. Gravesen, þar oftast fremstur í flokki, íklæddur grímubúningum með spaugi og sprelli. (0:40)

Dvöl á Vejlefjord Sanatorium var aðeins á færi þeirra vel stæðu og hefur Sigríður sífellt áhyggjur af að vera fjárhagslegur baggi á föður sínum. Húmorinn og lífsgleðin er samt aldrei langt undan.(1:15)

(Spring weather inn)
Til þess að jeg fengi matarlyst, því hana vantaði mig alveg þangað til núna, var mjer gefið rauðvín á undan matnum, og hjálpaði það alveg ágætlega, en nú er svo langt komið að jeg þarf þess ekki lengur. Þið megið því ekki verða hissa á því þó að einn lítill liður á næsta reikningi verði "Drikkevarer", því það er ekki af því að jeg sje orðin drykkfelld, nei, þvert á móti! (0:40)

Jeg er nú á fótum frá kl 11 ½ -8 á hverjum degi, og ligg mjög mikið úti í leguskálanum, og þykir mjer það ágætt. Nú er líka veðrið að verða svo gott. Í gær var það í fyrsta sinn í ár sem það var vorylmur í loftinu, þið þekkið þennan yndislega ylm af mold og gróðri, og setti það mig í gott skap. ... Þegar ég hefi lesið um allan snjóinn sem hefur verið heima í vetur hefur mig altaf langað til að vera horfin heim til þess að njóta hans, því jeg held að mjer líði aldrei eins vel og þegar mikill snjór er, þó auðvitað munurinn sje indæll, en snjór á svo vel við mig. Jeg get varla hugsað mjer yndislegra en mikinn snjó og norðurljós á Íslandi. En auðvitað hefur hver árstíð sinn „charme“ sem maður gleðst yfir þegar maður finnur hann. Jeg hugsa mjer árstíðirnar altaf í litum, veturinn hvítan, vorið grá-grænt, sumarið ljós-gult en haustið rauð-brúnt. Finnst ykkur jeg annars vera of poetisk? (1:20)

(Spring weather út)

Íslendingarnir á Vejlefjord voru örfáir og héldu hópinn. Meðan á hælisdvölinni stóð, varð Sigríður fyrir því áfalli að missa Dagnýju Ellingsen, herbergisfélaga hennar og vinkonu á spítalanum. Dauðastríð Dagnýjar tók á hana og rifjaði upp fyrir henni systurmissinn 10 árum áður, þegar Þórunn eldri, 12 ára gömul, fékk bráðaberkla og lést eftir stutta og erfiða legu heima. (0:30)

(Beethoven Pathetique 1. kafli Byrja 0: 52. Merkt 04)

Þá er hún Dagný litla dáin. Aldrei veit maður hver á að fara næst, og verða það þá þeir sem manni hefði síst dottið í hug. Það var nú gott hve stuttan tíma þetta tók, því það voru ekki nema 10 dagar frá því hún veiktist svona mikið og þangað til hún dó. Minti þetta mig alt svo mikið á þegar Dódó sál. var veik, enda gekk það víst mjög svipað til og með hana. ... Jeg sakna Dagnýjar afar mikið, og finst mjer þetta alt vera svo sorglegt. Hún verður nú flutt heim með "Dr. Alex" og fara Erna systir hennar og móðir einnig með. Með sama skipi fer líka Ívar Þórarinsson, og er hann orðinn heilbrigður. Jeg fylgdi honum í dag til Horsens þar sem jeg keypti mjög falleg blóm á kistu Dagnýjar. Var hún kistulögð í dag. Hjelt yfirlæknirinn "Andagt", og var það víst mjög fallegt hjá honum. Mjer finst svo sorglegt að Dagný skyldi deyja svona ung því hún hafði svo mikla lífslöngun, og það var svo margt sem hún ætlaði að framkvæma í lífinu. Við töluðum svo oft um þetta. (1:30)

(Beethoven P 1 deyr út)

En gleðilegri atburðir áttu sér líka stað. Um páskana fékk Sigríður kærkomna heimsókn frá Þýskalandi. Heinrich Roth, unnusti hennar, hafði haldið við hana tryggð, og nú var hann kominn. (20 sek)

(03 Lazy Rhapsody inn)

Heinrich kom hingað á föstudaginn langa og var hjer þangað til á þriðjudagsmorgun. Hafði jeg ánægju af að hitta hann aftur, og held jeg líka að honum hafi þótt það sama. Hann leit ágætlega út, betur en nokkru sinni áður, og varð jeg skotin í honum aftur þó jeg hefði eiginlega ætlað mjer annað, en það er víst nokkuð sem maður ekki ræður við. Hann hefur heldur aldrei verið eins góður við mig og nú, og sagðist aldrei hafa elskað mig meir en núna. ... Hann var svo hissa á því að hitta mig svo hressa eins og jeg er orðin nú, því hann hafði búist við að jeg væri bæði skökk og aumingjaleg, en það er öðru nær nú orðið, því mjer fer daglega fram í útliti, og eins styrkist jeg hröðum skrefum. (1:15)

(Lazy Rhapsody út)

Ánægjulegt er að fylgjast með framförum Sigríðar í bréfunum sem hún skrifar nánast vikulega allt þetta ár, gönguferðir lengjast stöðugt og dagleg sjóböð bætast við. Þrátt fyrir að hún sakni mjög heimahaganna og þurfi að takast á við þá sorg að geta aldrei framar leikið á píanó eins og hún hafði yndi af, er hún full óbilandi kjarks og bjartsýni. Og um jólaleytið 1937 er komið að útskrift. (0:30)

(inn Kinderszenen 2 GE 29196 Byrja í 1:45)

Yfirlæknirinn skoðaði mig áður en jeg fór og var hann mjög ánægður með mig. ... Röntgenmyndin sem tekin var af mjer var alveg ágæt, veika lungað hve alveg vera þrýst saman, en það hrausta eins hraust og hægt er. Sem sagt er alt í besta lagi. Þegar Dr. G. Hafði skoðað röntgenmyndina mína, ljet hann kalla á mig til síns, og þegar jeg kom inn í herbergið til hans, kom hann á móti mjer með útrjetta hendina og sagði: „Jeg gratulerer Dem, De er blevet rask og er fri!“ Jeg býst við að jeg hafi ljómað upp, því jeg sagði við hann: „Oh, jeg er saa lykkelig að jeg synes jeg kunne omfavne hele Verden“, þá breiddi hann út faðminn og sagði: „Naa, kom saa mit Barn“, og svo faðmaði hann mig að sjer, en læknarnir og hjúkrunarkonurnar sem á horfðu hlógu.

Jeg var líka í góðu skapi þegar jeg keyrði í burtu, og úti á hlaði stóðu flestir kúrgestirnir til þess að kveðja mig, og svo þegar bíllinn keyrði í burtu hrópuðu þeir þrefalt húrra og veifuðu. Ef til vill voru allir svona fegnir að losast við mig. Jeg hafði eignast marga góða vini á V.F.S. sem jeg aldrei mun gleyma. (1:45)

(Tónlist út)

Þó var talið nauðsynlegt að Sigríður styrktist enn frekar. Seinni hluti vetrar var berklasjúklingum alltaf skeinuhættur og því útvegaði Heinrich heitkonu sinni pláss á góðu hæli í Sviss. Þar dvaldi hún fram á vorið í þurru, köldu en sólríku loftslaginu. (0:20)

(Lækjarhljóð River inn, svo Bird líka)

Haltenegg, 14. Febrúar 1938

Læknirinn hjer, Dr. von Niederhauser, sagðist ekki sjá annað en alt væri í lagi, og jeg væri altaf á batavegi, og ekkert væri að óttast. Hann lagði mjer líka lífsreglurnar, en þær kunni jeg þegar utanað, því þær voru þær sömu og frá Dr. Gravesen. Það er aðallega vegna hjartans að jeg verð að hlífa mjer mjög mikið, því eftir operationina er það ekki sem best, og nú þegar jeg aðeins hefi eitt lunga, verður áreynsla hjartans miklu meiri. En ef jeg held allar mjer settar reglur, og það mun jeg gera, mun jeg geta orðið gömul. ... Þegar hann þuldi upp alt það sem mjer er bannað, þar á meðal að dansa, hlaupa eða stökkva, ganga hart upp stiga, iðka íþróttir o.s. frv. hló jeg bara, því ekkert af þessu get jeg, og freistast því ekki til þess. Og þegar jeg þá spurði hann hvort ég mætti vera ástfangin, því það væri víst áreinsla fyrir hjartað, hló hann mikið, og sagði: „Já húmorinn megið þér hafa, því hann lengir lífið. Ég sé að hann skortir yður ekki.“ (1:30)

(River ofl út)

Rannveig ekki börn (0:07):

INN: Já það var ekki ætlast til þess maður ætti barn ...

ÚT: .... svona kjaftæði!

Að dvölinni í Sviss lokinni kom Heinrich, sótti unnustu sína upp í fjöllin og fylgdi henni alla leið norður til Hamborgar í skip. Sigríður kvefaðist illa á leiðinni og þorði því ekki öðru en að koma við hjá sínum gamla vini, Dr. Gravesen. En lungun reyndust í lagi. Það

var í sumarbyrjun 1937 sem Sigríður komst loksins aftur heim til Íslands til fólksins síns.

Yngri systir Sigríðar, Þórunn Pálsdóttir yngri, man eftir heimkomunni: (0:35)

Dódó Dúkkan (0:48)

INN: Ég man ....

ÚT ... svo hún er ekki til lengur.

Fjölskyldan á Vesturgötunni var nú sameinuð á ný í fyrsta sinn í mörg ár. Einar bróðir Sigríðar hafði drifið sig heim árinu áður þegar námi hans í Dresden lauk, vegna þess að föður hans leist illa á pólitískt ástandið í Þýskalandi Nasismans. Hún sjálf var loksins búin að yfirstíga berklana og komin heim. En heimsstyrjöld beið handan við hornið og átti eftir að setja strik í reikning Sigríðar Pálsdóttur. (0:40)

(Pathetique 2. Merkt 05)

Bréf: 11:45

Viðtöl: 4:30

SÁ: 6:10 mín

Umgjörð: 3 mínútur

STLS: 25:25 mín

4. þáttur

(Tunglskinssónatan 1. kafli inn)

Baldvin eftir stríð (0:15)

INN: Eftir það held ég .....

ÚT: ...Fyrr en stríðinu lauk.

Fyrstu innkaupin mín í Berlín voru underlag. Ég þurfti að kaupa axlabönd og nærfatnað fyrir manninn minn og senda á vígstöðvarnar. Ég hafði gert mér þetta öðruvísi í hugarlund.

Ég átti afasystur, sem lifði berklana af og gat loksins gifst ástinni sinni, honum Heinrich, sem hafði beðið eftir henni í átta ár. En heimsatburðirnir urðu til þess að allt breyttist á ófyrirséðan hátt. Þetta er sagan af Sigríði Pálsdóttur.

(Tunglskinssónatan deyr út)

(Skógarhljóð inn –Ambiance Forest)

Ringkøbing, 26. ágúst 1939

Elskulegu foreldrar!

Eftir ótrúlega erfiðleika eru nú pappírarnir sem til giftingarinnar þarf loksins komnir í lag, en það varð fyrt í dag. Það yrði of langt mál að segja frá hvernig þeir erfiðleikar voru, en þeir stöfuðu aðallega af því að skírnarvottorðið mitt var ekki þýtt af „authoriseruðum” þýðanda, nje stimplað af slíkum. ... En nú eru þeir búinir að hugsa sig um og við höfum fengið alt í lag, eða rjettara alt verður hjer í lagi á þriðjudaginn þ. 29. þ.m., og þá á hið mikla að ske. ... (0:40)

(Skógur út)

Sigríður var komin til Danmerkur til að giftast loksins sínum trygglynda unnusta, Heinrich Roth. Það hafði ekki veist Heinrich auðvelt að fara frá Þýskalandi því Evrópa var á barmi styrjaldar og hann var kominn í herinn. Þau Sigríður brugðu því á það ráð að hittast í Danmörku og giftast hjá Línu, föðursystur Sigríðar, sem sjálf var gift dönskum manni og bjó í Ringkøbing.

Kjartan Ólafsson, bróðursonur Sigríðar, á merkilegt skjal sem tengist brúðkaupi hennar og Heinrichs. (0:30)

Kjartan (1:00):

INN: Og þetta var á stríðsárunum .....

ÚT: ... og það dugði.

(Tónlist Dansk Guldalder Jazz: Josefines vise GE 26077 Lengd 3:25)

Heinrich hefur verið hjer síðan á miðvikudag 23. því hann gat fengið fríið sitt svo fljótt og okkur fanst ráðlegast að hann færi heldur fyr en seinna út úr landinu. ... Daginn sem hann fór af stað var Fritz bróðir hans kallaður í herinn og sömuleiðis besti vinur

Heinrichs sem var á ferðalagi í Kiel. Jeg er svo spent fyrir því hvernig þetta alt endar, en Heinrich er afar rólegur og heldur að úr engu verði. Jeg veit yfirleitt ekki hvort jeg á að

intressera mig meir fyrir viskustykjum og serviettum eða fyrir heimspólítíkinni. Jeg reyni að gera það hvorttveggja.

(0:50)

(Tónlist út)

En það varð heimspólítíkin sem varð ofaná á sjálfan brúðkaupsdaginn:

(inn Marlene Dietrich GE 4314 (7) Lengd 1:57)

Berlin-Dalem, 1. September 1939

Eins og ég skrifaði ykkur, fékk Heinrich á brúðkaupsdaginn okkar –einmitt þegar við vorum búin að ljúka við að borða og ætluðum að fara að keyra burt á bílnum-símskeyti, þar sem hann var undireins kallaður til Berlínar. Við urðum þá að breyta um áætlun og ókum til Berlínar á 14 klukkustundum. Hann þurfti þá strax að mæta hjá hernum og var sendur burtu þann sama dag. Hann var sendur sem vara-offisér til pólsku landamæranna. Fyrir 4 dögum fékk ég frá honum bréf þar sem hann sagði sér liði vel, og ég óska þess að svo verði áfram. Helst vildi ég biðja guð bæði dag og nótt þess að allt megi ganga vel og að þetta ástand taki brátt enda. (1:00)

Ég bý hér spölkorn fyrir utan Berlín hjá ættingjum Heinrichs, sem eru ákaflega indælir við mig, og mér líður vel hjá þeim. Þeir eiga dásamlega villu með stórum garði og hér býr maður eins og upp í sveit. Þetta gæti verið ídeal líf. Heinrich var búinn að taka á leigu íbúð í Berlín, sem við höfðum enn ekki innréttar... , þannig hún stendur auð og bíður fyrst allt hefur farið á þennan veg. (0:45)

(Tónlist út)

Þórunn Pálssdóttir, yngri systir Sigríðar, reyndist eiga handavinnu úr fórum hennar frá þessu hausti:

Dódó handavinna (1:00)

INN: Að stríðinu loknu ....

ÚT: ..... Þetta fékk ég.

Eftir þetta skrifar Sigríður oftast á þýsku, vegna þess að ströng ritskoðun ríkti í hinu nasíska Þýskalandi og þannig voru meiri líkur á að bréfin bærust til Íslands. (0:15)

(09 Beethoven Apassionata 3. kafli byrja 0:17)

Hér er allt afar rólegt og allir eru mjög yfirvegaðir. Á kvöldin og nóttunni er öll borgin myrkvuð, engin götuljós, bílljósin slökkt og svartur pappír fyrir öllum gluggum, meira að segja fyrir herbergisljósunum. ...Maturinn er skammtaður eins og til siðs er í stríði, en maður fær nóg og ég líð ekki skort. ... Alt er skamtað nema grænmeti og ávextir, en af því er nóg, því uppskeran er mjög góð. Sápa og alt þess kyns er einnig mjög takmarkað, og er ekki hægt að fá einn einasta pakka af persil hér í landi persilsins. Alt er því sparað, jafnvel gengur maður helmingi lengur í fótunum en áður án þess að þvo þau. ... Stundum hugsa ég um að gott hefði verið að gera eins og mamma vildi, að taka ost með, því svoleiðis er mjög erfitt að fá og allt sem gert er úr mjólk. Finnst ykkur ég vera orðin mjög materíalísk? Það verður maður auðveldlega í slíkum kringumstæðum. Og þó er mér

sama um það allt, allt ef bara allt fer vel og Heinrich kemur aftur til baka. Ég get illa vanist því að hann þurfi að vera á vígstöðvunum. (1:30)
(Beethoven út)

Ef frá er talin sú mikla angist sem fylgdi því eiga ástvini á vígstöðvunum, fór framan af stríði ekki eins illa um almenning í Þýskalandi og ætla mætti. Hitler gerði sér nefnilega vel grein fyrir því að þetta hernaðarbrölt hans stæði og félli með stuðningi almennings í landinu. Þess var því gætt lengi framan af að skortur á mat yrði ekki alvarlegur og sá matarskortur sem Sigríður lýsir í upphafi stríðsins komst fljóttlega í lag aftur - tímabundið. Þjóðverjar fóru ránshendi um hin sigruðu lönd og sendu matvæli heim og stríðsfanga að auki til að vinna landbúnaðarstörfin. (0:50)

(Gute Nacht úr Jesu Meine Freude inn. Merkt 17)
Október 1939

Jeg hefi það á tilfinningunni að sum brjefanna minna til ykkar komi ekki til skila, og þessvegna ætla jeg hjeðan í frá að setja númer á þau svo þið getið sjeð hvort nokkurt vantar. ... Jeg veit enn ekki hvar Heinrich er, því síðan hann fór af stað til vesturlandamæranna hefi jeg ekki frjett hvar dvalarstaður hans verður, ef hann verður þá á sama stað. Jeg lifi í eilífum spenning, og veit jeg ekki hvernig fer ef maður á að lifa lengi í slíkum spenning, sem jafnvel lítur út fyrir að muni vera lengi. Eða ef til vill venst maður því.

Heinrich hafði pantað aðgöngumiða á marga konserta hjer í vetur, og nota jeg þá nú. Það setur mann í betra skap og ljettir á öllu, og það er um að gera að hanga ekki með höfuðið, en vona það besta. ... (1:15)

(Gute Nacht út)

Allar stærstu borgir í Þýskalandi voru myrkvaðar á kvöldin eftir að stríðið brast á, til þess að flugvélar óvinanna ættu torveldara með að finna skotmörk sín. Berlín lá við mörk flugbols bresku sprengjuvélanna þannig að þær loftárasir sem hófust haustið 1940 ollu fremur lítill eyðileggingu þótt þær tækju sannarlega á taugar íbúanna. Árið 1943 breyttist þetta því með nýuppfundum og flugþolnari breskum vélum fór eyðileggingin að verða gríðarleg. En haustið 1939 var enn allt rólegt í Berlín. (0:45)

(Berlínarsöngkona rómantísk inn **Komm Zurück. Rudi Schuricke.**)
Ég þakka ykkur sérstaklega fyrir ostinn. Hann komst heill og vandræðalaust til skila. Hann er svo góður að við borðum bara af honum við sérstök tilefni. Hér er hann kallaður "Sigga-kaese". Fyrst ætluðum við að geyma hann þangað til harðnaði á dalnum, en gátum svo ekki stillt okkur um að bragða á honum.

Ég hef það mjög gott, finst ég frísk og finn hvernig ég verð betri og betri með tímanum. Bakið er mjög gott, ég fæ aðeins sjaldan verki og þeir hverfa fljótt aftur. Í því sambandi er ég vongóð um framtíðina. Af Heinrich hef ég góðar fréttir, hann er nú einhversstaðar í Mósel (dalnum), en hvar veit ég ekki, það má hann ekki skrifa um. Hann skrifar mér alltaf þegar hann getur. Hann mundi meira að segja eftir tveggja mánaða brúðkaupsafmælinu okkar og það er vel af sér vikið. Ég hélt hann myndi hafa allan hugann við vopn o.p.h. (1:30)

(Tónlist út)

Eitt bréf hefur varðveist frá Heinrich frá haustinu 1939. Hann er staddur nálægt landamærum Frakklands. Þjóðverjar færðu mikinn her að landamærum Frakklands eftir að Pólland hafði verið sigrað, og hugðust gera innrás í landið fyrir veturinn. Það vetraði þó óvenju snemma þetta ár og innrásin frestaðist fram á vor. (0:35)

(Lili Marlene, gjarna rispuð og úr fjarlægð GE 25028 (9) Lengd 3:27)

Á Vesturvígstöðvunum, nóvember 1939

Kæru tengdaforeldrar,

Þar sem ég hef gegnum Siggu frétt, að bréf berist enn milli Íslands og Þýskalands, sendi ég ykkur fáeinartínur. Bréfið vinsamlega, sem þú, kæri tengdafaðir, sendir mér með Siggu til Kaupmannahafnar, snart mig djúpt. Ég var ákaflega ánægður með brúðkaup okkar í Ringköbing, athöfnin var mjög hátíðleg og veislan hjá fjölskyldunni falleg. Hve ég óska þess þið hefðuð getað verið viðstödd, en vegna stjórnmálaástandsins og persónulegra örлага okkar, var þetta rétta og besta leiðin. Mér þykir gott að vita af Siggu í góðum höndum ættingja minna og fullvissa ykkur um að hún er einnig afar velkomin hjá stórum hópi vina minna vítt og breitt um landið hvenær sem hún vill. Það gleður mig ávallt að fréッta af ykkur gegnum Siggu. Ég óska ykkur alls hins besta og sendi ykkur hjartans kveðjur,

Ykkar tengdasonur Heinrich (1:30)

(Lili Marlene út)

(Schumann 7 og láta enda verks stemma við lok bréfs. GE 10888-1 Selló 1930 2:59 lengd)

8.12.1939

Mér þykir svo undarlegt að hugsa til jólanna, ég get alls ekki komist í nokkurt jólaskap. Ég ætla bráðum að innréttu íbúðina mína í Berlín, því Heinrich óskar þess mjög, hann er svo bjartsýnn á að allt fari vel. Þú þarf ekki að senda honum ullarnærft, mamma, aðeins sokka, því hann hefur svo margar, hlýjar flíkur og er heldur ekki vanur að ganga í ullarfötum svo hann getur það ekki. Ég á eftir að hafa nóg að gera við að innréttu íbúðina, það er mjög gott, því vinnan hjálpar mér að komast gegnum þessa tíma. ... Flutningurinn verður afar erfiður því engir bílar mega keyra nema brýna nauðsyn beri til.

Hér er allt með friði og spekt, og fréttirnar sem þið hafið etv fengið af óróa hér eru ekki réttar. Hér ríkir ró, gott skipulag og agi. Maður tekir ekki mikið eftir að stríð ríki, helst er það myrkunin sem er óþægileg. Þið þurfið ekki að senda mér kjöt, fisk eða svoleiðis nokkuð, það fæst nóg af öllu. Þið þurfið alls engar áhyggjur að hafa af mér því ég hef það eins gott og kostur er.

Elskulegu foreldrar, ég bið ykkur að fyrirgefa að ég skrifi ekki lengra jólabréf, en ég vil frekar skrifa stutt og oft en sjaldnar og lengra. Og þá lýk ég bréfinu á sama hátt og ég hóf það og óska ykkur og öllum heima gleðilegra jóla, og mömmu sendi ég koss og kveðju í tilefni af fimmtugsta afmælinu.

Ykkar elskuleg dóttir, Sigga (2:20)

(Tónlist út)

Líklega eru þetta allra síðustu orðin sem fjölskylda Sigríðar fær frá henni. Það lítur út fyrir að pótsendingar milli landanna hafi fallið niður eftir þetta. Aðeins er hægt að gera sér í hugarlund áhyggjur og örvaentingu fjölskyldu hennar á Íslandi, sem engar fréttir virðist hafa fengið af Sigríði fyrr en að stríðinu loknu. Sigríður lést í júlí 1941.

Dánarorsökin er nokkuð á reiki. Baldvin Einarsson, Þórunn Pálsdóttir, Sigríður Ólafsdóttir og Anna Sigríður Björnsdóttir segja frá:
(0:40)

Baldvin dauði (0:42)

INN: Ég minnist þess ....

ÚT: .... sömu þjónustu eins og fyrr.

Dódó dánarorsök (10 sek)

INN: Hún dó úr barnsfórum .....

ÚT: ...hvorttveggja sko.

Sigga dánarorsök (15 sek)

INN: Utanlegsfóstur ...

ÚT: ... blæðir bara út held ég.

Anna dánarorsök (8 sek)

INN: Þetta voru berklar ....

ÚT: ...gekk svo nærri henni.

En hinni fallegu ástarsögu Sigríðar og Heinrichs lýkur samt ekki alveg árið 1941.

Heinrich endaði í fangabúðum á Ítalíu en lifði stríðið af. Hann hélt alla tíð sambandi við fjölskylduna á Íslandi og sendi meðal annars systkinum hennar forláta silfurbikara árið sem hann og Sigríður hefðu átt silfurbrúðkaup. Heinrich giftist aftur og eignaðist 3 börn. Eina dóttirin var látin heita Sigrid.

Ættingjar Sigríðar heimsóttu margir Heinrich og seinni konu hans til Þýskalands og eins kom Heinrich nokkrum sinnum til Íslands. Leifur Franzson, bróðursonur Sigríðar og Þórunn yngri systir Sigríðar voru í hópi þeirra sem heimsóttu þau hjónin: (1:00)

Leifur Heinrich um Siggu (0:42)

INN: Ég heyri eiginlega mest ...

ÚT: .. komið upp þarna á milli.

Dódó Heinrich (0:37)

INN: Hann giftist aftur ....

ÚT: ... ganga upp stigana.

Anna Sigríður Björnsdóttir, ekkja Ólafs bróður Sigríðar, man vel eftur fyrstu Íslandsheimsókn Heinrichs og Herthu: (10 sek)

Anna Heinrich (54 sek)

INN: Þau komu hingað í heimsókn hjónin ....

ÚT:.... þetta var sérstakt heimili.

Baldvin legsteinn (Ca 1:00)

INN: Svo er ég með hérna eina mynd ...

ÚT: ... byggingar í Þýskalandi.

Dódó grafreitur (30 sek)

INN: Veistu það ég kom ...

ÚT: ...hrærð alveg hreint.

(Pathetique 2)

Bréf: 11:45 mín

SÁ: 5:15 mín

Viðtol: 7:15

Inngangur og útgangur: 1 mínúta

Loft á milli: 2 mínútur

STLs: 27:15 mínútur.

Viðauki 2

Sýnishorn úr bréfasafninu

, 24. 7. 1936. —

Leikur hýntarnar onomma minn!

Þenn atlaði mið mið skrifar fyrir fæirnar
línu til þess að haldar fyrir í fringvöllum, og
varaði fyrir að það drugi. Viðurð er mið sín myndileft
að miði - sem ekki get mótið þess - fyrslitit alveg
myndhornlegt af þeim að nota það ekki sem
gata, það veit heldur engins hvat hann getur
mótið þess lengi, og getur þú sjáð eftir því að
hafa ekki gott það. Þess er ekki skýr í lofti
og allt er bakað i sólskjini og varnaði að eins
sjá að fringvöllum. Jeg fer heldur ekki rit i
dag, en jílfur höfji rit um gluggarni og sjá krakkarnar
varaði leikas sjá i heymum á línum sem
mijbrúð er að slá. Þær eru mórg, og hláturnar
i þeim heyrir alla leið hringad inn. Þær
grafa tvö krakka, annan línum en línum
stórum i heym sín að það ríkt ekberti í þær,
noð dannað líni krakkarnir i hring um
heyringrunna eins og viliðnum i kringum

Fara munna min, frá atla jeg
mí að "slitta" fæta hreyf, en lúk
þig heyma frá minni hér bráðanum
aftur. Jeg vona að fari hafin það sem
altra best, fari gott veðr, gott og
skemtilegt folk til að vera með og
alt mó gott um miðu.

Bæstu kviðjum til þín, Fransz
og dildó

þín enkl.

Sigríða

Hulda og Stína hildja kurlyga
að húskar þín. —

Bréf Sigríðar Pálsdóttur til Sigríðar Siemsen móður sinnar skrifað á Vífilsstöðum
24. júlí 1936.

Fu Wessen, 19.11.1939.

Liebe Freunde!*

Nachdem ich durch Sigga erfahren habe, dass der Hochwasseraustritt vorher, besonders Feuerland möglich ist, will ich Euch einige Bilder schicken. Ich hatte zwar lange das Gedürfnis Euch zu schreiben, aber wenn ich auf die Zeit dar hätte, so einfach es mir wäre neuerdings, ob Euch Briefe von mir erreichen. Dies reicht aber der Fall nicht.

Es ist so lange her, dass ich Euch geschrieben habe und ich kann mich nicht mehr genau erinnern, wann es war. Ich weiß im Augenblick auch nicht, ob ich Dir, lieber Heinrichsrotter, schon jemals geschrieben habe. Nicht gedaucht habe, sondern ich mit Sigga sprachstest, als sie nach Kopenhagen reiste; er hat mich sehr freundlich.

Vor allen möchte ich Ihnen noch Euch Sigga danken haben, und die beiden Pele-

Bréf Heinrichs Roth til tengdaforeldra sinna á Íslandi, skrifað á Vesturvígstöðvunum
19. nóvember 1939.

S 24 134

Reykjavík 14. des. 1933.

Elskuðijarfarur Einar minn!

Jeg gær ráð fyrir að brejf getta kumi til þín
á sjálfum og eru við þá leima að leysa til þín
og senda þír í langanum einslegustu síður þess.
Að jölin verði þír gledivik og að þín og íslensku
stundutafni i Þrœðum megið reyta hattorinu
i gleti og þínri fegundu, sem lífðostáður i meim-
ingalandi hefur að bjóða. —

Það er annars einhvernilegt að leysa til þess
hvortu mættum stundum breytir til. Við lesum
i bláðum um að um 30° frast eftir um þessar
máundir í Miðevrópu, en lyser lija okkar eru
stáðug tilgreinti og það svo, að ekki sýrt is í
fulli. Svárir og gærir sýndar reið um miðjan
desember í Þjórvinni lyser og sunnar lifur ekki
sjert lyser empá. Blekkurinn lija líðum okkar
var fagurgræm í morgunu, enda er á hverju
degi 5-8° líti. En það i Þrœðum hafði hörkuft,
is og sunn. —

Jeg vil ráða þír til þess að nota tekrifarið og
íthá daglega skautaferðir. Skautaþróttin er
afarskennuleg og lull, ekki sirt fyrir viðum-
menv. Jeg vana þui að fái sýrt í skautafilagi
og getir ítháð iprátíma í hverju degi. Einuig

Bréf Páls Einarssonar til Einars sonar síns 14. desember 1933.

Rit, 11/1. 1932.

Sv 26/1 '32

Elsku hjartans Einars mimm!

Jeg aðská fyrir mið jöld og gletilegt að met fólk fyrir all
liðnum aðin, elsku drengurum minnum. Því er 1932 - já
mínduð líðsor mið tímum fljótt, - og heymðar fyrir, fui bráðu
ortim 20 ára - mið fyrst þó ekki svo langt síðan at fóivars
lítill drengur. - Þá eru mið blessed jölin og myjáðið líkt
hja í fætta sinn. - Því lík heim a hóftum þat myjóð röly
Mikit var inndælt að fá skegtilit fóði yfir óllum, - jíg
var mið i hryrfei að vorsal eptir skeytunum, en óskab; Þro
i atra röndina að fóði gætut skemmt yfir fyrir aurana
sem þat bostadr. - En svo langalsi mið seo að vita hvort
fóði voruð saman. - Jai, jí veit að fóði haft haft þat
skemmtilegt öll saman. Þó fyrir líf fíra mónumma -
sagtí heim að fóði heftið veitt 10 saman í hóp g notar
lífssins. - Því forum svöllla skend upp til Steinu á
jölabúöldit. Þórris voru myjóð helsbulg. Þa þat varu
sungit. Nú eru öll börn Steinu bærin að fá söngþóðul,
og syngru Bjáðsi og lifandis óskóp g eins Tólag Palli.

Þó fóði skriðspurum vit þábbi þáum til fíddla g
Wenu g var inndælt þar. - Þau eru bærin að lata gera vit
gamla forse pianoit í Buslubæ. 20 - g er þat ortist sem
mytt. - Þessi brotis þáum fírr þat í sinn blida, les
bæði sýr ekki um þat, langalsi meira til scima að
fá eigin mytt, - g jaf svo fíddla fætta. - Þórris vorum
vit aðtaf heim að mið jölin, jí maður minst þang
g held þó hryrre fyrir. - Þó gamlaðið var jí mið i
hojumini g eins a' myjáði, haft veint ógætin, geppi
of langt. Vit þábbi þáum tengum upp a' gráfragjólu, mið

Bréf Sigríðar Siemsen til Einars sonar síns í Darmstadt 1. janúar 1932.

Viðauki 3

Dagbók lokaverkefnis

6.-12. maí

Sumarönn framundan. Þar sem áður hefur verið unnið úr bréfasafninu sjálfa fyrir stuttan útværpsþátt, ákveð ég að taka þráðinn heldur upp með því að kynna mér baksöguna nánar og fá svör við ótal spurningum sem vaknað höfðu við gerð fyrri þáttar. Les á netinu um Veilefjord Sanatorium, meira um rifnámsaðgerðir, upphaf síðari heimsstyrjaldarinnar, kjör almennings í Þýskalandi á stríðsárunum og fleira. Bókin *Berlin at War* eftir Roger Moorhouse fær bestu meðmæli bæði sagnfræðinga og almennra lesenda á netsíðum og er þöntuð þar sem íslensk söfn eiga hana ekki til.

13.-19. maí

Vikan er helguð gegnumlestri á öllu bréfasafninu, bæði bréfum Sigríðar og bréfum foreldra hennar til Einars. Skrifa upp alla áhugaverða, samhangandi bréfhluta sem hentað gætu handritinu. Legg drög að skiptingu efnisins í fjóra hluta. Tekst að ljúka fyrsta bréfaval fyrir 1. og 4. þátt. Spyrst fyrir um ættartölu Sigríðar Pálsdóttur sem ég hafði heyrt að væri til í fjölskyldunni og kemst að því að Kjartan Ólafsson fékk hana í arf. Ákveð að taka viðtal við hann.

20.-26. maí

Enn að lesa bréf. 2. þáttur sækist hægt því heimildir eru í bréfum frá Páli til Einars mikið líka og þau eru ekki fá. (Hafði ekki lesið þau flest áður.) Langt tímabil og slitróttara en annað efni. Vikan fer í bréfaval fyrir 2. og 3. þátt og starfsviðtal hjá Rúv. Skyndilegt boð um þungavigtar sumarstarf hjá Ríkisútvarpinu setur öll plön í uppnám og ég kasséra sumarönninni. Ákveð þó að drífa viðtölin öll fyrir þættina af áður en vinnan byrjar, ekki síst af því nokkrir viðmælendur eru háaldraðir. Bóka því viðtöl og upptökutæki fyrir næstu viku. Ætla að nýta viðtöl frá því í eldri þætti aftur, en klippt upp á nýtt.

27. maí – 2. júní

Viðtöl tekin við Dódó afasystur, Siggu Ólafs, Kjartan, Engu (kemst að því að hún heitir Jóninna –vissi það ekki!) og Leif. Kjartan búinn að týna ættartölunni (gremjulegt) en kann skemmtilega sögu af tilurð hennar. Enga lumar á fallegri frásögn, sem ég fæ að taka upp en þverneitar að koma í útvarpinu. Önnur viðtöl ganga prýðilega og óvænt finnast ýmsir hlutir í fórum ættingjanna sem eru úr eigu Sigríðar Pálsdóttur. Það mun gefa þáttum dýrmæta tilfinningadýpt vona ég. Sigga Ólafs bendir mér á Rannveigu Löve, sem er nokkurn veginn jafngömum Sigríði Pálsdóttur og fékk berkla. Rannveig reynist bæði viljugur og líflegur viðmælandi þrátt fyrir að nálgast tírætt og hafði meira að segja farið í rifnám eins og Sigríður P. Unnið úr viðtöllum, þau skrifuð lauslega upp til að auðvelda klippingu síðar. Áskotnuðust endurminningar langalangafa í lán hjá Dódó. Hafði samband við Pál Franzson sem ætlar að láta mig hafa fleiri myndir. Ættingjar mínr Nína, Leifur og Páll ganga í boxið –þ.e. Dropbox sem við Einar frændi minn höfum sett upp og geymir hluta bréfasafnsins innskannaðs, myndir og fleira. Ætlunin er að bæta jafnt og þétt í boxið öllu bréfasafninu og að sem flestir taki þátt, skoði gögnin og bæti við. Fundur

með Eggert um greinargerð og verkefnið í heild. Bendir mér á að skoða aðferð einsögunnar.

Júní

Sumarstarf sem dagskrárritstjóri Ríkisútværpsins hefst. Les *Berlin at War*, bók um líf og kjör borgara í Berlín í stríðinu. Mikið safn viðtala, einkabréfa, dagbóka og annarra heimilda steyppt saman í heildstæða og áhugaverða frásögn. Svona eiga sagnfræðirit að vera! Etv mun þetta efni nýtast mér í 4. þáttinn, til að gera megi sér í hugarlund líf Sigríðar í Berlín eftir að bréfin hættu að berast.

23.-27. september

Sumarstarfið reyndist teygja sig inn á haustönnina og er ég fegin að hafa unnið svona hressilega í verkefninu í maí. Upprifjun á stöðu verkefnisins. Vinna í handriti þátta. Hugað að uppbyggingu frásagnar og niðurröðun viðtalsbrota. Handritsdrög að 1. og 2. þætti kláruð. Viðtalsbrot fyrir þessa þætti klippt. Bækur sóttar í ÞBókhlöðu, Sigurður Gylfi um einsögu og Sigrún Sigurðardóttir um einkabréf. Endurminningabók Rannveigar Löve, *Myndir úr hugskoti*, lesin. Dýrmætar upplýsingar um rifnámsaðgerðir þar sem ég hafði ekki fundið annars staðar og innsýn í ótta fólks við berklana.

30. sept- 4. okt

Handritsdrög 3. og 4. þáttur. Viðtalsbrot fyrir þessa þætti klippt. Lesið um einsögu og einkabréf sem heimildir í Einsögunni ofl. bókum. Hitti Kolbrúnu sem var að klára sína greinargerð og fékk nokkur ráð um greinagerðarskrif. Mjög gagnlegt að lesa greinar og bækur eftir Sigrúnu Sigurðardóttur sérstaklega, sem rannsakað hefur safn einkabréfa úr einni fjölskyldu með aðferðum einsögunnar. Ákvað að láta útværpsþáttahandrit liggja um tíma til að fá á þau svolutla fjarlægð.

7.-9. okt

Skrif á greinargerð hafin. Byrjaði á að rekja lífshlaup Sigríðar Pálsdóttur nákvæmlega út frá öllum heimildum, gott að skrifa sig í gang með því. Vann í inngangskaflanum aðallega en lagði einnig grunn að kafla um einsögu og einkabréf sem heimildir.

15.-18. okt

Lauk að mestu við kafla um einsögu og einkabréf. Las um útvarpið sem miðil, grein McLeish og fleiri úr námskeiði um útværpsþáttagerð hjá Kristínu Einars. Hóf skrif á kafla um útvarp sem miðil. Fann skemmtilega síðu með safni af gömlum útværpshandbókum og dagskráum útværps frá USA sem nýttust á áhugaverðan hátt. Sendi Ævari Kjartanssyni póst og bað um fyrirlestur hans frá 2006 um útværpsiðlun.

21.-25. okt

Vann enn í kaflanum um útvarp sem miðil. Fann fleiri heimildir á netinu, m.a. hjá BBC. Skoðaði gerð heimildaskrár og byrjaði á heimildaskrá greinargerðar. Gagnger tiltekt í því efni sem þegar hefur verið skrifað og niðurröðun greinargerðar komin nánast á hreint. Skrifaði bréf til fjarskylds ættingja í Berlín, Olafs Riebe, sendi í þýðingu. Olaf

hefur mikinn áhuga á grúski og ættfræði og sínum íslenska uppruna. Er að vonast til að fá liðsinni hans við að hafa e.t.v. upp á dánarvottorði Sigríðar (bjartsýni) eða afkomendum Heinrichs, sem væri enn betra. Kannski væri hægt að finna Sigrid Roth og spryja hana um Berlínartímann, föður hennar í stríðinu og fleira. Kannski, kannski, á hún einhver bréf (enn meiri bjartsýni). Ævar svaraði pósti og benti á að fyrirlesturinn væri útgefinn til á bók: *Hvað er sagnfræði –Rannsóknir og miðlun* frá 2008. Ritstjórar Guðbrandur og Guðni Th. Fékk sent æviágrip Páls langafa frá Baldvini föðurbróður, sem hann tók saman árið 2011.

28. okt- 1. nóv

Fór yfir tilbúna kafla til að senda Eggerti og lagfærði ýmislegt eins og heimildatilvísanir, töflur osfrv. Byrjaði að lesa um handritsskrif fyrir útvarp. Skrifaði mestallan kaflann um handritsskrif fyrir útvarp og skrifin á mínu eigin handriti. Stefni á að taka upp vinnu við handritið á ný eftir helgi og senda Kristínu það til skoðunar. Olaf Riebe svaraði og tók bóninni vel. Hann gat því miður ekki orðið að liði. Benti á háaldraðan föðurbróður sinn, en ég treysti mér ekki í samræður á þýsku í síma við svo aldraðan mann. Það mál saltað í bili. Sumarfrí í Berlín 2014?

4.-8. nóv

Hitti Eggert og fékk gagnrýni. Staðan virðist nokkuð góð. Þarf meðal annars að lesa mér til um ævisöguna sem aðferð í sagnfræði. Fór yfir handrit allra þátta og sá ýmislegt sem betur mátti fara. (Það er verulega gagnlegt að láta eigin skrif liggja óhreyfð í nokkrar vikur.) Stytti handritin almennt nokkuð og klippti og snyrti viðtalsbrot –sem þá eru tilbúin.

11.-15. nóv

Valdi tónlist fyrir útvarpsþætti úr heimasafni og las í heimildum um MR (hvað voru margar stúlkur í skólanum í tíð Sigríðar?) og berkla sem ég sótti á bókasafnið í síðustu viku. Sendi Kristínu Einars handrit að þáttunum til yfirlestrar. Hóf vinnu á ný við greinargerð með hliðsjón af athugasemdum Eggerts. Kafli um einsögu meðal annars tekinn í gegn.

18.-22. nóv

Hitti Kristínu. Gagnlegar ábendingar um handrit, meðal annars vildi hún fleiri tengingar við heimssöguna og er ég sammála. Hún vildi líka draga úr hlut mínum í frásögninni og er ég að íhuga málið. Ekki viss um að ég sé alveg sammála. Handrit lagfært. Enda á að draga úr eigin hlut en þó ekki eins mikið og Kristín stakk upp á. Finnst persónuleg nálgun styrkur hér. Lagfæringar á síðari hluta og skipulagi greinargerðar. Sæki Reykjavíkurbók Guðjóns Friðrikssonar á safn vegna baksögunnar og les í henni, sem og skrif íslenskra sagnfræðinga um ævisögur.

25.nóv -10. des

Fór upp í Efstaleiti og valdi þá tónlist sem eftir var. Lokaskrif í greinargerð. Sendi Eggerti hana til yfirlestrar þann 10. des. mínes heimildaskrána sem er ekki tilbúin. Kristín bókar upptökutíma fyrir mig í desember. Ég verð mér út um þá lesara sem vantaði upp á, tvær karlmannsraddir á ólíkum aldri: Heinrich og Pál langafa. Lesarar eru úr hópi ættingja.

11. -15. des

Vinna við heimildaskrá ofl. Hitti Eggert og fæ gagnrýni. Fyrst og fremst þarf að umraða efninu en staðan annars góð. Fæ ábendingar um hvar ég geti fundið heimildir sem uppá vantar.

16. des

Innlestur á öllum bréfum og sögumannsköflum í stúdíó 9. Kolbrún Anna Björnsdóttir stendur sig með prýði eins og í fyrri þætti í hlutverki Sigríðar. Albert tæknimaður gerðist skemmtilega áhugasamur um þættina, vonandi er það til marks um að þættir verði góðir.

16.-22. des

Sótti alla tónlist sem nota átti úr safni útvárpsins og færði á aðgengilegan stað í innanhússkerfinu til að flýta fyrir vinnslu þáttanna. Góð hugmynd hjá Alberti og gott að kunna á kerfið innanhúss í Efstaleiti eftir sumarið. Klára heimildaskrá og sendi Eggerti hana til yfirlestrrar. Sæki bókina *Milli vonar og ótta* eftir Þór Whitehead til að finna upplýsingar um siglingar milli Íslands og Þýskalands haustið 1939. Jólabókin í ár. Mig vantar skýringu á því hvers vegna bréf Sigríðar hættu að berast eftir 8. desember það ár og finn hana. Get ekki lagt bókina frá mér og les hana alla. Þór kann að halda lesandanum við efnið og þýski sendiherrann Gerlach heldur uppi fjörinu öll jólin. En ég finn líka hvað persónuleg nálgun á seinni hemsstyrjöldina hefur vakið áhuga minn á öllu sem henni viðkemur.

30. des

Síðasti innlestur í útvarpinu. Karllesararnir mæta og standa sig með prýði. Allir þættirnir 4 settir saman. Davíð Berndsen tæknimaður fremur sveittur í lokin. Tveir og hálfur tími reynast í knappara lagi eins og ég hafði séð fyrir til að klippa saman alla þættina, en þess vegna hafði ég einmitt mætt hálftíma fyrr og fengið að byrja strax (svona er að vera innanbúðar). Bjargði öllu að vera vel undirbúin, með skothelt handrit og klippt viðtöl merkt í bak og fyrir.

3.-6. janúar

Hitti Eggert og fer yfir heimildaskrá og tilvísanir. Við tekur lokatiltekt í greinargerðinni. Endalausar smálagfæringar, en hillir undir endalokin! Prenta greinargerð út og les lokayfirferð. Hlusta gegnum þættina til að athuga hvort allt sé á sínum stað fyrir útsendingu. Veit enn ekki hvenær þættir verða sendir út en má alls ekki gleyma einum einasta viðmælanda, lesara eða áhugasönum ættingja þegar þar að kemur. Láta ALLA vita. Ætla svo að setja þáttaröðina í Dropbox fjölskyldunnar eftir frumflutning.

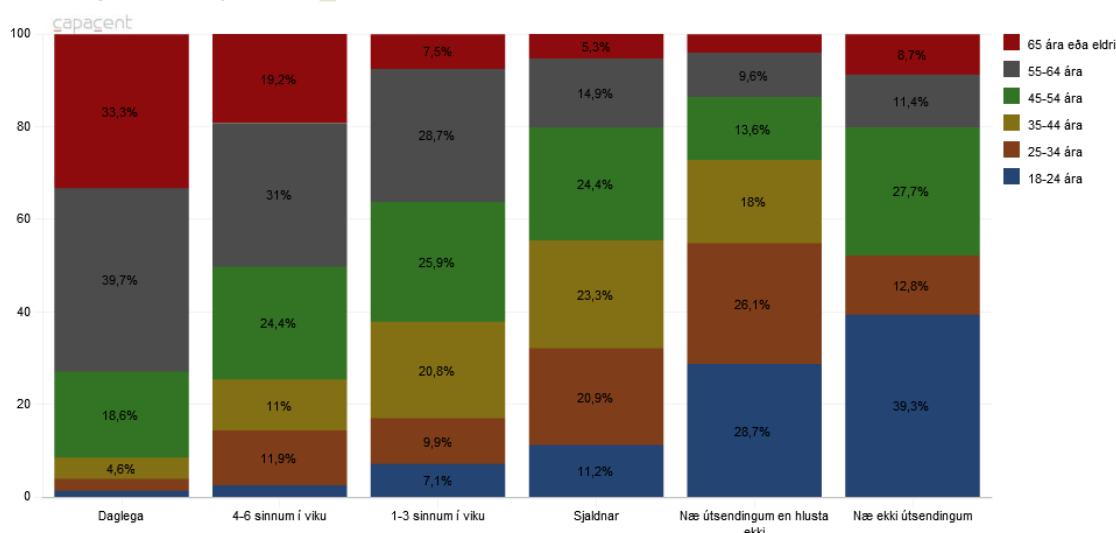
Viðauki 4

Eftirfarandi upplýsingar eru fengnar frá markaðsdeild RÚV:

Tafla A Hlustun á Rás eitt eftir aldri

Út út töflunni má meðal annars lesa að fólk yngra en 35 ára hlustar mjög lítið á Rás eitt og að þeir sem hlusta daglega eru að 2/3 hluta fólk 55 ára og eldra.

Hversu oft að jafnaði hlustar þú á Rás 1?

SVARMÓGULEIKAR: Daglega; 4-6 sinnum í viku; 1-3 sinnum í viku; Sjaldnar; Næ útsendingum en hlusta ekki, -ekki útsendingum ALDUR (7 FLOKKAR): 18-24 ára, 25-34 ára, 35-44 ára, 45-54 ára, 55-64 ára, 65 ára eða eldra KÖNNUNARÁR: 2013

Heimildir: Capacent

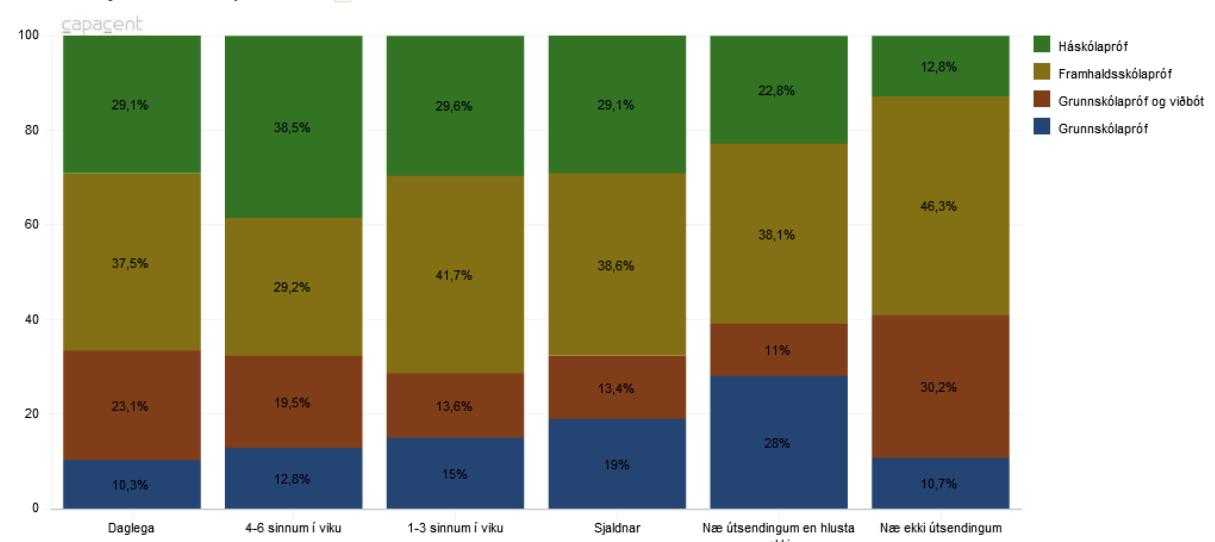
Niðurstöður byggðar á 1529 svörum

Leyfi: This data is for internal use for the company, organization or individual that has purchased access to it. Any publishing or re-distribution of this data is prohibited without a written permission from Capacent Gallup. All rights reserved © Capacent

Tafla B Hlustun á Rás eitt eftir menntun

Dreifing eftir menntun virðist furðu svipuð hvort sem hlustað er oft eða sjaldan. Hlустendur eru að 2/3 hluta fólk með framhaldsskóla- eða háskólamenntun.

Hversu oft að jafnaði hlustar þú á Rás 1?

SVARMÓGULEIKAR: Daglega; 4-6 sinnum í viku; 1-3 sinnum í viku; Sjaldnar; Næ útsendingum en hlusta ekki, -ekki útsendingum KÖNNUNARÁR: 2013 MENNTUN: Grunnskólapróf, -og viðbót; Framhaldsskólapróf; Háskólapróf

Heimildir: Capacent

Niðurstöður byggðar á 1403 svörum

Leyfi: This data is for internal use for the company, organization or individual that has purchased access to it. Any publishing or re-distribution of this data is prohibited without a written permission from Capacent Gallup. All rights reserved © Capacent

